

DPT: 2640 - ÖİK: 648

SEKİZİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI

GIDA SANAYİİ ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU RAPORU

ÇAY SANAYİİ ALT KOMİSYON RAPORU

ANKARA 2001

ISBN 975 – 19 – 2883-4 (basılı nüsha)

Bu Çalışma Devlet Planlama Teşkilatının görüşlerini yansıtmaz. Sorumluluğu yazarına aittir. Yayın ve referans olarak kullanılması Devlet Planlama Teşkilatının iznini gerektirmez; İnternet adresi belirtilerek yayın ve referans olarak kullanılabilir. Bu e-kitap, <http://ekutup.dpt.gov.tr/> adresindedir.

Bu yayın 600 adet basılmıştır. Elektronik olarak, 1 adet pdf dosyası üretilmiştir

Ö N S Ö Z

Devlet Planlama Teşkilatı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında 540 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname, "İktisadi ve sosyal sektörlerde uzmanlık alanları ile ilgili konularda bilgi toplamak, araştırma yapmak, tedbirler geliştirmek ve önerilerde bulunmak amacıyla Devlet Planlama Teşkilatı'na, Kalkınma Planı çalışmalarında yardımcı olmak, Plan hazırlıklarına daha geniş kesimlerin katkısını sağlamak ve ülkemizin bütün imkan ve kaynaklarını değerlendirmek" üzere sürekli ve geçici Özel İhtisas Komisyonlarının kurulacağı hükmünü getirmektedir.

Başbakanlığın 14 Ağustos 1999 tarih ve 1999/7 sayılı Genelgesi uyarınca kurulan Özel İhtisas Komisyonlarının hazırladığı raporlar, 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlık çalışmalarına ışık tutacak ve toplumun çeşitli kesimlerinin görüşlerini Plan'a yansıtacaktır. Özel İhtisas Komisyonları çalışmalarını, 1999/7 sayılı Başbakanlık Genelgesi, 29.9.1961 tarih ve 5/1722 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulmuş olan tüzük ve Müsteşarlığımızca belirlenen Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu genel çerçeveleri dikkate alınarak tamamlamışlardır.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile istikrar içinde büyümenin sağlanması, sanayileşmenin başarılması, uluslararası ticaretteki payımızın yükseltilmesi, piyasa ekonomisinin geliştirilmesi, ekonomide toplam verimliliğin artırılması, sanayi ve hizmetler ağırlıklı bir istihdam yapısına ulaşılması, işsizliğin azaltılması, sağlık hizmetlerinde kalitenin yükseltilmesi, sosyal güvenliğin yaygınlaştırılması, sonuç olarak refah düzeyinin yükseltilmesi ve yaygınlaştırılması hedeflenmekte, ülkemizin hedefleri ile uyumlu olarak yeni bin yılda Avrupa Topluluğu ve dünya ile bütünleşme amaçlanmaktadır.

8. Beş Yıllık Kalkınma Planı çalışmalarına toplumun tüm kesimlerinin katkısı, her sektörde toplam 98 Özel İhtisas Komisyonu kurularak sağlanmaya çalışılmıştır. Planların demokratik katılımcı niteliğini güçlendiren Özel İhtisas Komisyonları çalışmalarının dünya ile bütünleşen bir Türkiye hedefini gerçekleştireceğine olan inancımızla, konularında ülkemizin en yetişkin kişileri olan Komisyon Başkan ve Üyelerine, çalışmalara yaptıkları katkıları nedeniyle teşekkür eder, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ülkemize hayırlı olmasını dilerim.

Dr. Akın İZMİRLIOĞLU
Müsteşar

VIII. BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI
GIDA SANAYİİ ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU
ÇAY SANAYİİ ALT KOMİSYONU ÜYELERİ

	<u>Adı Soyadı</u>	<u>Unvanı</u>
Başkan	Nejat URAL	Çaykur Genel Müdürü
Raportör	Nahide GÜNLER	Çaykur Şube Müdürü
Raportör	Mehmet KARNAP	Özçay Fab. Genel Müd.
Üye	Erdal ATA	Rize Valisi
Üye	Hızır HOP	Rize Belediye Başkanı
Üye	Prof. Dr. Hasan ÖZYURT	KTÜ İİBF Dekanı
Üye	Doc. Dr. Süleyman TABAN	A.Ü.Zir. Fak. Toprak Böl.
Üye	Tuncer ERGÜVEN	Çaykur Eski Genel Müd.
Üye	Şafak BASA	Çaykur Genel Müd.Yrd..
Üye	Osman KESER	Çaykur Genel Müd.Yrd.
Üye	Yunus KALDIRIM	Çaykur Genel Müd.Yrd..
Üye	Mustafa USTAOĞLU	Çaykur Genel Müd. Yrd..
Üye	İhsan MAHMUTOĞLU	Çaykur Genel Müd. Yrd..
Üye	Atila TÜYSÜZ	Çaykur Tarım Dai. Bşk.
Üye	Süleyman BEKAR	Çaykur İşl. Ve Ürt. D.Bşk.
Üye	Rahmi ŞENKAYA	Çaykur Pazarlama D.Bşk.
Üye	Talip MUTLU	Çaykur APK Dairesi Bşk.
Üye	Musa ŞAHİN	Çaykur Muh.. Dai. Bşk.
Üye	Süleyman BAYRAKTAR	Çaykur Teftiş Kurulu Bşk.
Üye	Metin ATAGÜN	Çaykur 1. Hukuk Müşaviri
Üye	Nail TOPÇU	Çaykur Arş. Enst. Md.
Üye	Dr. Hülya MAHMUTOĞLU	Çaykur Şube Müdürü
Üye	Muammer DEMET	Çaykur Şube Müdürü
Üye	Oktay TÜRECİ	Çaykur Şube Müdürü
Üye	Dr. Ayşen KARAKAŞ	Kısm. Müd/ Ank. İrt. Müd.
Üye	Tahsin SANCAK	Rize Ticaret Borsası Bşk.
Üye	Hüseyin BIÇAKÇI	Tic. Ve. San. Od. Bşk.V.
Üye	İsmail TOPÇU	Tek Gıda İş. Sen. Bşk.
Üye	Muammer IŞIKLIGİL	Rize Zir. Müh. Odası Bşk.
Üye	Yakup AKPINAR	Rize Tarım İl Müdürü
Üye	Kemal GÜNAYDIN	Of T.K.. Koop. Birl. Bşk.
Üye	Veysel DEMİRCİ	Rize T.K.. Koop. Birl. Bşk.
Üye	Talha ÇATILI	DOSAN
Üye	Adnan EMİRALIOĞLU	DOSAN
Üye	Ümit GÜR	Torun Çay San. A.Ş.
Üye	Bekir TORUN	Torun Çay San. A.Ş.

	<u>Adı Soyadı</u>	<u>Unvanı</u>
Üye	Rahmi ÜSTÜN	Sür Çay San. A.Ş.
Üye	Hayrullah ÖZTEL	Gür Çay San. A.Ş.
Üye	Yahya KAPTAN	Altın Filiz Çay San. A.Ş.
Üye	Kamil KANDEMİR	Gündoğdu Çay San. A.
Üye	Recep KÖSE	Çaycılar A.Ş.
Üye	Yücel AKOVA	İGEME/ Uzman
Üye	Yahya KAPTAN	Altın Filiz Çay San. A.Ş.
Üye	Burhan KASAP	Of Çay San. A.Ş.
Üye	Köksal BIRASOĞLU	Of Çay San. A.Ş.
Üye	Celal ÇAKIROĞLU	Çaykur Fabrika Müd..
Üye	Yusuf Ziya DEMİR	Çaykur Fabrika Müd.
Üye	Hüsnü SARI	Çaykur Fabrika. Müd.
Üye	Cihan ÇİHANGİR	Çaykur Fabrika Müd.
Üye	Necati ÇOLAK	Çaykur Fabrika Müd.
Üye	Mustafa SARGIN	Çaykur Fabrika Müd.
Üye	İsmail KAMACI	Çaykur Fabrika. Müd.
Üye	Fahrettin ÇEBİ	Çaykur Fabrika Müd.

- Rize Valisi Yerine Vali Yrd. Mustafa TOPRAK Toplantıya Katılmıştır.
- Rize Valisi Yerine İl Plan ve Koor. Md. V. Rasim SAĞLAM Toplantıya Katılmıştır.
- Belediye Başkanı Yerine Rize Belediye Bşk. Yrd. Osman SARI Toplantıya Katılmıştır.
- Belediye Başkanı Yerine Belediye Bşk. Yrd. Ömer KAVALCI Toplantıya Katılmıştır.
- Tek Gıda İş. Sen. Bşk. Yerine Genel Sekreter Yunus TÜFEKÇİ Toplantıya Katılmıştır.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa no.</u>
1. GİRİŞ	3
1.1. Sektörün Tanımı ve Sınırlanması	3
2. MEVCUT DURUM VE SORUNLAR	6
2.1. Mevcut Durum.....	6
2.1.1. Çay Sektöründeki Kuruluşlar:.....	12
2.1.2. Mevcut Kapasite ve kullanımı	21
2.1.3. Çay Üretimi.....	24
2.1.4. Dış Ticaret Durumu.....	37
2.1.5. Çay Fiyatları.....	45
2.1.6. İstihdam.....	49
2.1.7. Sektörün Rekabet Gücü.....	50
2.1.8. Diğer Sektörler ve Yan Sanayi İle İlişkiler	52
2.1.9. Mevcut Durumun Değerlendirilmesi	52
2.2. Dünyadaki Durum ve Avrupa Birliği, Diğer Önemli Ülkeler İtibariyle Karşılaştırma	56
2.3. Sektörün Sorunları.....	63
3. ULAŞILMAK İSTENEN AMAÇLAR	68
3.1. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde (2001-2005).....	68
3.1.1. Talep Projeksiyonu	68
3.1.2. Üretim Projeksiyonu (2000-2005)	69
3.1.3. İthalat Projeksiyonu (2000-2005)	70
3.1.4. Teknolojide ve Rekabet Gücünde Muhtemel Gelişmeler.....	70
3.1.5. Çevreye Yönelik Politikalar.....	71
4. PLANLANAN YATIRIMLAR	72
4.1. Teşvik Belgesi Almış Yatırımlar	72
4.2. Planlanan Yatırımlar.....	73
5. ÇAY SEKTÖRÜNDE YAPILMASI GEREKEN YASAL VE KURUMSAL DÜZENLEMELER VE UYGULANACAK POLİTİKALAR	74
5.1. Kısa Dönemde Yapılması Gereken Yasal ve Kurumsal Düzenlemeler.....	74
5.2. Kısa Dönemde İzlenmesi Gereken Politikalar.....	78

YÖNETİCİ ÖZETİ

Türkiye’de 767.000 dekar arazi üzerinde 203.000 üretici tarafından çay tarımı yapılmaktadır. Yetiştirilen çay yaprağından, Çaykur'a¹ ait 6.600 ton/gün kapasiteli 45 adet, özel sektöre ait 8700 ton/gün kapasiteli 230 adet yaş çay işleme fabrikasında siyah çay elde edilmektedir. Sektörde toplam yıllık üretim 180-200.000 ton'a ulaşmakta, iç tüketim miktarı ise 150-160.000 ton arasında değişmektedir. Üretilen çayın tamamına yakın miktarı yurt içi piyasada tüketilmekte, ihracat olanakları ise gerek kalite farklılığı ve gerekse maliyetlerin yüksekliği nedeniyle kısıtlı miktarlarda gerçekleştirilmektedir.

İç tüketimin yaklaşık %60-65'i Çaykur tarafından karşılanmakta, %35-40'ı ise özel sektör, yurt dışından yapılan ithalat ve yurda kaçak yollarla sokulan çaylar ile karşılanmaktadır. Son yıllarda gerek yaş çay yaprağının artmış olması ve gerekse kaçak yollarla yurda getirilen çayların etkisi ile çay stoklarında büyük artışlar ortaya çıkmıştır.

Dünyada çay tarımı az gelişmiş ülkelerde yapılmakta olup, 1998 yılı FAO verilerine göre toplam yıllık kuru çay üretimi 3.000.000 ton'a ulaşmıştır. Büyük üretici ülkelerde ucuz iş gücü nedeniyle maliyetler ülkemiz koşullarına göre 3-4 kat daha düşük seviyededir. Türk çayının üretim maliyetinin yüksek olması dünya piyasalarında ihraç şansını azaltmaktadır.

Türk çay tarımını doğrudan etkileyecek bir oluşum Türkiye'nin Avrupa Birliği ile 1995 yılında imzalanan ve 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği Kararı ve Helsinki Konferansında alınan AB'ne aday ülke statüsüdür. AB'ne tam üyelik şartlarının oluşması durumunda Birliğin tarım politikasının çay sektörüne etkileri olabilecektir. AB'ne üye ülkelerde çay üretimi yapılmamaktadır. Tüketim için ihtiyaç duyulan çayın tamamı ise çay üreten ülkelere karşılanmaktadır. Bu durumda Türkiye, Birlik ülkeleri arasında tek çay üreten ülke konumuna sahip olacaktır ki bu avantajlı bir konumdur.

Ülkemizde çay ithalatı DTÖ Tarım anlaşması ve AB ile yapılan Gümrük Birliği Kararı etkisi ile belirlenen yüksek gümrük vergileri ile korunmaktadır. Günümüzde tüm ülkelere uygulanan Gümrük Vergisi oranı %145'dir. Resmi kayıtlarda ithalat rejimi gereği ortalama 2000 ton/yıl civarında çay ithalatı olduğu görülmektedir. Ancak belirtilen bu rakamın üzerinde kaçak yollarla ülkemize çay girişi olduğu da bir gerçektir. Bu durum Türk çaycılığını tehdit etmektedir.

Sektörün tarım, sanayi ve pazarlama aşamalarında çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Tarıma ilişkin en temel sorun; çay tarım alanlarının giderek genişlemesidir. Yaş çay alım standardının uzun yıllar korunamaması, kalitesiz yaş yaprak alımı, bilinçsiz gübreleme, yaş çay ürününün giderek gelir getirici niteliğini kaybetmesi tarımda yaşanan diğer temel sorunlardır. Sanayide ve pazarlama aşamalarındaki en temel sorun ise; üretim tüketim

¹ Raporla Çaykur, Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nü ifade etmektedir.

dengesinin bozulmasıdır. Sektörde oluşan arz fazlası ürün stok maliyetlerini artırmaktadır. Atıl işleme kapasitesinin varlığı, sektörde faaliyette bulunan birçok firmanın Türk gıda kodeksine uygun üretim yapmaması, taklit çaylar sebebiyle tüketicinin aldatılması, halk sağlığına aykırı koşullarda çay satışlarının yapılması ve denetim yetersizliği, yabancı çayların yurt içine çeşitli yollardan girmesi neticesinde Türk çay pazarının giderek daralması, yaşanan diğer sorunlardır.

Çay sektörünün sürdürülebilir bir tarımsal sanayi olarak varlığını koruyabilmesi için tarımda, sanayide ve pazarlamada alınması gereken tedbirler şu şekilde özetlenebilir. Tarımda: Yaş çay alımlarında alım programı uygulamasına geçilmelidir. Böylece, alım programı uygulaması ile çay tarım alanlarının genişlemesi büyük ölçüde önlenecek, ruhsatlı üreticilerin üreticilik hakları da korunmuş olacaktır. Alım planı uygulaması ile sözleşmeli çiftçi modeli geliştirilmelidir. Üretim maliyetini azaltıcı tedbirler alınmalı, alım standardı korunmalıdır. Bölgede tarımsal çeşitlilik oluşturulmalı, bölge halkına çayın yanı sıra ek bir geçim kaynağı yaratılmalıdır.

Sanayide ve pazarlamada: Kuru çay üretimi, üretim aşamalarında titizlikle izlenmeli, gıda kodeksine ve dünya standartlarına uygun kalitede üretim ve ambalajlama yapılmalı, pazara sunum şartları iyileştirilerek geliştirilmeli, kaliteli kuru çay üretilerek ihracat şansı yükseltilmelidir. AB'ne aday ülke konumunda bulunmamız nedeniyle de AB ülkelerinin damak tadına uygun üretim yapılması, iç piyasada ise yabancı çaylarla ilgili damak tadının oluşmaması için tüketici talepleri doğrultusunda kaliteli üretim yapılması zorunludur. Çay sektörünün geleceği ve üreticilerin gelir seviyelerinin yükseltilebilmesi yukarıda belirtilen hususlarla ilgili radikal kararların alınarak uygulamaya geçilmesine bağlıdır.

1. GİRİŞ

1.1. Sektörün Tanımı ve Sınırlanması

Çay sektörü, ülkemizin tarım ve sanayi politikasına uygun olarak çay tarımını geliştirmek, çayın biyolojik yapısını düzeltmek ve işlenmesi için yeni teknolojilerden yararlanılarak iç ve dış pazar isteklerini karşılamaya uygun üretimi sağlamak üzere etkinlik gösteren, bir gıda sanayii sektörüdür.

Çay sektörü, bu amaca ulaşmak için, karlılık ve verimlilik anlayışı içinde, kaliteli çay işleyerek, sermaye birikimine katkıda bulunmaya yönelik daha fazla yatırım kaynağı sağlayacak önlemleri alır. Çay sektörünün temel hedefleri, modern teknoloji araçlarını tarımdan fabrikasyon aşamasının sonuna kadar kullanarak kaliteli çay üretmeyi, ülkemizin kuru çay gereksinimini karşılamayı ve ihracata dönük çalışmalar gerçekleştirmeyi kapsamaktadır.

Çay, bir tropik ve subtropik iklim bitkisidir. Türkiye’de çay üretimi, olağan çay ekolojisinin oluştuğu 42 derece Kuzey enleminde, Kuzey Doğusu Kafkas Sıradağları, Güney ve Doğusu Kaçkar Sıradağları ile çevrili denize açık, mikroklima özelliğine sahip alanda yapılmaktadır. Coğrafi olarak sınırları belirtilen bu alan, Doğu Karadeniz Bölgesi olarak bilinmektedir.

Çay, Doğu Karadeniz Bölgesinde, Doğuda Sarp sınır kapısından başlayarak, Batıda Araklı Deresine kadar olan alan içinde Artvin, Rize, Trabzon İllerini kapsayan 180 km. uzunluktaki kıyı şeridinde ve iç bölgelerde 10-35 km içerilere kadar uzanan kesimde, 1000 metre yükseltilere değin ulaşan yamaçlarda yetiştiriciliği yapılan bir sanayi bitkisidir. Giresun ve Ordu illeri ile Fatsa ilçesini kapsayan kesim ise çay yetiştiriciliğinde tali bölge olarak kabul edilmektedir.

Türkiye’de çay yetiştirilmesine ilişkin ilk deneme 1888-1889 yıllarında Japonya'dan getirilen çay tohumları ile Bursa ilinde yapılmış, fakat çayın yetiştirilebileceği ekolojik koşulların uygun olmaması nedeniyle başarılı sonuç alınamamıştır.

Çay yetiştirilmesine yönelik ilk ciddi girişim ise 1917 yılında Halkalı Ziraat Mekteb-i Alisi Müderrislerinden Ali Rıza ERTEN tarafından gerçekleştirilmiştir. Doğu Karadeniz Bölgesinde ve Kafkasya’da yaptığı inceleme gezisi neticesinde, Batum ve çevresinde çay yetiştirdiğini dikkate alan Ali Rıza ERTEN, Rize ve Artvin illerinde de çay tarımı yapılabileceğini bir rapor ile bildirmiştir.

Birinci Dünya savaşından sonra ülke genelinde oluşan ekonomik kriz ve 1917 yılında gerçekleşen Rus ihtilalinin etkisi, Doğu Karadeniz Bölgesinde de kendini göstermiştir.

Kafkasya'daki çalışma koşullarının bozulması ile Rize'de önemli ölçüde işsizlik oranı artmış, bölgeden göç etme hareketi ivme kazanmıştır.

Rize ve çevresinde görülen bu ekonomik bunalıma ve beraberinde gelen sosyal sorunlara çözüm aranırken Ali Rıza ERTEN' in hazırladığı rapor değerlendirilmiş, bölgede çay tarımına başlanması görüşüne varılmıştır. Bunun üzerine, 1924 yılında 407 sayılı Kanun çıkarılmıştır. Kanunun yayınlanmasının ardından Rize ili ve Borçka ilçesinde çay yetiştirilmesi konusunda, Ziraat İşleri Genel Müdürü Zihni DERİN görevlendirilmiştir.

Bölgede bir miktar arazi kamulaştırılarak uygulamaya geçilmiş, Sovyetler Birliği'nden getirilen tohum ve fidanlarla denemelere başlanmıştır. Ancak tüm bu olumlu gelişmelere karşın, halkın bu konuda bilgiye sahip olmayışı, güvensizliği ve yayınlanan Kanunun çay işlenmesi konusuna çözüm getirmeyişi çay yetiştiriciliğinin gelişmesini bir süre önlemiştir. 1937 yılında Zihni DERİN'in tekrar görevlendirilmesi ile bölgede çay bahçesi tesis edilmesine hız verilmiştir.

1938 yılında ilk yaş çay ürünü elde edilmiş ve 138 kg kuru çay üretilmiştir. 1940 yılında çıkarılan 3788 Sayılı Çay Kanunu ile ülkemiz çaycılığı güvence altına alınmış ve çay bahçesi kuracaklara ruhsatname alma zorunluluğu getirilmiştir. Bu Kanunda teknik esaslar, çiftçilere girdi temini, faizsiz kredi açılması gibi özendirme işlevi olan unsurlar yer almıştır. (3788 sayılı yasa ve devamında çıkarılan tüm kanun ve kararnamelerde çay tarım alanlarının Bakanlar Kurulunca belirlendiği ve ruhsatname alma şartı korunmuştur). Üretilen yaprağın satın alınması, işlenmesi, harmanlanıp paketlenmesi ve satılması gibi işler de Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumuna verilmiştir. Bu yasal gelişmenin ardından çay tarım alanları giderek genişlemiş ve üretim miktarı hızla yükselmiştir.

İlk çay fabrikası 1947 yılında Rize'de inşa edilmiştir. Önceleri Tarım Bakanlığınca sürdürülen çay tarımı ile ilgili etkinlikler, 1950 yılında ekonomik boyutta üretime geçildikten bir süre sonra tarımı, Tarım Bakanlığınca, kuru çay üretimi ve pazarlaması ise Gümrük ve Tekel Bakanlığı tarafından yürütülmeye başlanmıştır. 1958-1960 yıllarında çay tarım alanlarının genişlemesi ve üretimin artması neticesinde 1960 yılında gerçekleştirilen 2. Beş yıllık Kalkınma Planı İhtisas Komisyonu raporunda çay tarımı ve endüstrisinde yeniden yapılanmanın zorunluluğu belirtilerek bu konuda kanun önerisi yapılmıştır.

Aradan geçen 10 yıllık süreç sonunda 4.12.1971 tarihinde 1497 sayılı Çay Kurumu Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Bu Kanun ile tarım, üretim ve pazarlama dahil tüm faaliyetler Çay Kurumu Genel Müdürlüğüne devredilmiştir. Kurum tüzel kişiliğe sahip, faaliyetlerinde özerk ve sorumluluğu sermayesi ile sınırlı bir İktisadi Devlet Teşekkülü olarak, 1973 yılında Rize'de faaliyetlerine başlamıştır.

Çay Kurumu 1982 yılında çıkarılan 2929 sayılı kanun ile "Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü" adı altında faaliyetlerini devam ettirmek üzere, Kamu İktisadi Kuruluşu kapsamına dahil edilmiştir. 4.12.1984 tarihinde alınan ve 19.12.1984 tarihinde Resmi

Gazetede yayınlanan 3092 sayılı Çay Kanunu ile de çay tarımı, üretimi, işletmesi ve satışı serbest bırakılmıştır. Bugün sektörde 230 özel sektör firması faaliyette bulunmaktadır.

2929 Sayılı Kanun, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin yeniden düzenlenmesi için 8.6.1984 tarihinde alınan ve 14.12.1984'de yayınlanan 233 sayılı KHK ile yürürlükten kaldırılmıştır. 233 sayılı KHK'nin bazı maddeleri de 29.01.1990 tarihinde yayınlanan 399 sayılı KHK ile değiştirilmiştir.

Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü, çıkarılan 24.11.1994 tarih ve 4046 sayılı Kanun ile Başbakanlık ile ilişkilendirilerek KİK kapsamından çıkarılmış (35.Madde) ve İktisadi Devlet Teşekkülleri arasına alınmıştır.

Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü Ana statüsü ise 20.12.1996 tarih ve 22853 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe konulmuştur. Kuruluş, yürürlükte olan bu statü çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmektedir. 1996 yılından 1999'a kadar Başbakanlığa bağlı olarak çalışmalarını devam ettiren Çaykur, 12.01.1999 tarihinde Cumhurbaşkanlığının onayı ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ile, 28.05.1999 tarihinde ise tekrar Başbakanlık ile ilişkilendirilmiştir.

SITC No. 07.41 olan çayın Gümrük Tarife İstatistik ve Pozisyon numarası; 09.02.10 Yeşil çay (fermente edilmemiş) 3kg'ı geçmeyen hazırlanmış, 09.02.20 Diğer Yeşil çay (fermente edilmemiş), 09.02.30 Siyah çay (fermente edilmiş ve kısmen fermente edilmiş çay), 09.02.40 Diğer siyah çay (fermente edilmiş ve kısmen fermente) olarak 4 şekilde belirtilmektedir.

2. MEVCUT DURUM VE SORUNLAR

2.1. Mevcut Durum

Cumhuriyet'in ürünü olarak bilinen çay, devletin destek ve teşvik uygulamaları ile tarıma dayalı gıda sanayiinin gelişmesine katkıda bulunmuş, yapılan yatırımlar kısa zamanda meyvesini vermiştir.

Çay sektörünün Türkiye ekonomisi içindeki payı üretim, dış ticaret, katma değer, istihdam ve iş yeri büyüklükleri açısından değerlendirilmelidir. Türkiye'de GSMH içinde tarımın payı 1997 yılı rakamlarına göre %14.5, sanayinin payı ise % 25.3'dür. Çay tarımının yoğunluklu olarak yapıldığı Rize İlinde ise tarımın payı % 21.4, sanayinin payı %13.2 civarındadır. Rize'nin tarımsal yapısının %90-95'ini ise çay tarımı oluşturmaktadır. Türkiye genelinde 21.000 civarında olan sanayi iş yeri sayısının yaklaşık 300'ünün Rize ilinde olduğu istatistik değerlendirmelerde bildirilmektedir. Bunun oransal değeri % 1,5'tir. 300 sanayi iş yerinin yaklaşık 215'i ise çay sanayindeki kamu ve özel sektör işletmeleridir. Oransal değeri ise % 71'dir. Rize'de gıda sanayii üretim miktarı içinde çay üretiminin payı ise oldukça yüksektir.

Türkiye'nin gıda sanayii ihracat değeri 3.023 Milyon ABD Dolarıdır. Çay ihracatı ise toplam gıda sanayii ihracatı içinde çok az bir paya sahiptir (%0,69).

Çay sektörünün gayri safi milli hasılaya katkısının ortalama 350-400 milyon dolar/yıl arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu değerler saptanmasında, üreticilere ödenen yaş çay bedelleri, toplam işçilik ücretleri ve memur ücretleri, yaş çay ve kuru çay taşımacılığında ödenen bedeller ve tarımsal faaliyet giderleri dikkate alınmış, kamu sektörü verilerine %40 özel sektör katkısı ilave edilmiştir.

Çay Tarımı: Çay bitkisinin botanikte kabul edilen adı *Camellia sinensis* (L)O.Kuntze'dir. Morfolojik farklılık gösteren 3 tipi bulunmaktadır. Bunlar: a) Çin Çayı (*Camellia sinensis*) b) Assam çayı (*Camellia assemica*) c) Kambodia Çayıdır (*Camellia cambodia*). Yaprığını dökmeyen çay bitkisi, doğada büyümeye bırakıldığında bir ağaç görünümünü alır. Uzun ömürlü olan çay bitkisinin, kültüre alındığında ise 100 yıl yaşadığı bilinmektedir.

Çay bitkisinin sürgün uçlarında mevcut tomurcuk ile, taze ve körpe nitelikteki birinci ve ikinci yapraklardan oluşan filizin toplanması ile elde edilen çay ürünü, kaliteli kuru çay üretiminde kullanılmaktadır. Bunun en temel sebebi, kalite unsuru kimyasal maddelerin genç yaprak ve tomurcuklarda yoğun olarak bulunmasıdır. Yapılan araştırmalarda taze olmak koşulu ile 3. yaprağın da kaliteli çay üretiminde kullanılabileceği belirtilmektedir.

Türkiye’de çay tarım alanlarının tamamına yakın bölümü tohumdan yetiştirilen fidanlarla tesis edilmiştir. Çay tohumu bir çoğaltım materyalidir. Yabancı dölllenme özelliğine sahip çay bitkisinden elde edilen çay tohumları geniş ölçüde açılma göstermektedir. Bu nedenle, çay tohumu ile tesis edilen çay bahçelerinde zamanla farklı tipler oluşmuştur. Bu kaliteli yaprak üretimini olumsuz yönde etkileyen önemli bir faktördür.

Çay bitkisinin çiçek açma ve tohum bağlama dönemi çeşit ve gelişme ortamına bağlı olarak değişmekle birlikte, genel olarak Ağustos ayı ile Aralık ayı arasında gerçekleşmektedir. Çay bitkisi 4 yaşından itibaren ürün vermeye başlamakta, koşullara bağlı olarak ürün miktarı 10-15 yaşından sonra en yüksek seviyeye ulaşmaktadır. Ekonomik verim yaşı ise 50-60 yıl olarak kabul edilmektedir.

Çay bitkisini bir diğer çoğaltma şekli vegetatif aksamaların kullanımı (Çelikle ve doku kültürü) yolu ile yapılanıdır. Üstün nitelikli ve bol ürün veren, hastalık ve zararlılara dayanıklı, ekolojiye uyum sağlamış çay bitkilerinden alınan çeliklerle üretilen fidanların, çay bahçesi tesislerinde kullanılması dünyada oldukça yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Ülkemizde de, yaşlanmış ve verimden düşmüş çay bahçelerinin bu yöntem ile yenilenmesi kaliteli yaş çay üretimini artıracak bir unsurdur.

Çay bitkisinde uygulanan tarımsal teknik yöntemler budama, gübreleme, bahçe bakımı (ot alma, set onarımı ve çapalama), hasat ve çırpma işlemleridir.

Çay bitkisinin yetiştiriciliğinde gübre kullanımı, toprakların yapısı ve verimlilik durumu dikkate alınarak yapılmalıdır. Bunun en temel sebebi ise, çay bitkisinin kendisine özgü istekleri olan, belli koşullarda yetişebilen bir bitki olmasıdır. Bitkinin normal gelişebilmesi için yıllık yağışın 2000 mm'nin üzerinde olması ve bunun aylara göre düzenli dağılım göstermesi, sıcaklığın gelişmeyi engellemeyecek düzeyde bulunması ve toprak reaksiyonunda asit olması gerekmektedir. Toprak pH'sı asit ya da alkali yöne doğru değiştikçe çay bitkisinde gelişme olumsuz yönde etkilenir. Genelde çay bitkisi pH 4,5-6 arasında değişen topraklarda optimum gelişme göstermektedir. Toprak pH'sı 4'ün altına düştüğünde çay bitkisinden istenen verim ve kalitede ürün alınmaz.

Çay topraklarının pH durumu 1958-1960 yıllarında istenen ölçüde iken 1989 yılında yapılan toprak tahlilleri sonucunda bu durumun asitlik yönünde büyük değişiklik gösterdiği, uzun yıllar Amonyum Sülfat Gübresinin tek yanlı ve aşırı ölçüde kullanımı sonucunda çay topraklarının % 85'inde pH 4'ün altına düştüğü tespit edilmiştir. Bu tespit sonucunda, Çaykur tarafından yapılan deneme ve araştırmalar neticesinde, çay topraklarının asitlik problemini gidermek, azot, fosfor ve potasyumca zenginleştirmek amacıyla 25:5:10 terkindeki (N:P:K) kompoze gübre önerilmiştir. Çay özel gübresi olarak da isimlendirilen bu gübre yapılan bir panel ve üretici eğitim faaliyetleri ile kamuoyuna duyurulmuş ve kullanımı Çaykur tarafından teşvik edilmiştir.

1991 yılından itibaren kullanımına başlanan ve halen kullanımı devam eden çay özel gübresinin çay toprakları üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla 1994 yılında "Çay Tarımını Geliştirme Projesi Kapsamında Çay Tarım Topraklarının Özelliklerinin Araştırılması" isimli bir proje başlatılmıştır.

1994 yılında başlatılan ve 1998 yılında sonuçlandırılan bu proje neticesinde toprak pH'sında düzelme olduğu, pH 4'ün altında toprak örneği sayısının % 84'lerden % 6'lara düştüğü tespit edilmiştir. Ayrıca Azot, Fosfor ve Potasyum değerlerinin de istenen seviyelere ulaştığı belirlenmiştir.

Çay topraklarının organik gübre gereksinimi mevcut imkanlar kullanılarak ahır gübresi ile karşılanmaktadır. Ancak yeterli miktarda ahır gübresi bulunamaması hallerinde organik gübre gereksiniminin budama artıkları ve çay üretim artıkları ile karşılanması mümkün olabilmektedir.

Budama artıklarının ve çay atıklarının çürütülmesi ile elde edilen organik materyal toprak yapısını iyileştirdiği gibi, bitki besin elementleri açısından da toprağı zenginleştirmektedir.

Çay bitkisinde budama üç temel amaca yönelik olarak yapılmaktadır.1) Şekil budaması, 2) Ürün budaması ve 3) Gençleştirme budaması.

Çay tarım alanlarında uzun yıllar tarımsal teknik yöntemlerin tekniğine uygun şekilde yapılmaması sonucu ürün verim ve kalitesinde düşme meydana gelmiş, tomurcuklu sürgün oranı önemli ölçüde azalmıştır. Bu gerçekten hareketle, çay bahçelerinin ıslahı ve kaliteli çay üretiminin temini amacıyla çaylıklarda gençleştirme budaması işleminin yapılması 15.12.1993 tarih ve 5096 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin çıkarılması ile yasal çerçeveye bağlanmıştır.

1994 yılında başlatılan çalışmalar projede Görevli Ziraat Mühendisleri ve Çay Eksperlerinin başarılı çalışmaları ile 5 yıl sürdürülmüştür. Bu 5 yıllık süreç içinde her yıl çaylıkların 1/5 oranında budanması ve budamadan dolayı gelir kaybına uğrayan üreticilerin bu kayıplarının tazmin edilmesi aynı KHK içerisinde hükme bağlanmıştır.

5 yıllık uygulama sonuçları Tablo -1'de gösterilmiştir.

Tablo-1 Yıllar İtibariyle 1/5 Budanmış Alan Miktarları ve Ödenen Tazminat

Yıllar	Budanan Alan (M2)	Ödenen Tazminat (Milyar TL)
1994	92.847	231
1995	108.527	667
1996	106.402	1.423
1997	78.909	2.217
1998	54.521	2.671

Kaynak:Çaykur Kayıtları

93/5096 sayılı Kararnamenin uygulama süresi 7.10.1998 tarih ve 98/11807 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 5 yıl daha uzatılmıştır. Çalışmalar kararname hükümleri çerçevesinde devam etmektedir. 1999 yılında budanan çaylık alan miktarı 23.376 dekar, ödenen budama tazminatı ise 1.618 milyar TL olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’de yaş çay üretiminin artırılması için ilk yıllarda önemli ölçüde yeni çaylık tesisi teşvik edilmiştir. Kuru çay üretiminin yıllık iç tüketim miktarını karşılamaya başladığı yıllarda yeni çaylık tesisi durdurulmuştur. 1974 yılında 1993 yılına kadar çeşitli defalar yeni çaylık tesisi yasaklanmış olmasına rağmen, yasal yaptırım ve denetim mekanizmasının işletilememesi sonucunda bölgede yeni çaylık tesisine devam edilmiştir. Çay tarım alanlarının ölçümünde uzun yıllar teknik eleman yetersizliği nedeniyle çok basit metotlar kullanılmış ve çoğunlukla da üretici beyanına itibar edilmiştir. Çay tarım alanlarındaki bu genişleme ve bildirilen miktarların doğruluğunun tartışılır olması çay bahçelerinin yeniden tespit edilmesi gerekliliğini doğurmuştur.

Bu nedenle 15.12.1993 tarih ve 93/5096 sayılı Bakanlar Kurulu Kararının 2.Maddesi hükmü gereğince çay bahçeleri teknik elemanlar tarafından yeniden ölçülmüş ve üretici ruhsatları yenilenmiştir.

Yapılan ölçümler neticesinde 722.000 dekar eski kayıtlı çaylık, 45.000 dekarda yeni tesis edilmiş veya ruhsatı olmayan çaylık tespit edilerek, toplam 767.000 dekar çay bahçesi ruhsatlandırılmıştır. Bölgede, mevcut imkanlar kullanılarak, teknik elemanlar tarafından yapılan bu son ölçümler, sağlıklı tespitler olarak değerlendirilmelidir. Bu güne kadar, ihtiyaç duyulduğu halde çaylık alanları gösteren ölçekli bir harita çıkarılmamıştır. Bu konuda teknik ve bilimsel bir çalışmanın gündeme alınması zorunludur.

Tablo-2: Yıllar İtibariyle Çaylık Alan ve Üretici Sayısındaki Gelişmeler

Yıllar	Ç.Alan (de)	Üretici Sayısı
1989	895.248	202.000
1990	905.750	203.000
1991	886.393	215.000
1992	893.454	215.000
1993	893.307	215.000
1994	767.000	201.500
1995	767.000	201.500
1996	767.000	202.000
1997	767.000	202.000
1998	767.000	203.000

Kaynak: Çaykur Kayıtları

Tablo-3: Yıllar İtibariyle Çaykur ve Özel Sektör Tarafından Satın Alınan Yaş Çay Ürünü ve Taban Fiyatları

Yıllar	Yaş Çay üretimi (Ton)		Taban Fiyatları (1.2.3.Sürgün -TL/Kg)
	Çaykur	Özel	
1989	520.511	140.000	550-570-600
1990	472.211	200.000	850-900-975
1991	507.103	260.000	1.360-1.435-1.510
1992	620.000	250.000	2.250-2.350-2.500
1993	525.745	260.000	3.400-3.550-3.780
1994	566.467	250.000	6.000-6.100-6.300
1995	427.180	300.000	12.000-12.500
1996	526.690	250.000	25.000
1997	542.321	259.000	50.000-52.500-55.000
1998	717.961	300.000	82.000-90.000
1999	843.053	275.000	11.8000-13.0000

Kaynak: Çaykur Alımları Çaykur Faaliyet Raporlarından alınmış-Özel Sektör Alım miktarları ise, Ticaret Borsası kayıtları ve Borsa kayıtlarına geçmeyen yaş çay yaprağının, tahmini olarak ilave edilmesi ile belirlenmiştir.

Çaykur yaş çay ürünü alımlarını, her yıl devletin belirlediği yaş çay yaprağı taban fiyatı üzerinden, eksper ve yardımcı personelden oluşan 1405 alım ekibi vasıtası ile 2976 alım yeri ve noktasında gerçekleştirmektedir. Özel sektör firmalarının alım şekli ve sistemi ise Çaykur alım sistemine benzer özelliktedir. Ancak daimi alım yerlerinin kullanımından ziyade, vasıta üzerinde alımın ağırlık kazandığı bilinmektedir.

Bölgede çay yetiştiriciliği yoğun şekilde Rize ilinde yapılmaktadır. Bunu sırasıyla Trabzon , Artvin ve Giresun-Ordu illeri izlemektedir. Çay tarım alanlarının % 65'i Rize ilinde, % 21'i Trabzon ilinde, %11'i Artvin ve % 3'ü ise Giresun ve Ordu illerinde yer almaktadır.

Son yıllarda çıkarılan yasal sınırlamalara rağmen, çay tarım alanlarında Bakanlar Kurulunca belirlenen alanların dışına genişleme eğilimi olduğu gözlenmektedir. Bölgedeki çaylık alanların ve mevcut üretici sayısının illere göre dağılımı Tablo 4'te verilmiştir. Tabloda verilen değerler 1994 yılı ölçümleri sonucunda elde edilen ve kayıt bazında 1998 yılına kadar korunan rakamlardır.

Tablo-4 Çaylık Alanların ve Mevcut Üretici Sayısının İllere Göre Dağılımı

İLLER	Çaylık Alan (dekar)	%	Üretici Sayısı	%
RİZE	500.600	65	123.000	61
TRABZON	158.000	21	50.000	25
ARTVİN	86.000	11	18.500	9
GİRESUN-ORDU	22.400	3	11.500	5
TOPLAM	767.000	100	203.000	100

Kaynak:Çaykur kayıtları (1998 yılı)

Çay yetiştiriciliği yapan üreticilerin genel karakteristiği küçük aile işletmeciliğidir. Üreticilerin % 80'ini 5 dekar ve 5 dekarın altındaki çay bahçelerinde yetiştiricilik yapmaktadırlar. Bu üreticilerin sahip olduğu çaylık alan miktarı ise toplam çaylık alanın % 56'sını oluşturmaktadır. 15 dekarın üzerinde çaylığa sahip üretici sayısı 1027 olup, bu üreticilerin toplam üretici sayısı içindeki payı % 0,5'tir.

Arazi dağılımındaki bu parçalanma daha çok üreticilerin aile içinde reşit olan bireylere çay bahçesi işletmecilik hakkının isteğe bağlı, miras hukuku ve satış nedeniyle devredilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de bir ailede birden fazla üretici cüzdanı bulunabilmektedir. Arazi parçalanmasını önlemek amacıyla çay bahçesinin işletme hakkının devredilebilmesi ile ilgili olarak uygulama talimatında yeniden bir düzenleme yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Tablo-5 Çaylık Alanların Büyüklüğüne Göre Üretici Sayısı ve Çaylık Alan Dağılımı

Çaylık Alan (da)	Üretici Sayısı	%	Çaylık Alan (da)	%
0.001-5	161.623	80	432.000	56
6-10	35.321	17	254.000	33
11-15	5.067	2	63.000	8
16-20	855	0,4	14.000	2
21-25	134	0,1	3.000	0,4
26-30	30	0,01	800	0,1
31 <	8	0,004	200	0,03
Toplam	203.038	100	767.000	100

Kaynak: Çaykur Kayıtları (1998 Yılı)

2.1.1. Çay Sektöründeki Kuruluşlar:

Çay sektöründe, İktisadi Devlet Teşekkülü olan Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü yanında, özel sektöre ait yaş çay işleme fabrikaları, kuru çay paketleme fabrikaları, Kaban ve Çevre Köyleri Tarımsal Kalkınma Kooperatifine ait bir adet yaş çay işleme fabrikası (Özçay) ve tarımsal üretim girdisi olarak gübre temini faaliyetlerini sürdüren Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri hizmet vermektedir.

Çay işletmeleri Genel Müdürlüğü, 45 adet kuru çay üretim fabrikası, 3 adet çay paketleme fabrikası, 9 pazarlama bölge müdürlüğü ve 1 araştırma enstitüsü ile çay sektöründe üretimde ve pazarlamada önemli bir paya sahip bulunmaktadır. Çaykurun üretim kapasitesi 6585 ton/gün, kuru çay paketleme kapasitesi 104.000 ton/yıl, toplam çalışan işçi sayısı ise 23.000 civarındadır. Çaykurun 1999 yılına ait fabrikalar itibariyle kapasitesi ve çalıştırılan işçi sayıları Tablo (a) 'da gösterilmiştir.

Tablo 6 (a): Çay Sektöründe Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğüne Bağlı Olarak Faaliyet Gösteren Üniteler

Sıra No	Kuruluş Adı	Yeri	Üretim Konusu	Ton/Gün Kapasite	İşçi Sayısı
1	Muratlı	Borçka -Artvin	Çay	150	638
2	Kemalpaşa	Hopa "	"	135	558
3	Hopa	Hopa "	"	120	529
4	Arhavi	Arhavi "	"	180	526
5	Fındıklı	Fındıklı-Rize	"	210	708
6	Ardeşen	Ardeşen "	"	165	848
7	Pazar	Pazar "	"	150	645
8	Kirazlık	Pazar "	"	144	628
9	Melyat	Pazar "	"	150	529
10	Aşıklar	Çayeli "	"	135	524
11	Sabuncular	Çayeli "	"	150	469
12	Çayeli	Çayeli "	"	210	529
13	Musadağı	Çayeli "	"	120	426
14	Büyükköy	Çayeli "	"	102	390
15	Gündoğdu	Rize "	"	192	475
16	Veliköy	Rize "	"	150	364
17	Cumhuriyet	Rize "	"	150	428
18	Pazarköy	Güneysu "	"	90	298
19	Ulucami	Güneysu "	"	165	397
20	Güneysu	Güneysu "	"	120	384
21	Camıdağı	Rize "	"	210	488
22	Salarha	Rize "	"	180	501
23	Anbarlık	Rize "	"	150	534
24	Taşlıdere	Rize "	"	105	454

Sıra No	Kuruluş Adı	Yeri	Üretim Konusu	Ton/Gün Kapasite	İşçi Sayısı
25	Ortapazar	Rize "	"	150	391
26	Azaklı	Rize "	"	90	323
27	Selimiye	Rize "	"	135	456
28	Kalkandere	Kalkandere "	"	105	385
29	Taşcılar	Kalkandere "	"	150	485
30	Zihniderin	Rize "	"	159	536
31	Derepazarı	Derepazarı "	"	120	336
32	Tersane	Derepazarı "	"	150	428
33	İyidere	İyidere "	"	177	524
34	Çiftlik	İyidere "	"	117	354
35	Kalecik	İyidere "	"	120	370
36	Kendirli	Kendirli "	"	120	411
37	Eskipazar	Of "	"	150	401
38	Hayrat	Hayrat "	"	150	437
39	Of	Of "	"	150	431
40	Çamlı	Of "	"	150	448
41	Karaca	Of "	"	150	522
42	Bölümlü	Of "	"	150	452
43	Sürmene	Sürmene "	"	150	548
44	Araklı	Araklı "	"	135	546
45	Tirebolu	Tirebolu "	"	174	618
Top				6585	
1	100.Yıl	Rize	Paket	205	514
2	İstanbul	Büyükdere/İst.	"	115	282
3	Ankara	Elmadağ/Ank.	"	76	177
Top.				396	973
1	Ankara Böl.Müd.	Ankara	Satış		47
2	Diyarbakır Paz.M.	Diyarbakır	"		17
3	Erzurum Paz.Müd	Erzurum	"		32
4	İstanbul Paz.Müd	İstanbul	"		
5	İzmir Paz.Müd.	İzmir	"		28
6	Kayseri Paz.Müd	Kayseri	"		16
7	Mersin Paz.Müd.	Mersin	"		14
8	Samsun Paz.Müd	Samsun	"		24
9	Rize Paz.Müd	Rize	"		
1	Araştırma Enst.	Rize	Araşt.		37
2	Anatamir Fab.M.	Rize	Teknik		131
3	Genel Müd.lük	Rize	İdari		168
	Genel Toplam				23.159

Kaynak:..Çaykur Kayıtları (1.6.1999 Tarihi itibariyle Daimi ve Geçici işçi Sayısının toplamı belirtilmiştir.)

Çay sanayiinde 1984 yılında 3092 sayılı yasanın çıkmasından sonra özel sektör işletme sayısı hızlı bir şekilde artmış ve sektörün kuru çay üretim kapasitesinde büyük artış meydana gelmiştir. 7. Beş yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporunda 312 olarak saptanan özel sektör firma sayısı bu komisyon çalışmasında yeniden değerlendirilmiştir.

Çaykur'a ait kuru çay üretim fabrikası elemanları ve komisyon üyesi özel sektör firma temsilcilerinin bölgesel tarama çalışması yapmaları yanında Ticaret Borsası ve Ticaret Odalarının kayıtlarından yararlanmak suretiyle, çay sektöründe faaliyette bulunan özel sektör firma sayısının 230 adet, toplam mevcut üretim kapasitesinin ise 8.746 olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitin daha sağlıklı olarak yapılabilmesi için daha uzun bir sürece ihtiyaç olduğu gibi, kaydı olmayan firmaların tespitinin yapılarak, komisyon çalışması sonucunda ortaya konulabilmesi, mevcut koşullarda mümkün görünmemektedir. Özel sektörde çalışan işçi sayısı ile ilgili sağlıklı kesin verilere ulaşılamamıştır. Ancak, özel sektör temsilcileri tarafından komisyona verilen tahmini bilgilere göre, yaş çay kampanya dönemlerinde özel sektörde ortalama 6000-6500 işçi çalıştırıldığı kabul edilmektedir.

Tablo 6 (b): Çay Sektöründe Faaliyet Gösteren Özel Firmalara Ait Yaş Çay İşleme Fabrikaları

Sıra No	Kuruluş adı	Faaliyet Konusu	Adresi	İli	Kapasite	Aktif/ Aktif Değil
1	S.S Kaban ve Çevre Köyleri Tarımsal Kalk. Koop. ÖZÇAY Çay Fabrikası	K.Çay	Çaykara Kara Yolu/ Of	Trabzon	100	A
1	Ketenciler Çay	K.Çay	Melek Köyü	RİZE	15	A
2	Mumcu Çay	"	Meydan Cad.	"	20	AD
3	Salarha Çay	"	Meydan Cad.Topcu.	"	75	A
4	Süper (tat)Çay	"	Çaykent Belediyesi	"	40	A
5	Kalite Çay	"	Kasarcılar Köyü	"	50	A
6	Kasar Çay	"	Kasarcılar Köyü	"	10	A
7	Tomurcuk Çay	"	Taşköprü Köyü	"	10	AD
8	Al Çay	"	Taşköprü Köyü	"	10	AD
9	Doğu Çay	"	Kavaklı Mah.	"	140	A
10	Çillioğlu Çay	"	K.K.Bekir Cad.Mirac	"	40	AD
11	A.Filiz Çay	"	Yolveren Camıdağı	"	130	A
12	Meral Çay	"	Yolveren Köyü	"	10	AD
13	Ayane Çay	"	Kırklartepe Köyü	"	10	AD
14	Doy-İç Çay	"	Güneşli Köyü	"	20	A
15	Kokulu.K. Çay	"	Kokulu Kaya köyü	"	10	A

Sıra No	Kuruluş adı	Faaliyet Konusu	Adresi	İli	Kapasite	Aktif/Aktif Değil
16	Karaali Çay (Çaykent)		Kukulukaya Köyü	"	140	A
17	Bizim Çay	"	Kukulukaya Köyü	"	3	AD
18	A.Başak Çay	"	Kambursirt Mah	"	130	A
19	Artanlar Çay	"	Deniz Cad.no 25/A	"	120	AD
20	Tok Çay	"	Değirmendere Mevk	"	50	AD
21	Güloğlu Çay	"	Yenigüzel köy	"	25	AD
22	Filiz Çay	"	Merkez Camidağı	"	120	A
23	Sütlüce Çay	"	Sütlüce	"	80	AD
24	Elif Çay	"	Dört Yol Köyü	"	100	AD
25	Şen Çay		Zincirliköprü Köyü	"	15	AD
26	Uzun Çay	"	Zincirliköprü Köyü	"	10	AD
27	D K.Deniz Çay	"	Salarha	"	25	AD
28	Dokumacı Çay	"	Zincirli köprü köyü	"	10	AD
29	Üçler Çay	"	Pazarköy	"	8	AD
30	S. filiz Çay	"	Pazarköy	"	5	AD
31	Dere Çay	"	Pekmezli köyü	"	5	AD
32	Sevilen Çay	"	Pekmezli köyü	"	20	A
33	Pekmezli Çay	"	Pekmezli köyü	"	20	A
34	Öztürk Çay	"	Pekmezli köyü	"	10	A
35	Sabah Çay (Risaş)	"	Pekmezli Köyü	"	120	A
36	Kut Çay	"	Pekmezli köyü	"	8	AD
37	Akar Çay	"	Akarsu köyü	"	20	A
38	Kur Çay	"	Eng.dere Mah.	"	20	A
39	Alkan Çay	"	Eng.dere Mah.	"	5	A
40	Selçuk Çay	"	Engindere Mah.	"	30	A
41	Hacıoğlu Çay	"	Yeni Güzel köy	"	75	AD
42	Fide Çay	"	Yeni güzel köy	"	5	AD
43	Tüylüoğlu K.De.	"	Yolveren köyü	"	35	A
44	Mustafa Tüylü	"	Yeni güzel Köy	"	20	A
45	Gölge Çay	"	Gölgeli köy	"	20	A
46	Seda Çay	"	Cumhuriyet Cad.	"	20	A
47	Kartaş Çay	"	Pazar köy	"	5	AD
48	Arı Çay	"	K.Karabekir Cad.	"	60	A
49	Yavuz Çay	"	Pazarköy Köyü	"	120	A
50	Meriç Akp. Çay	"	Pazarköy Köyü	"	10	A
51	Tekkeköy Çay	"	Salarha	"	40	AD
52	Doğu Çay	"	Tophane Mah.	"	80	A
53	Özbalçılar Çay	"	Zincirliköprü köyü	"	10	A
54	Elmalı Çay	"	Salarha	"	10	A
55	Yaz Çay	"	Anbarlık	"	10	A
56	Derin Çay	"	Anbarlık	"	10	AD

Sıra No	Kuruluş adı	Faaliyet Konusu	Adresi	İli	Kapasite	Aktif/Aktif Değil
57	Akbulut Çay F.	"	Orta Pazar	"	5	A
58	Anıl Çay	"	Pazarköy	"	10	A
59	Renk Çay	"	Pazarköy	"	5	A
60	Kardeş Çay	"	Pazarköy	"	5	A
61	Tula Çay San.	"	Camıdağı	"	10	A
62	Göl Çay	"	Akpınar Köyü	"	40	AD
63	Çelik Çay	"	Sütlüce Köyü	"	10	AD
64	AydınÇay	"	Yiğitler Köyü	"	10	A
65	Bal Çay	"	Ballı dere Köyü	"	25	AD
66	Güven Çay	"	K.Yemiş Köyü	"	10	A
67	İ.İ.hiz.Vak	"	Taşlıdere Mah	Günd.	25	AD
68	Balcılar Çay	"	Ketenli Köyü	"	6	A
69	Altınsu Çay	"	Ketenli Köyü	"	20	A
70	Özkir Çay	"	Hamidiye Mah.	"	25	A
71	Gündoğdu Çay	"	Dağınık su Mah.	"	50	A
72	Has Çay	"	Veliköy Köyü	"	45	AD
73	Pınar Çay	"	Veliköy köyü	"	8	A
74	V. Emek. Çay	"	Veliköy köyü	"	5	AD
75	Yalı Çay	"	Sahil yolu sitesi	"	20	A
76	Kader Çay	"	Dağınıksu Mah	"	20	A
77	Güven Çay	"	Dağınıksu Mah.	"	20	A
78	Boğaz Çay	"	Boğazköy	"	20	A
79	Sönmez Çay	"	Dağınıksu Mah.	"	6	A
80	Tadım Çay San	"	Veliköy	"	30	A
81	Kopuzlar Çay	"	Engindere Mah.	"	20	A
82	Dağ Çay	"	Dağınık su Mah	"	60	A
83	Müdür çay San.	"	Veliköy Köyü	"	3	AD
84	Karmaksan Ç.	"	Gündoğdu	"	30	AD
85	Ekin Çay	"	Kendirli Köyü	Kendirli	25	A
86	Başak Çay	"	Halaslar köyü	"	40	A
87	Metin Çay	"	Kendirli köyü	"	3	AD
88	Hilal Çay	"	Kendirli Köyü	"	10	A
89	Köseoğlu Çay	"	Sırt Mah.Kendirli K.	"	8	A
90	Öz Meltem Çay	"	Kendirli Köyü	"	30	A
91	Ados Çay	"	Halaslar köyü	"	7	AD
92	Kendirli Çay	"	Kendirli Köyü	"	100	A
93	Aklar Çay	"	Asmalık Mah.	"	10	A
94	İsar Çay	"	Çeşme Köyü	Derepaz.	90	A
95	Maltepe Çay	"	Maltepe Köyü	"	90	A
96	Kirazdağı Çay	"	Kirazdağı köyü	"	75	A
97	B.Çiftlik Çay	"	B.Çiftlik köyü	İyidere	80	A
98	Hantal Çay	"	Fetiye Mah.	"	50	A

Sıra No	Kuruluş adı	Faaliyet Konusu	Adresi	İli	Kapasite	Aktif/Aktif Değil
99	Erdoğan Çay	"	Yapraklar Mah.	"	20	A
100	Of Çay San	"	İyidere Sahil Yolu	"	140	A
101	Doğu Çay	"	Deniz Cad.no 28	"	180	A
102	Ş.Pederli-R.Ça.	"	Fıçıtışı Mah.	"	15	A
103	Maran Çay	"	İyidere	"	30	A
104	Kukuloğlu Çay	"	Dağadibi Mah.	Kalkand.	25	AD
105	Akdaş Çay	"	Aksu Mah	"	10	A
106	Acem Çay	"	Hüseyin hoca Köyü	"	15	A
107	Çayırılı Çay	"	Çayırılı köyü	"	20	A
108	Güneyce Çay	"	Güneyce Köyü	İkizdere	100	A
109	Kent Çay	"	Kalecik Köyü	"	60	A
110	Özgür Çay	"	Küçük Cami Mah.	Güneysu	100	A
111	Ada Çay	"	Adacami köyü	"	40	A
112	İmren Çay	"	Güneysu	"	20	A
113	Kalender Çay	"	Adacami Köyü	"	40	A
114	Kaptan Çay	"	Adacami köyü	"	50	A
115	Ay Çay	"	Adacami köyü	"	20	A
116	Mercan Çay	"	Adacami köyü	"	20	A
117	Başaklı Çay	"	Adacami köyü	"	20	A
118	Örnek Çay	"	Küçük Cami Mah	"	20	A
119	Yarımada Çay	"	Ortaköy köyü	"	20	A
120	Or Çay	"	Ortaköy Köyü	"	50	A
121	Yılmaz Çay	"	Kıble Dağı köyü	"	40	A
122	Çağla Çay	"	Zincirliköprü Köyü	"	20	AD
123	Kır Çay	"	Kıble Dağı Köyü	"	50	A
124	Başaran Çay	"	Kiremit Köyü	"	10	A
125	Ne - çay	"	Kiremit Köyü	"	30	A
126	Yeşil kaya Çay	"	Dumankaya Köyü	"	60	A
127	Bereket Çay	"	Yeni Cami köyü	"	40	A
128	Öz Kanburoğlu	"	Adacami köyü	"	6	A
129	Mevsim Çay Y	"	Merkez Mah	"	25	AD
130	Bostan Çay	"	İslahiye Köyü	"	15	A
131	Kandemir Çay	"	Selamet köyü	"	20	A
132	Topcuoğlu Çay	"	Selamet Köyü	"	20	A
133	Rekor Çay	"	Başköy Köyü	"	20	A
134	Yıldız Çay	"	Başköy Köyü	"	20	A
135	Kader Çay	"	Adacami Köyü	"	40	A
134	Öz Mercan Çay	"	Adacami Köyü	"	15	A
137	Öz hür Çay	"	Kıble Dağı köyü	"	15	A
138	Aynes K.oğlu	"	Kıble Dağı köyü	"	15	A
139	Mis Çay	"	Güneysu	"	20	A
140	Gurup Çay	"	Güneysu	"	25	A

Sıra No	Kuruluş adı	Faaliyet Konusu	Adresi	İli	Kapasite	Aktif/ Aktif Değil
141	Öksüz Çay	"	Güneysu	"	5	A
142	Gül Çay	"	Güneysu	"	7	A
143	Huta Çay	"	Güneysu	"	5	A
144	Kristal Çay	"	Beşikciler Köyü	Çayeli	5	A
145	Hasret Çay	"	Yenihisar Köyü	"	25	A
146	Okumuş Çay	"	Abdullah hoca köyü	"	180	A
147	Petek Çay	"	Yamaç Köyü	"	20	AD
148	Ufuk Çay	"	Sarısu Köyü	"	40	AD
149	Çaycılar Çay	"	Ortaköy	"	175	A
150	Kaçkar Çay	"	Veliköy	"	15	A
151	Şirin Çay	"	İncesirt Köyü	"	60	AD
152	Demir Hisar Çay	"	Demir Hisar Köyü	"	20	A
153	Pak Çay	"	Sabuncular Mah	"	20	AD
154	Balcı Çay	"	Sefalı Köyü	"	5	A
155	Kıbaroğlu Çay	"	Esen dağı	"	20	A
156	Saruhan Çay	"	Büyükköy Merkez	"	10	A
157	Ezo gıda	"	Şairler Mah.	"	20	A
158	Morgül Çay	"	Musadağı	"	3	A
159	Abanoz Çay	"	Çayeli	"	20	AD
160	Sarıoğlu Çay	"	Çayeli	"	5	AD
161	Çevik Çay	"	Sahil köyü	Pazar	10	AD
162	Dosan	"	Hamidiye Mah.	"	210	A
163	Kadir Çay	"	Akmescit Köyü	"	10	AD
164	Sultan Çay	"	Derebaşı Sahil Mev.	"	10	A
165	Kadir Çay	"	Akmescit Köyü	"	10	A
166	Oksan Çay	"	Dernek Köyü	"	12	AD
167	Torun Çay	"	Kocaköprü köyü	"	175	A
168	Nebioğlu Çay	"	Melyat	"	3	AD
169	Ulusoy Çay (Nebi)	"	Pirinçlik Köyü	Ardeşen	80	A
170	Akfa Çay	"	Fırtına Mah.	"	120	A
171	Öz Karaca Çay	"	Pirinçlik köyü	"	15	A
172	Armağan Çay	"	Armağan köyü	"	25	AD
173	Emre Çay	"	Pirinçlik Köyü	"	10	A
174	Lider Çay	"	Atatürk Cad.	"	10	A
175	Şifa Çay	"	Kuzey Mah.	"	20	A
176	Huzur Çay	"	Düz.Mah.Pirinçlik	"	75	A
177	Beşler Çay	"	Ardeşen	"	10	AD
178	Seçkin Çay	"	Ardeşen	"	10	A
179	Akdere Çay	"	Elmalı Mah.	"	10	A
180	Yeşim Çay	"	Atatürk Cad.	"	20	A
181	Of Çay San	"	Çağlayan köyü	Fındıklı	60	A

Sıra No	Kuruluş adı	Faaliyet Konusu	Adresi	İli	Kapasite	Aktif/Aktif Değil
182	Doğu Çay	"	Sümer-yalı	"	140	A
183	Dosan	"	Aksu Mah.	"	100	A
	TOPLAM				6701	
1	Sarp Çay	"	İnönü Cad. Hopa	ARTVİN	20	AD
2	Dosan (lipton)	"	Cumhuriyet Mah.	Arhavi	130	A
3	Of Çay San	"	Yemişlik Mah.	"	80	A
4	Özyurt Çay	"	Musazade Mah.	"	30	A
5	Güreşen Çay	"	Borçka	Borçka	15	A
6	Furkan Çay	"	Borçka	"	15	A
7	Topçu Çay	"	Çavuşlu Köyü	"	20	A
	TOPLAM				310	
1	Akar Çay	"	Halilli Köyü-Araklı	TRABZON	30	AD
2	Vatan Çay	"	Yalı Boyu Köyü	Araklı	20	A
3	Hekim Çay	"	Araklı	"	30	AD
4	Akfa Çay	"	Baltacı Deresi Mev.	Of	120	A
5	Coşan Çay	"	Çamlıtepe Mah.	"	60	A
6	Dem Çay	"	Of	"	50	A
7	Of Çay San	"	Çamlı mah.Of	"	120	A
8	Hancı Çay	"	Of	"	50	A
9	Çamlı Çay	"	Of	"	5	A
10	Gür Çay	"	Pınaraltı Köyü	"	50	A
11	Uğurgür İkbāl A.Ş	"	Of	"	40	A
12	Balık Çay	"	Of	"	20	AD
13	Yazlık Çay	"	Yazlık Köyü	"	20	A
14	Gökçe Çay	"	Of	"	30	AD
15	Ulu Çay	"	Of-Karaca	"	20	A
16	Çakıroğlu Çay	"	Of	"	15	AD
17	İsmet Ayazoğlu	"	Aşağıkışlacık Köyü	"	5	AD
18	Sürçaysan	"	Org.San.Bölgesi	Sürmene	100	A
19	Öz altın Çay	"	Org.San.Bölgesi	"	80	A
20	Kamiloğlu Gıda	"	Aş.Çavuşlu Köyü	"	40	A
21	Kalafatoğlu Çay	"	Çarşı M.San.Böl.	"	100	A
22	Aksu Çay	"	Aksu Köyü	"	30	A
23	Çamburnu Çay	"	Çamburnu Beldesi	"	20	AD
24	Dem Çay	"	Sancak Mah.Yomra	"	30	A
25	Ketaş Çay	"	Vakfikebir	Vakfık.	40	AD
26	TOPLAM				1224	
1	Yılmazlar Çay	"	Adabük Mah.-Espı.	GİRESUN	30	A
2	Kılıç Gıda	"	Adabük M.	Espiye	20	A
3	Yeşil Giresun Çay	"	Yolağız Mevkii	Keşap	10	A
4	Yıl-Ka gıda	"	Yeniköy Mah.	Tirebolu	20	A
5	Şirinköy Gıda	"	Çarşı Mah.	"	15	A

Sıra No	Kuruluş adı	Faaliyet Konusu	Adresi	İli	Kapasite	Aktif/ Aktif Değil
6	Tirebolu Çay	"	Çarşı Mah.	"	50	A
7	Samimi Çay	"	Deniz Sok.	Eynesil	15	AD
8	Akfa Çay	"	Derepazarı Mah.	"	120	A
9	Kemaloğlu Çay	"	Derebaşı Mah.	"	20	A
10	Ören Çay	"	Ören Köyü-Eynesil	"	30	A
11	Dilber Çay	"	Temiz İş Doğr.Atöl.	"	40	A
12	Amber Çay	"	Kekik Tepe Köyü	"	80	A
13	Güce filiz Çay	"	Çayırhan Sok.	Güce	30	A
	TOPLAM				480	
1	Perşembe Çay	"	Perşembe	ORDU	30	AD
	TOPLAM				30	
229	GENEL TOPLAM				8.646	

Kaynak:7.Beş yıllık K.P.Çay İhtisas Kom.Rap.da Belirtilen Özel İşletmeler, Rize Ticaret Borsası, İl Ticaret Odaları Kayıtları, Komisyon Üyesi Özel Sektör Firmaların temsilcileri ve Çaykur Fabrikaları elemanlarının bölge taraması sonucunda elde edilen bilgilerle güncelleştirilmiştir.* A: Aktif (1999 yılında faaliyette bulunan fabrika)**AD: Aktif Değil (1999 yılında faaliyette bulunmayan fabrika).

Yapılan çalışmalar sonucunda Türkiye’de 32 adet özel sektör çay paketleme fabrikası bulunduğu belirlenmiştir. Ancak tespit edilenin dışında sayıları kesin olmayan önemli miktarda kayıtsız, teknik ve hijyenik şartlara sahip olmayan çay paketleme tesisleri bulunduğu da bilinmektedir.

Tablo 6(c): Çay Sektöründe Faaliyet Gösteren Özel Firmalara Ait Çay Paketleme Fabrikaları

Sıra No	Kuruluşun adı	Faaliyet	İli	KapasiteTon/gün
1	Karaali Çay	Paket	Rize	10
2	Kaçkar Çay	"	Rize	
3	Of Çay San	"	Trabzon	40
4	Maltepe Çay	"	"	15
5	Doksanoğlu Çay	"	"	4
6	Perşembe Çay	"	"	15
7	DoğuşÇay	"	Ordu	15
8	Mis A.ş	"	Elazığ	10
9	Bey Çay	"	Adana	15
10	Duru Çay San.	"	Adana	10
11	Final Çay Pak.Tesis.A.Ş		Adana	10
12	Ev Çay tic.ve Paz	"	Adana	10
13	Gelincik Çay San	"	Adana	10
14	Akfa Çay	"	Giresun	30
15	Gündoğdu pazarl.	"	Samsun	10
16	Ulusoy Çay	"	Samsun	20
17	Öz-Pa Gıda	"	İstanbul	5

Sıra No	Kuruluşun adı	Faaliyet	İli	KapasiteTon/gün
18	Çay Pak.A.Ş	"	İstanbul	
19	Ruşen dış	"	İstanbul	5
20	Murpa A.Ş	"	İstanbul	4
21	Doğa Tarım Ürünleri	"	İstanbul	6
22	Tadım Çay San.	"	İstanbul	6
23	Çay San. Gıda	"	Kayseri	5
24	Kay- Ep Gıda	"	Kayseri	6
25	Baydalar Gıda	"	Kayseri	5
26	Aslanlar Gıda		Kayseri	5
27	Özaltunlar Gıda	"	Batman	5
28	Günaydın Top. Gıda	"	Batman	5
29	Kütaş Baharat	"	İzmir	4
30	Gaye Gıda	"	İzmir	5
31	Öğün Çay	"	Konya	10
Top.	31			300

Kaynak: Ticaret Odaları Kayıtları.

Kuru çay üreten fabrikaların bir kısmı çaylarını el paketi yaparak piyasaya sürmekte iken bir kısmı ise dökme çay olarak satmaktadır. Paketleme yapan firmaların sayıları, yerleri ve kapasiteleri hakkında tam ve gerçekçi bilgilere ulaşmak mümkün olmamıştır. Meçhul adreslerde gizli olarak el paketi yapılıp sahte markalarla piyasaya çay süren firmaların olduğu bilinmektedir. Sektörde çay paketleme faaliyeti ile uğraşan firmaların tespitine ilişkin daha kapsamlı ve bir çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

2.1.2. Mevcut Kapasite ve kullanımı

Çay sektöründe, Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğüne ait 45 adet yaş çay işletmesi bulunmaktadır. Çaykura ait fabrikaların toplam günlük yaş çay işleme kapasitesi 6.585 ton/gündür. Kapasite dağılımında en büyük paya sahip il ise Rize'dir.

Tablo 7 (a): Çaykur'a Bağlı Yaş Çay İşleme Fabrikalarının Sayı ve Kapasitelerinin İllere Göre Dağılımı:

Ç A Y K U R			
İller	Fabrika Sayısı	Kapasite	Oran (%)
Rize	32	4641	70.5
Trabzon	8	1185	18.0
Artvin	4	585	8.9
Giresun-Ordu	1	174	2.6
Toplam	45	6585	100

Kaynak: Çaykur Kayıtları.

7. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporunda yer alan özel sektör işletmeleri bölge taraması, ticaret odaları ve borsa kayıtlarından gidilerek güncelleştirilmiş ve biri Sınırlı Sorumlu Kaban ve Çevre Köyleri Tarımsal Kalkınma Kooperatifi'ne ait olmak üzere 230 adet Özel sektör işletmesinin bulunduğu ve bunların toplam kapasitesinin 8.746 ton/gün olduğu tespit edilmiştir. 1999 yılında 230 işletmenin 170 adeti faaliyette bulunmuştur. Bu fabrikaların toplam üretim kapasitesi ise 7.369 tondur. Sektörde bugün mevcut toplam üretim kapasitesi 15.331 ton/güne ulaşmış bulunmaktadır.

Bölgesel dağılıma göre değerlendirildiğinde özel sektördeki yaş çay işleme kapasitesinin; % 76,6'sının Rize ilinde, % 14'ünün Trabzon ilinde, % 5,9'unun Giresun ve Ordu illerinde, % 3,5'inin ise Artvin il sınırları içinde yer aldığı görülmektedir.

Tablo 7 (b): Özel Sektör Yaş Çay İşleme Fabrika Sayı ve Kapasitelerinin İllere Göre Dağılımı

İller	Fabrika Sayısı	Çalışan Fabrika Sayısı	Çalışmayan Fabrika Sayısı	Çalışan Kapasite (Ton)	Çalışmayan Kapasite (Ton)	Toplam Kapasite (Ton)	Oran (%)
Rize	183	134	49	5579	1122	6701	76.6
Trabzon	26	18	8	1035	190	1225	14.0
Giresun	13	12	1	465	15	480	5.5
Artvin	7	6	1	290	20	310	3.5
Ordu	1	----	1	----	30	30	0.4
Toplam	230	170	60	7369	1377	8746	100

Sektörde ciddi anlamda faaliyet gösteren firmalar olduğu gibi önemli bir bölümünün halen ilkel ve sağlığa aykırı koşullarda çalışmalarını sürdürdüğü bilinmektedir. Gıda sektöründe mevcut kamu ve özel sektöre ait işletmelerin, sahip olması gereken asgari teknik ve hijyenik şartlar konusunda, 16.11.1997 tarih ve 23172 sayılı Resmi Gazetenin Mükerrer sayısında, Türk gıda Kodeksi Yönetmeliği yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmeliğin 14. ve 18. maddelerinde gıda hijyeni ve gıda maddeleri üreten iş yerlerinin taşıması gereken hususlar belirtilmiştir. Sektörde faaliyet gösteren kamu ve özel sektöre ait tüm işletmelerin yayınlanan bu yönetmelik hükümlerine uyma zorunluluğu bulunmaktadır.

Tablo 7 (c): Özel Sektör Yaş Çay İşleme Fabrikalarını Kapasite Durumuna Göre Gruplandırma

Fabrika Kapasite Grupları Ton	Rize İli Toplam Fabrika Sayısı	Trabzon İli Toplam Fabrika Sayısı	Giresun İli Toplam Fabrika Sayısı	Artvin İli Toplam Fabrika Sayısı	Ordu İli Toplam Fabrika Sayısı	İller Toplam Fabrika Sayısı	Toplam Kapasite Ton
210-100	21	5	1	1	----	28	3630
90-50	23	5	2	1	----	31	2010
45-25	30	8	4	1	1	44	1430
20-3	109	8	6	4	----	127	1676
Toplam	183	26	13	7	1	230	8746

Sektörde mevcut özel sektör firmaların %55'i günlük 20 ton ve altında işleme kapasitesine, %12'si ise 100 ton ve üzerinde işleme kapasitesine sahiptir. Bu durum sektörde küçük kapasiteli işletmelerin çoğunlukta olduğunu göstermektedir.

Özel sektöre ait yaş çay fabrikalarının %78'i Rize ili, %12'si Trabzon ili, %6 Artvin, %3'ü Giresun ve Ordu illerinde yer almaktadır.

Tablo 7 (d) Sektörde Mevcut Fabrika Sayısı ve Kapasitenin İllere Dağılımı

İller	Sektör	Toplamı	Kapasite Dağılım (%)
	Fab.Sayısı	Kapasite	
Rize	215	11.342	74.0
Trabzon	34	2.410	15.7
Artvin	17	1.065	6.9
Giresun	8	484	3.2
Ordu	1	30	0.2
Toplam	275	15.331	100

Sektörde mevcut üretim kapasitesi, yoğunluklu olarak Rize ilinde bulunmaktadır. Bunu Trabzon ve Artvin illeri izlemektedir. Yaş çay ürününün işlenmesinde günlük kapasite önemli bir yer tutmaktadır. Çay kampanyası genel olarak Mayıs ayında başlamakta Ekim ayı son haftasında tamamlanmaktadır. Bu süre içinde kapasitenin maksimum seviyede kullanılması gerekmektedir.

Son yıllarda yıllık yaş çay rekoltesinin 950.000-1.100.000 tona ulaştığı dikkate alındığında ve % 80 kapasite kullanımı ile bir kampanya döneminde ortalama 100 gün çalışılması halinde 9-10 bin tonluk işleme kapasitesinin yeterli olacağı, bunun üzerindeki kapasitenin atıl kalacağı ve ekonomik yönden zararlı olacağı bir gerçektir.

Kapasite kullanım oranı kamuda %70-85 arasında değişirken özel sektörde bu oran %30-40 arasında kalmaktadır. Kapasite kullanım oranı yaş çay ürününün niteliğinden ötürü yoğunluklu alımların olduğu günler baz alınarak hesaplanmaktadır. Esas itibarıyla bu değerlendirmenin, ayrıca, bütün yaş çay alım kampanya döneminin dikkate alınarak yapılması da sektöre ilişkin ayrı bir değerlendirme ölçüsü olarak kabul edilmelidir.

Tablo 7 (e): Çaykur ve Özel Sektörde Kapasite kullanımı ve Yıllık Artış - Azalış Oranları (%)

Kuruluşlar	Yıllar				Artış Oranı (%)		
	1995	1996	1997	1998	96	97	98
Çaykur	69	77	74	85	11	-3.8	14
Özel	35	33	35	43	-0.05	0,05	22.8

Kaynak: Çaykur Kayıtları

Sektörde 3'ü Çaykur'a ait olmak üzere toplam 34 adet çay paketleme fabrikası bulunduğu tespit edilmiştir. Özel sektöre ait tespit edilen rakamlar ticaret odası kayıtlarından alınmıştır. Tespit edilen mevcut duruma göre günlük paket üretim kapasitesi yaklaşık 700 tondur. Bu kapasite miktarının %57'si ise Çaykur'a aittir. Paketleme fabrikalarının bulunduğu bölgeler Tablo 7 (f)'de gösterilmiştir.

Tablo 7 (f): Sektörde Mevcut Toplam Çay Paketleme Fabrikalarının Bölgeler İtibariyle Sayı ve Kapasite Dağılımı

Bölgeler	Fabrika Sayısı			Kapasite Ton/gün		
	Çaykur	Özel	Toplam	Çaykur	Özel	Toplam
D.Karadeniz	1	7	8	205	129	334
O.Karadeniz		2	2		30	30
Marmara	1	6	7	115	26	141
Ege		2	2		9	9
Akdeniz		6	6		65	65
İ. Anadolu	1	5	6	76	21	97
G.D.Anadolu		2	2		10	10
D.anadolu		1	1		10	10
Toplam	3	31	34	396	300	696

Kaynak:Çaykur ve Ticaret Odalarının kayıtları

2.1.3. Çay Üretimi

a) Üretim Yöntemi- Teknolojisi

Dünya çay üretim teknolojisinde; Ortodoks, C.T.C. ve bunların kombinasyonları kullanılmaktadır. Türkiye'de ise (Çaykur ve Özel firmalar) Ortodoks, CTC ve Rotervanlar çeşitli kombinasyonlarda kullanılmaktadır.

Ortodoks (Klasik Çay Üretim Yöntemi): Bu yöntem, Soldurma, Kıvrırma, Fermantasyon, Kurutma, Tasnif, Harmanlama ve Paketleme aşamalarından oluşmaktadır.

Soldurma: Yaş çay yapraklarının bileşiminde bulunan % 70 - 80 oranındaki suyun, soldurma teknelerinde 32 °C'de hava ile % 30 - 40'nın buharlaştırılıp, yaprak hücrelerinde suda erimiş halde olan esas madde polifenollerin oranının artırılması, solmuş yaprağın su oranının % 50 - 60 arasında olmasının sağlanarak, yaprağın elastiki hale getirilmesi işlemidir.

Kıvrırma: Solmuş çay yapraklarının kıvrırma makinelerinde kendi ağırlıkları ile veya basınç uygulanarak, hücrelerinde suda erimiş olarak bulunan polifenollerin ve enzimlerin, kıvrırma ve basınç sonucunda dışarı çıkartılarak bir araya getirilmesi, bu suretle fermantasyonun başlaması ve yaprakların kıvrırma şeklini alması işlemidir. Her bir kıvrırmadan sonra, kıvrırılmış ve parçalanmış yaş çay yaprakları, havalandırma amacı ile yaş çay eleklerinden geçirilir.

İlk defa Çay-kur tarafından Kıvrırma+Rotervan Pres veya Konik Rotervan yöntemi geliştirilerek yaprakların daha az hacimli olacak şekilde kıvrılmaları sağlanmış, bunun sonucunda fabrikaların işleme kapasitesi artırılmıştır.

Fermantasyon: Kıvrırma işlemi ile yaprakların hücre zarlarının parçalanması sonucu, yaprak dışına çıkan hücre öz suyunun bileşiminde bulunan polifenollerin, yine yapraktan serbest hale gelmiş bulunan çeşitli enzimlerin tesiri ile biyokimyasal ve kimyasal değişmelere uğrayarak, sonuçta içilen çayın renk, burukluk, parlaklık, aroma ve kalitesinin oluşmasının sağlanması olayıdır. Oksidasyon tamamlandığında kıvrırılmış çay yapraklarının rengi bakır kırmızısı renk halini alır.

Kurutma : Fermantasyonu uygun düzeyde tamamlanmış kıvrırılmış yapraklar akışkan yataklı fırında 95⁰-100⁰ C olan hava ile kurutulur. Kurutma ile siyah çayın nem oranı % 3-4 'e kadar düşürülerek enzim faaliyeti ve oksidasyonun devam etmesi önlenir.

Tasnif: Tasnif, kurutma fırınlarından çıkan yarı mamul siyah kuru çayların elekler vasıtasıyla kalitesine göre nevilerine ayrılması işlemidir. Elektrostatik çöp tutucularla ve toz emme sistemi ile kuru çayın içindeki atık maddelerin tamamı temizlenmekte, bu suretle görünüm itibariyle kalitenin artması sağlanmaktadır.

Çaykurumuna ait mevcut fabrikalar, kaliteyi yükselten, kapasiteyi artıran ve maliyetleri azaltan sistemlere kolayca adapte olacak bir yapıya sahiptir.

C.T.C Çay üretim Yöntemi: (Crushing-Tearing-Curling) Bu yöntem ile Siyah çay üretiminde, en önemli farklılıklardan biri, kıvrırma işleminde C.T.C makinelerinin kullanılmasıdır. Kesintisiz olarak çalışan C.T.C makineleri kesme, ezme, parçalama, yırtma ve dökme işlemini aynı anda yapmaktadır.

Fermantasyon ve kurutma işlemi Ortodoks yönteminde olduğu gibi gerçekleştirilmektedir. C.T.C yöntemi ile elde olunan siyah çayların parçacıkları küçük, yüzeyleri büyük olduğundan demleme müddeti daha kısa olmaktadır.

Yeşil Çay Üretimi: Yaş çay yapraklarının fermantasyona tabi tutulmadan işlenmesi ile elde edilen ürüne yeşil çay denilmektedir. Okside olmamış çay olarak da ayrıca tanımlanmaktadır. Yeşil çay üretimi 4 aşamada tamamlanmaktadır. Şok Soldurma, Kıvırma, Kurutma ve Tasnif.

Ülkemizde Çaykur tarafından 1978 yılında Yeşil Çay üretimi yapılmasına yönelik fizibilite çalışmaları başlatılmış, 1982-1983 yıllarından itibaren de yeşil çay üretim denemelerine geçilmiştir. Yeşil çay üretimi 1991 yılında sona erdirilmiştir. Son yıllarda yapılan piyasa araştırmaları neticesinde yeşil çaya olan talebin artması üzerine, 1999 yılında tekrar yeşil çay üretimine geçilebilmesine yönelik, teknik gelişmeleri araştırma çalışmaları başlatılması kararı Çaykur Yönetim Kurulunca alınmıştır.

b) Maliyetler

Çay sektöründe kullanılmakta olan yaygın teknolojiye göre 1998 yılı için fiili ortalama girdiler yaş çay, kuru çay ve paketli çay satış girdileri olarak, ayrıca kamu ve özel sektör sınai ve ticari maliyetler şeklinde Tablo 8(a), (b), (c),(d), (e),(f)'de gösterilmiştir.

Yaş çay ürün Maliyeti

Yaş çay ürününün fiyat tespitinde çaylıkların ilk tesis yılından başlayarak verim çağına gelinceye kadar olan dönemi kapsayan çaylık tesis masrafları da dikkate alınmaktadır.

1998 yılı için düzenlenen çaylık tesis ve üretim masrafları daha önce yapılmış araştırmalar sonucunda tespit edilen sabit birimlere göre değerlendirilen masraf unsurlarına dayanmaktadır. Yıllar itibariyle üretim girdilerinde görülen fiyat dalgalanmaları ve bir dekar çaylığın yıllık verimi yaş çay maliyeti üzerinde etkili olmaktadır.

Tablo 8 (a): Yaş Çay Birim Üretim Girdileri Birim Çay Bahçesi Tesis Masrafları-(1998)

(Bin TL)

			1. YIL		2. YIL		3. YIL	
İşin Cinsi	Birim	Fiyat	Mik.	Tutar	Mik.	Tutar	Mik.	Tutar
Arazi Açma	İş./gün	1,900	7.45	14,155				
Krizma	İş./gün	1,900	13.45	25,555				
Teras,Kanal,	İş./gün	1,900	10.1	19,190				
Çiftlik Gübre.	Kg	7	544.8	3,814				
Çift.Güb.Nakli	İş./gün	1,900	0.66	1,254				
Tohum	Kg	200	34.65	6,930				
Tohum Ekil.	İş./gün	1,900	1.51	2,869				
Ot Çapası	İş./gün	1,900	2.44	4,636	3.49	6,631	3.33	6,327
Seyreltme,	İş./gün	1,900			0.69	1,311		
Kimyevi Güb	Kg	40			40	1,600	60	2,400
Kimy. Güb. V.	İş./gün	1,900			0.67	1,273	0.6	1,140
Gübre Nakli	Kg	7			40	280	60	420
Şekil Buda.	İş./gün	1,900					0.67	1,273
TOPLAM				78,403		11,095		11,560
G.TOPLAM	(Yıllık %70 enflasyon tahminini analize eklersek)							163,707
Tesis Masraf. %35 Norm.F								57,297
G.İd.Masr. Topl.nın %3'ü								4,911
Çıplak Arazi Bed. %5 Faizi								8,185
TOPLAM								234,100
Amortisman : Çay Bah. Ekon.Ömrü 60 Yıldır.								3,902

Kaynak: Çaykur Kayıtları

Tablo 8 (b): Birim Çay Bahçesi Üretim Masrafları

(Bin TL)				
İşin Cinsi	Birim	Fiyat	Miktar	Tutarı
Set Onarımı	İşçi/gün	1,900	0.64	1,216
Bıçak İle Tabla Düzeltme	İşçi/gün	1,900	1.49	2,831
Kimyevi Gübre Kompoze	Kg.	40	60	2,400
Kimyevi Gübre Nakli	İşçi/gün	1,900	0.2	380
Kimyevi Gübre Verilmesi	İşçi/gün	1,900	0.85	1,615
Çiftlik Gübresi	Kg.	7	650	4,550
ÇiftlikGübresi Nakli ve Serilmesi	İşçi/gün	1,900	0.58	1,102
Budama	İşçi/gün	1,900	0.86	1,634
Çapalama	İşçi/gün	1,900	0.25	475
Ürün Nakli	İşçi/gün	1,900	0.67	1,273
Ürün Toplama	İşçi/gün	1,900	8	15,200
MASRAFLAR TOPLAMI				32,676
Masraflar Toplamının %35 Faizi				11,437
Genel İdare Masrafları %3				980
Tesis Masrafları Amortismanı				2,408
Çıplak Arazi Kıymetinin%5 Faiz				5,000
YILLIK MASRAFLAR TOPLAMI				52,501
Elde Edilen Ürün (Kg)				0,8
Kg. Maliyet				66
Kar %25				16
Kg. Satış fiyatı				82

Kaynak:Çaykur Kayıtları

Yaş çay bedeli ödemelerinde; %2 Stopaj ve (Stopajın %10'nu) Fon bedeli kesintisi uygulanmaktadır. Kuru çay satışlarında ise %8 KDV uygulaması bulunmaktadır.

Siyah Çay üretim Maliyeti

Siyah çay üretim maliyeti, Çaykur ve özel sektör çay fabrikalarının tasnifli ve paketlenmiş çay üretim girdileri ile sanayi ve ticari maliyet tablolarında gösterilmiştir.

Tablo 8 (c) : Çaykur Tasnifli Kuru Çay Üretim Girdileri (1998 Yılı Fiyatları İle) (Milyon TL)

Gider Çeşitleri	Giderlerin		ÜR.Payı
	Ayrıntısı	Tümü	
Direkt İlk Mad.Malz		68.665.914	%70
Yaş Çay Ürünü	62.798.756		
Kuru Çay			
Almyeri işçiliği	3.329.298		
Almyeri kirası	1.204		
Yaş çay nakliyesi	1.933.726		
Kuru çay nakliyesi			
Kiralık vasıta	46.469		
Yükleme Bedeli	556.461		
Ambalaj Malzemesi			
Yardımcı İşl.İlk Mad.			
Toplam 1	68.665.914		
Direkt İşçilik			
Esas İşçilik	11.641.443	11.641.443	% 12
Toplam 2	11.641.443		
Genel Üretim Giderleri		17.980.465	% 18
0-Direkt Mlazeme	4.530.212		
1-Endirekt İşçilik	8.622.961		
2-Memur ücret ve Gid.	2.616.076		
3-Dış.Sağ.Faydave Hiz	1.695.570		
4-Çeşitli Giderler	198.932		
5-Vergi, Resim ve Harç	41.910		
6-Amortisma ve Tük.Pay	274.803		
Toplam 3	17.980.465		%100
Üretim giderleri Toplamı 1+2+3		98.287.823	
Üretim miktarı (kg)		130.405.252	
Birim Maliyet (TL/kg)		753.710,6	

Kaynak: Çaykur Kayıtları

Paketli Çay Üretim MaliyetiTablo 8 (d) : Çaykur Paketli Çay Üretim Girdileri (1998 Yılı Fiyatları İle)
(Milyon TL)

Gider Çeşitleri	Giderlerin		Üretimdeki Payı
	Adı	Ayrıntısı	
Direkt İlk Madde Malz.		71.120.964	% 96
Yaş Çay Ürünü			
Kuru Çay	67.717.535		
Alımyeri işçiliği			
Alımyeri kirası			
Yaş çay nakliyesi			
Kuru çay nakliyesi	422.516		
Kiralık vasıta			
Yükleme Bedeli			
Ambalaj Malzemesi	2.980.913		
Yardımcı İşl. İlk Mad.			
Toplam 1	71.120.964		
Direkt İşçilik			
Esas İşçilik	1.233.879	1.233.879	% 2
Toplam 2	1.233.897		
Genel Üretim Giderleri		1.796.565	% 2
0-Endirekt Mlazeme	107.956		
1-Endirekt İşçilik	1.197.448		
2-Memur ücret ve Gid.	210.224		
3-Dış. Sağ. Faydave Hiz	152.151		
4-Çeşitli Giderler	25.843		
5-Vergi, Resim ve Harç	4.552		
6-Amortisma ve Tük. Pay	98.390		
Toplam 3	1.796.565		%100
Üretim giderleri Toplamı 1+2+3		74.151.408	
Üretim miktarı (kg)		107.016	
Birim Maliyet (TL/kg)		692.897.3	

Kaynak : Çaykur Kayıtları

Tablo 8 (e): Çaykur - Birim Satış Maliyeti (Bin TL)

Gider Türleri	Pak.Çay	B.S.M İçinde Payı %	Tasnifli Kuru Çay	B.S.M İçinde Payı %
I. Direkt İlk Madde Ve Malz.	664.579	84,5	526.557	63
Yerli İlk Madde Malzeme	664.579		526.557	
İthal İlk Madde Malzeme				
II.Direkt İşçilik	11.529	1,5	89.271	11
III.Genel İmal	16.789	2	137.881	17
İndirekt İmal	1.008		34.739	
İndirekt Malzeme	11.189		66.124	
Amortismanlar	919		2.107	
Yakıt	18		1.748	
Enerji	998		9.988	
Personel	1.964		20.061	
Sigorta	410		1.268	
Vergi, Resim ve Harçlar	42		321	
Diğer	241		1.525	
IV. Genel İdare	20.486	3	16.811	2
V. Araştırma Ve Geliştir.	1.728	--	1.418	--
VI. Pazarla. Satış Ve Dağ.	17.153	2	14.076	2
VII.Diğer .Finansman Gid	55.131	7	45.243	5
A. Birim Satış Maliyeti	787.295	100	831.257	100
B. Birim Satış Fiyatı	908.008		1050.912	
C. Fark (B-A)	120.613		219.655	

Kaynak Çaykur Kayıtları

Tablo 8 (f): Ana Mal Grupları İtibariyle 1995-1998 Yılları İçin Sınai ve Ticari Maliyetler (TL/kg)

Ana Mallar	YILLAR							
	1995		1996		1997		1998	
	Sınai	Ticari	Sınai	Ticari	Sınai	Ticari	Sınai	Ticari
Tasnifli Çay Maliyeti								
Çaykur	117.736	-	208.824	-	456.393	-	753.710	-
Özel Sektör	-	-	-	-	404.000	-	666.000	-
Paketli Çay Maliyeti								
Çaykur	-	-	-	-	403.355	766.257	692.897	1.469.900
Özel Sektör	-	-	-	-	434.900	467.640	717.000	765.560

Kaynak:Çaykur Kayıtları - Özel sektör ile ilgili veriler Özçay San.değerleridir.Ve Borsa kayıtlarından gidilerek hesaplanmıştır.

c) Üretim Miktar ve Değerleri

Sektörde yaş çay üretim miktarında son yıllarda önemli oranlarda artışlar görülmüştür. Bu durumun temel gerekçeleri iklim koşullarının bitki gelişimi için uygun geçmesi, çay tarım alanlarının (kaçak yapılan çaylık tesisleri) genişlemesi ve alımlarda ürün standardının tam anlamı ile korunamamış olmasıdır. 1999 yılında Çaykur tarafından satın alınan ürün miktarı 843.000 tondur. Özel sektör tarafından satın alınan yaş çay ürün miktarının ise 275.000 ton olduğu tahmin edilmektedir. Özel sektörün satın aldığı yaş çayın 250.000 tonu borsada kayıtlı olarak görülmektedir. Bu kayıtlı miktarın dışında kayıtsız olarak satın alınan yaş çay miktarının da 25.000 ton civarında olabileceği tahmin edilmektedir.

Bu şekilde 1999 yılında üretime verilen toplam yaş çay miktarının 1.118.000 tona ulaştığı tahmin edilmektedir.

Tablo 9 (a): Sektörde Yaş Çay Alım Miktarları (Ton)

KURULUŞ	YILLAR				ARTIŞ %		
	1995	1996	1997	1998	1996	1997	1998
ÇAYKUR	427.180	526.690	542.321	717.961	23	2.9	32
ÖZEL	300.000	250.000	259.000	300.000	-16	3.6	16
TOPLAM	727.180	776.690	801.321	1.017.961	6.8	3.1	27

Kaynak : Çaykur ve Ticaret Borsaları Kayıtları (not: borsa kayıtlarına kayıt dışı alınan ürün miktarı da tahmini olarak ilave edilmiştir.)

Yaş çay üretimine paralel olarak kuru çay üretiminde yıllar itibariyle artış olduğu görülmektedir. Özellikle çay sektöründe 1984 yılında 3092 sayılı yasanın yürürlüğe girmesinden sonra devlet tekelinin kalkması neticesinde bu artış daha da belirgin olmuştur

Tablo 9 (b): Sektörde Kuru Çay Üretim Miktarları (ton)

KURULUŞ	YILLAR				ARTIŞ %		
	1995	1996	1997	1998	1996	1997	1998
ÇAYKUR	83.295	100.374	100.517	130.405	20	0,1	29,7
ÖZEL	57.000	47.500	49.000	57.000	16,6	3,1	16,3
TOPLAM	140.295	147.874	149.517	187.405	5,4	1,1	25,0

Kaynak: Çaykur Kayıtları (Not: Özel Sektör kuru çay miktarları bu yılların %19 Çaykur ortalama randımanı esas alınarak bulunmuştur.)

Sektörde üretilen kuru çay miktarındaki artış; satın alınan yaş çay miktarı, üretim aşamalarının tekniğine uygun yapılması ve satın alınan ürün kalitesi ile yakından ilişkilidir. Son dört yıl içinde üretim artışı %33 civarında olmuştur (1994-1998). 1999 yılında sektörde üretilen kuru çay miktarı ise Çaykur ve özel sektör toplamı olarak 200.000 tona ulaşmıştır. (1999 yılında Çaykur üretim randımanı %18 olarak gerçekleşmiş, özel sektör üretimi de bu oran üzerinden hesaplanmıştır.)

Tablo 10: Sektörde Tasnifli Kuru Çay Üretim Değerleri (Cari Fiyatlarla)(Milyar TL)

KURULUŞ	YILLAR				ARTIŞ %		
	1995	1996	1997	1998	1996	1997	1998
ÇAYKUR	9.807	20.966	45.867	98.287	113	118	114
ÖZEL	6.711	9.919	22.363	42.926	47,8	125	92,1
TOPLAM	16.518	30.885	68.230	141.213	86,9	121	107

Kaynak: Çaykur Kayıtları (Not: Sektörün üretim değerleri Çaykur'un belirtilen yıllardaki kuru çay birim üretim maliyetleri üzerinden hesaplanmıştır.)

Tablo 11: Sektörde Tasnifli Kuru Çay Üretim Değeri (1998 Yılı Fiyatlarıyla)(Milyar TL)

KURULUŞ	YILLAR				ARTIŞ %		
	1995	1996	1997	1998	1996	1997	1998
ÇAYKUR	62.783	75.611	75.686	98.287	20	0,10	30
ÖZEL	42.927	35.772	36.902	42.926	-16	3,2	16,3
TOPLAM	105.710	111.383	112.588	141.213	5,3	1,1	25,4

Kaynak :Çaykur Kayıtları (Not: Sektörün üretim değerleri Çaykur' un 1998 yılındaki kuru çay birim üretim maliyeti üzerinden hesaplanmıştır.)

d) Kalite Standartları

Dünyada siyah çayın kalite değerlendirmesi ile ilgili olarak ilk defa 1977 yılında Uluslararası Standardizasyon Teşkilatı tarafından ISO-3720 yayınlanmıştır. Bu standartta su ekstraktı, toplam kül, suda çözünen kül, %10'luk HCL'de çözünmeyen kül, suda çözünen külde alkalilik ve ham selüloz oranlarının maksimum ve minimum değerleri belirtilmiştir.

Ülkemizde TSE-4600 çay standardı ise 26 Haziran 1986 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. TSE 4600, 1977 yılında yayınlanan ISO-3720'den daha kapsamlı olarak ve Çaykur'un katkıları ile hazırlanmıştır.

Sektörde bir çok firmanın bu dönemde TSE belgesi almış olmasına rağmen standarda uygun üretim yapıp yapmadıkları kontrol edilememiştir. TSE'de su ekstraktı ISO'daki değerden 4 puan aşağıda belirlenmiştir.(32-29). Bu durum standart konusunda yeni organize olan çay sektörünün gelişmesi için önemli bir tolerans ölçüsü olarak kabul edilebilir.

TSE 4600 Çay Standardının mecburi uygulamadan kaldırıldığını belirten Türk Gıda Kodeksi (Codex)-Siyah Çay Tebliği (Tebliğ No: 96-10) 13 aralık 1996 tarih ve 22846 sayılı Resmi Gazete'de Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. Bu Tebliğin ilk maddesinde, Türk Gıda Kodeksi'nin yayımından itibaren, Gıda Kodeksinde belirtilen hususların üretim ve satış safhalarında mecburi olarak uygulanacağı belirtilmiştir. "TÜRK GIDA KODEKSİ (Codex)-Siyah Çay Tebliğiyle" çay sektöründe yeni bir dönem başlamıştır.

Gerek kamu gerek özel sektör firmaları mecburi uygulamaya konulan TÜRK GIDA KODEKSİ-Siyah Çay kapsamına giren hükümlere uymak zorundadır. Bu hükümler 4138 sayılı Kanun, 560 ve 441 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamelere göre Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından uygulanmaktadır.

9 Haziran 1998 Tarih ve 23367 sayılı Resmi Gazetede ise Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından gıda maddelerinin teknik ve hijyenik şekilde üretim, işleme muhafaza,

depolama, pazarlama, ve halkın gereği gibi beslenmesini sağlamak üzere, üretici ve tüketici menfaatleri ile halkın sağlığını korumak üzere gıda maddelerinin üretiminde, gıda kodeksine uygunluğun Bakanlıkça kontrol ve denetlenmesinin sağlanması, tüketici bilincinin oluşturulması ve gıda endüstrisinin geliştirilmesi ve ticaretin iyileştirilmesi ile ilgili hizmetlere dair esas ve usullerin yer aldığı "GIDALARIN ÜRETİMİ TÜKETİMİ VE DENETLENMESİNE DAİR YÖNETMELİK" yayımlanmıştır.

Çıkarılan bu yönetmelik ve Tebliğler çerçevesinde çay sektöründe faaliyet gösteren tüm kamu ve özel sektör firmalar aşağıda belirtilen hususları yerine getirmek zorundadır. Bu uygulamalar:

GIDA SİCİLİNE KAYDOLMAK : 28 Haziran 1995 tarih ve 22327 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 560 sayılı Kanun Hükmündeki Kararnamenin 5. maddesi ile gıda maddeleri üreten işyerleri, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın düzenleyeceği gıda siciline kaydolmak ve sicil numarası almak, imal ettikleri gıda maddelerinin bileşiminde bulunan maddeleri Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na tescil ettirerek izin alma zorunluluğu bulunmaktadır.

Bu doğrultuda çay sektöründeki her işletmenin bir "Gıda Sicil Sertifikası" ve ürettiği her marka için ayrı ayrı "Gıda Üretim Sertifikası" alması hususu uygulamaya konulmuştur. Çaykur tüm fabrikaları için bu sertifikaları almıştır. 230 adet özel sektör işletmesinden ise yalnızca 3 adet işletme 01.02.2000 tarihi itibarıyla bu sertifikaları almıştır.

SORUMLU YÖNETİCİ : 9 Haziran 1998 tarih ve 23367 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Gıdaların Üretimi ve Denetlenmesine Dair Yönetmeliğin 7. Maddesi ile sektörde sorumlu yönetici ve eleman istihdam etme zorunluluğu getirilmiştir. Sorumlu yöneticilerin; gıda bilimi konusunda en az dört yıllık lisans eğitimi almış ziraat, gıda, kimya mühendislerinden olması zorunludur.

HİJYEN : 10/7/1996 tarih ve 22692 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanması ile birlikte "Gıda Üretim ve Satış Yerleri Hakkında Yönetmelik" hükümleri de uygulanmaya başlamıştır. 16 Kasım 1997 tarihli ve 23172 sayılı Resmi Gazetenin mükerrer sayısında yayınlanan "Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliğininin 14. ve 18. Maddelerinde de gıda hijyeni ve gıda maddeleri üreten iş yerlerinin taşıması gereken özellikler belirtilmiştir.

AMBALAJ : Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliği ile birlikte; Türk Gıda Kodeksinde yer alan tüm gıda maddelerine ambalajlanma zorunluluğu getirilmiştir. Çayda ambalaj büyüklüğü 96-10 sayılı TÜRK GIDA KODEKSİ-Siyah Çay Tebliğine göre 50 gr. ile 1 kg arasında değişebilmektedir.

ETİKETLEME ve İŞARETLEME : Üretim izin tarihi ve sicil numarası belirtme zorunluluğu getirilmiştir.

LABORATUVAR : 10 Temmuz 1996 tarih ve 22692 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan "Gıda üretim ve Satış Yerleri Hakkındaki" Yönetmeliğin 15. maddesinde Laboratuvarlar diğer bölümlerden tamamen bağımsızlaştırılmıştır.

SİYAH ÇAYIN FİZİKSEL, KİMYASAL VE PAKET ÖZELLİKLERİ

	TS 4600	TÜRK GIDA KODEKSİ
Fiziksel ve Kimyasal Özellikler	<p>Su Ekstraktı (Kuru Maddede) (m/m) %En az : 29</p> <p>Toplam Kül (Kuru Maddede) (m/m) % En az : 4 En çok : 8</p> <p>Suda Çözünen Kül (Toplam Küle göre) (m/m)% En az : 45,</p> <p>%10'luk HCL'de Çözünmeyen Kül (KM) (m/m)% En çok : 1</p> <p>Suda Çözünen Külde Alkalilik (KOH olarak) %En az : 1.5 En çok:3</p> <p>Ham Selüloz (Kuru Maddede) (m/m) % En çok :16.5</p> <p>Kafein (Kuru Maddede) (m/m) %En az : 1.5</p> <p>Okside Olmamış Parça (m/m) %En çok : 8</p> <p>Topl. Toz Çay Miktarı (m/m) % En çok: 14</p> <p>Boyar Madde Bulunmamalı</p> <p>Radioaktivite ilgili kuruluşlarca belirtilen değerleri aşmamalı.</p>	<p>Su Ekstraktı (Kuru Maddede) (m/m) %En az : 29</p> <p>Toplam Kül (Kuru Maddede) (m/m) % En az : 4</p> <p>Suda Çözünen Kül (Toplam Küle göre) (m/m)%En az : 45</p> <p>%10'luk HCL'de Çözünmeyen Kül (K.M.) (m/m)% En çok : 1</p> <p>Suda Çözünen Külde Alkalilik (KOH olarak) %En çok : 1.5</p> <p>Ham Selüloz(Kuru Maddede) (m/m) % En çok : 16.5</p> <p>Kafein (K.M.) (m/m) %En az : 1.5</p> <p>Okside Olmamış Parça (m/m) %En çok : 8</p> <p>Toplam Toz Çay Miktarı (m/m) %En çok : 14</p> <p>Boyar Madde Belirtilen durumlar dışında kullanılamaz.</p>
Etiketleme Bilgileri	<ul style="list-style-type: none"> - Malın adı (siyah çay) - Net kütle (en az g veya kg olarak) -Firmanın ticaret unvanı, veya -Kısa adı, adresi, tescilli markası. - Paketleme tarihi (ay ve yıl olarak) - Son kullanma tarihi - Seri / kod numarası -Bu standardın işaret ve numarası (TS 4600) şeklinde, 	<ul style="list-style-type: none"> - Gıda maddesinin adı - İçindekiler - Net miktarı (ağırlık olarak belirtilmelidir) - Firmanın adı, adresi ve üretildiği yer -Üretim Tarihi : Tarih belirtildiğinde gün içeriyorsa "...günden önce tüketilmelidir" ifadesine yer verilmelidir. - Son Kullanma Tarihi : Yıl olarak - Parti numarası : Parti ve seri numarası varsa kod numarası. -Üretim İzin Tarihi Numarası : Etiket üzerinde Tarım ve Köyşleri Bakanlığınca verilen üretim izin tarihi ve numarası belirtilmelidir. - Orijin ülke : "Türk Malı" veya "T.M." olarak belirtilmelidir. İthal malı gıda maddelerinde ise ülke adı verilmelidir. -Gerektiğinde kullanım bilgisi ve/veya muhafaza şartları : Özel muhafaza şartı gerekiyorsa.

2.1.4. Dış Ticaret Durumu

Çay sektöründe uzun yıllar, yurt içi tüketimi karşılamaya yönelik bir gelişme hedeflenmiştir ve dış ticaret ile ilgili çalışmalar uzun yıllar yetersiz kalmıştır.

a) İthalat

Türkiye'nin çay ithalatı 1960'lı yıllardan itibaren üretimin tüketimi karşılar düzeye ulaşması neticesinde sona ermiştir. Son yıllarda ise çay ithalatı resmi kayıtlara göre ihmal edilebilecek düzeyde görülmektedir.

Bunun en önemli sebebi G.T.İ.P'da 09.02.10 olarak numaralandırılan çayın izine tabii mallar çerçevesinde yer alması ve uygulanan yüksek gümrük vergi oranlarıdır. 16 Ocak 1988 tarihinden itibaren çay ithalatında %50 gümrük vergisi oranı ve 4000 dolar/ton fon uygulanmıştır.

31.12.1992 tarih ve 21452 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan İthalat Rejimi Kararı çerçevesinde ise 9.2.1993 tarih ve G.T.İ.P numaralı çay ithalatında %10 Gümrük Vergisi ile 3 \$/kg Toplu Konut Fonu uygulamasına başlanmıştır. Bu uygulama 1996 yılına kadar devam etmiştir. Uluslar arası ticaret anlaşmaları gelişmekte olan ülkelere yeni olanaklar sağlarken aynı zamanda yeni kısıtlarda getirmektedir. En son imzalanan Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve AB ile gerçekleştirilen Gümrük Birliği Kararı, ülke içinde uygulanan iç pazar politikalarını ve dış ticareti önemli ölçüde etkilemektedir. Dünya Ticaret Örgütü'nün Tarım Anlaşması üç önemli konuda yeni kısıtlar getirmektedir.

Pazara Giriş, Tarımsal Destekleme ve İhracat Rekabeti. Pazara giriş kavramı diğer bir ifade ile "İthalat Koruması" anlamına gelmektedir. Anlaşmaya imza atan ülkeler anlaşmanın dördüncü maddesine göre tarife dışı engelleri Gümrük vergisine dönüştürmeye ve benzeri yeni engeller uygulamamaya razı olmuşlardır.

Mevcut tarifeler ve yeni tarifelendirme sonucu ortaya çıkan duruma göre gümrüklerde, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelere göre farklılık gösteren oranlarda indirim yapılacaktır. Anlaşma 1994 yılında hazırlanmış, 1995 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye 2004 yılına kadar (genel) ortalama %24'lük bir indirim, her bir ürün içinde de en az %10'luk indirim taahhüt etmiştir. Buna bağlı olarak çayda da her yıl %10'luk bir taahhüdü bulunmaktadır.

Tüm ürünlerde olduğu gibi 1994 yılından itibaren geçerli olmak üzere, çay için esas alınan başlangıç dönem tarifesi, 1986-1988 yılları baz alınarak %187 gümrük vergisidir. Çaydan alınacak verginin üst limiti 2004 yılında tarife indirimleri gereği en çok %168 olabilecektir.

Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması taahhütlerimize uygun olarak, 1993 yılından beri uygulanmakta olan söz konusu özgül (spesifik) fon, 1996 yılı itibariyle oransal

(advalorem) vergiye dönüştürülmüştür. 1996 yılından itibaren çay ile ilgili olarak tüm ülkelere uygulanan gümrük vergisi %145'dir. 1999 yılında ise DTÖ'ne tarife taahhüdü %177,65 olarak belirlenmiştir. Ve uygulamada olan %145 vergi, 1999 yılı DTÖ taahhüdünün %81,6'sıdır.

6 Mart 1995 tarihinde AB ile Türkiye arasında Brüksel'de gerçekleştirilen 36.Dönem Ortaklık konseyi Toplantısında, Ortaklık ilişkisinin çerçevesini çizen Ankara anlaşması ve Katma Protokolden kaynaklanan ahdi yükümlülük gereği Gümrük Birliği Kararı alınmıştır. Türkiye'nin Gümrük Birliğinin bir gereği olarak atacağı adımlar aynı zamanda Dünya Ticaret Örgütü'nün kurucu üyelerinden birisi olarak yerine getireceği yükümlülüklerle paralellik arz etmektedir.

Gümrük Birliği Kararı ve DTÖ Tarım Anlaşması kapsamı içinde çay sektörünü yakından ilgilendiren husus; fonun kaldırılması ve gümrük vergisinin dolar cinsinden spesifik olarak belirlenmesi yerine advalorem (oransal) olarak belirtilmesinin esas alınmasıdır. Yürürlükteki ithalat rejimi kararı çerçevesinde bugün türkiyede çay ithalatı serbest olup tüm ülkeler için %145 oranında Gümrük Vergisi uygulamasına devam edilmektedir.

Bu vergi dönüşümünün ithalat üzerine etkisini 1996 -1999/9(ilk 9 ay) dönemine ait ithalat istatistiklerinden görmek mümkündür. Sri Lanka'dan gerçekleştirilen ithalat 1996 yılında 1.432 ton iken 1999 Ocak-Eylül döneminde 768 tona gerilemiştir. Aynı dönemde İran'dan yapılan çay ithalatı ise 2,6 tondan 2.563 tona yükselmiştir. İran'dan ülkemize yapılan ithalatın, esas itibariyle verginin özgülden oransala dönüştürülmesini müteakip, 1997 yılında başladığı gözlemlenmektedir. Birim fiyatlara bakıldığında Sri Lanka'dan gelen çayın birim fiyatının en düşük 1,78 \$/kg, İran üzerinden gelen çayın birim fiyatının ise 0,21 \$/kg olduğu görülmektedir.

İran üzerinden gümrük vergisinden kaçınmak amacıyla olağandışı düşük fiyatlarla ithal edilen çaya gerekli tedbirlerin alınması zorunludur. Bu konunun araştırılması için, İthalat Genel Müdürlüğü tarafından 7.10.1999 tarih ve 53237 Sayılı yazı ile Gümrük Müsteşarlığına bilgi verildiği öğrenilmiştir. Konunun üzerinde hassasiyetle durulması gerekmektedir.

Diğer taraftan 1/98 sayılı Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı çerçevesinde 29.12.1998 tarihli 97/10467 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe giren "Avrupa Topluluğu Menşeli Bazı Tarım Ürünleri İthalatında Tarife Kontenjanı Uygulaması Hakkında Karar" uyarınca AB'den yılda 200 ton çay ithalatı yapılmasına imkan tanınmış ve bu miktar üzerinden %45 oranında gümrük vergisi uygulanmak üzere tarife kontenjanı açılmıştır. Uygulama AB'ne üyelik sürecine kadar devam edecektir ve Avrupa Birliği ülkelerinden ithal edilecek olan re-export çaylar için geçerli olan bir uygulamadır.

Bu tarife kontenjanından bugüne kadar hiçbir firma faydalanmamıştır. Çay, 99/5 Sayılı Dış ticaret Standardizasyon Tebliği uyarınca, ithalinden önce ve Fiili ithalat aşamasında kalite ve sağlık açısından Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın kontrolüne tabi bulunmaktadır.

Tablo 12: Çay Sektöründe Ürün İthalat Miktarları (Ton)

		YILLAR				ARTIŞ %		
		1995	1996	1997	1998	1996	1997	1998
ÇAY	Miktar (Ton)	1.452	2.374	2.397	2.755	59	3,8	15

Kaynak : Dış Tic. Müst. İthalat Gen. Müdürlüğü Kayıtları

Tablo 13 : Çay Sektörü Toplam Ürün İthalat Değerleri ve Artış Oranları (Cari Fiyatlarla Bin \$)

		YILLAR				ARTIŞ %		
		1995	1996	1997	1998	1996	1997	1998
ÇAY	Değer\$	3.334	4.461	4.280	5.000	30,8	-1,8	16,8

Kaynak : Dış Tic. Müst. İthalat Gen. Müdürlüğü Kayıtları

Tablo 14 : Çay Sektörü Toplam Ürün İthalat Değerleri ve Artış Oranları (1998 Sabit Fiyatıyla Bin \$)

		YILLAR				ARTIŞ %		
		1995	1996	1997	1998	1996	1997	1998
ÇAY	Değer\$	2.650	4.214	4.374	5.000	59	3,8	14

Kaynak : Dış Tic. Müst. İthalat Gen. Müdürlüğü Kayıtları

Son dört yıl içinde İthalat Rejimi Çerçevesinde gerçekleştirilen çay ithalat rakamları incelendiğinde, yıllık 1.452 ile 2.755 ton arasında seyrettiği ve yerli üretimi olumsuz yönde etkileyecek seviyede bir ithalat artışı olmadığı görülmektedir.

Söz konusu ithalatın 1995-1998 yıllarında önemli bir bölümünü Sri Lanka'dan yapılan çay ithalatı oluşturmaktadır. 1999 yılında ise İran'dan yapılan ithalat artış göstermiştir.

Tablo 15: Çayın Ülkeler Bazında 1996-1999 Yıllarındaki İthalat Göstergeleri

Ülkeler	1997 YILI			
	Miktar (kg)	Genel.İçindeki Payı%	Değer \$	Birim Fiyat \$/kg
Sri Lanka	1.129.575	47.1	2.156.189	1.91
İran	349.367	14.6	192.572	0.55
Kenya	552.343	23.0	1.191.532	2.16
Diğer	365.357	15.3	739.503	2.02
Toplam	2.396.642	100	4.279.796	1.79

Ülkeler	1998 Yılı			
	Miktar (kg)	Genel içindeki Payı %	Değer \$	Birim Fiyat \$/kg
Sri Lanka	996.421	36.2	2.389.537	2.40
İran	825.900	30.0	185.578	0.22
Kenya	397.952	14.4	1.030.858	2.59
Diğer	534.562	19.4	1.394.330	2.61
Toplam	2.754.835	100	5.000.303	1.82

Ülkeler	1999 Ocak - Eylül			
	Miktar (kg)	Genel içindeki Payı %	Değer \$	Birim Fiyat \$/kg
Sri Lanka	767.712	18.9	1.369.677	1.78
İran	2.562.803	63.0	536.655	0.21
Kenya	377.089	9.3	846.781	2.25
Diğer	358.419	8.8	851.323	2.38
Toplam	4.066.023	100	3.607.436	0.88

Tablo 16: En Fazla Çay İthalatının Yapıldığı Ülkelerin Yıllar İtibariyle İthalat Göstergeleri

* İRAN

Yıllar	Miktar (kg)	Değer \$	Birim Fiyat \$/ kg
1996	2.624	5.112	1.95
1997	349.367	192.572	0.51
1998	825.900	185.578	0.22
1999 Ocak- Eylül	2.562.803	536.655	0.21

*** SRI LANKA**

Yıllar	Miktar (kg)	Değer \$	Birim Fiyat \$/ kg
1996	1.431.547	2.686.794	1.88
1997	1.129.575	2.159.189	1.91
1998	996.421	2.389.537	2.40
1999 Ocak- Eylül	767.712	1.369.677	1.78

Kaynak: Dış Tic. Müst. İthalat Genel Müdürlüğü Kayıtları.

Tablo 17: Gümrük Tarife Ve İstatistik Tarife Pozisyonu Numarasına Göre Türkiye'nin Çay İthalat Göstergeleri

G.T.İ.P	Tanım	1996		1997		1998	
		Miktar (kg)	Değer (\$)	Miktar (kg)	Değer (\$)	Miktar (kg)	Değer (\$)
090210	Yeşil Çay	6.182	25.992	9.325	5.403	2.717	7.427
090220	Diğer. Y.Çay	35.800	39.803	34.363	39.148	7.465	16.127
090230	Siyah Çay	367.114	966.746	387.874	765.901	258.471	680.773
090240	Diğer S.Çay	1.964.683	3.428.438	1.965.080	3.469.344	2.160.032	4.230.778
Toplam		2.373.779	4.460.979	2.396.642	4.279.796	2.428.685	4.935.105

Kaynak: İGEME

Yeşil Çay: Fermente Edilmemiş-3Kg'ı geçmeyen, Hazır.

Diğer Yeşil Çaylar: Fermente Edilmemiş

Siyah Çay: Fermente Edilmiş ve Kısmen Fermente Edilmiş.

Diğer Siyah Çay: Fermente Edilmiş ve Kısmen Fermente.

b) İhracat

Çay ithalatında olduğu gibi geçmiş yıllarda ihracat miktarı da sınırlı kalmıştır. İhracatta vergi iadesi destekleme veya fiyat istikrar fonundan ödeme yapılması gibi teşvik edici uygulamalar bugüne kadar söz konusu olmamıştır. Diğer üretici ülkelerin maliyetleri ile ilgili sağlıklı bilgilere ulaşılması mümkün olmamakla birlikte, yıl boyunca süren bir üretim sürecinin bulunması ve işçilik ücretlerinin düşük olması bu ülkelerin maliyetler açısından Türkiye şartlarına göre daha avantajlı olduklarını göstermektedir. Dünya çay üreticisi ülkelerin büyük çoğunluğu az gelişmiş ülkeler olup kuru çay maliyetlerinin de Türkiye'nin üretim maliyetlerinden oldukça düşük olduğu bilinmektedir.

Bu durumda dünya çay piyasasında oluşan fiyatlarla Türkiye'nin rekabet edebilmesi mümkün görünmemektedir. Türkiye'nin çay ihraç eden bir ülke konumuna ulaşması için yapılması gereken; kalite ve maliyet unsurları ile ilgili radikal ve sektörü rehabilite edici önlemlerin bir an önce alınmasıdır. Türkiye'den çay ihracatı 1982 yılında başlatılmış, bugüne kadar düşük miktarlarda devam ettirilmiştir. İhracatın önemli bir bölümü AB ülkelerine yapılmaktadır. Ayrıca son yıllarda BDT ve Irak, ABD ve Polonya ve birçok ülkeye ihracat yapılmıştır. Son 4 yıl içinde ihracat miktarında önceki yıllara oranla bir miktar artış olduğu görülmektedir.

Tablo 18 : Çay Sektörü Ürün İhracat Miktarı (Ton)

		YILLAR				ARTIŞ %		
		1995	1996	1997	1998	1996	1997	1998
ÇAY	Miktar (ton)	2.301	4.011	19.103	17.550	74	376	-8,1

Kaynak : Dış Tic. Müst. İthalat Gen. Müdürlüğü Kayıtları

Tablo 19 : Çay Sektörü Ürün İhracat Değeri (Cari Fiyatlarla Bin \$)

		YILLAR				ARTIŞ %		
		1995	1996	1997	1998	1996	1997	1998
ÇAY	Değer Bin \$	3.506	5.109	15.259	14.303	46	199	-6

Kaynak : Çaykur ve Dış Tic. Müst. İthalat Gen. Müdürlüğü Kayıtları

Tablo 20 : Çay Sektörü Ürün İhracat Değeri (1998 Sabit Fiyatı İle Bin \$)

		YILLAR				ARTIŞ %		
		1995	1996	1997	1998	1996	1997	1998
ÇAY	Değer Bin \$	1.875	3.269	15.569	14.303	74	376	-8.1

Kaynak : Çaykur ve Dış Tic. Müsteş. İthalat Gen. Müdürlüğü Kayıtları

1998 yılında Türkiye genelinde yapılan çay ihracatının % 96,7'si Çaykur tarafından gerçekleştirilmiştir.

Tablo 21'de gösterilen, toplam ihracat ile genel toplam ihracat arasındaki fark Çaykur tarafından diğer ülkelere yapılan küçük miktarlardaki ihracattır. Tablo 23'de gösterilen, Türkiye toplam çay ihracat miktarı ile Çaykur genel toplam ihracat miktarı arasındaki fark ise serbest bölgelerden yapılan çay ihracatıdır. Tablo 22'de Türkiye'nin gerçekleştirdiği dört yıllık ihracat ülkeler itibarıyla değer olarak verilmiştir..

Tablo 21: Çaykur'un AB, Önemli Diğer Ülkelere İhracat- Dökme ve Paketli Çay Toplamı (Miktar-Ton)

ÜLKE	Yıllar				Artış %		
	1995	1996	1997	1998	1996	1997	1998
Almanya	456	635	2812	1498	38	43	47
Hollanda	656	290	2337	1351	-56	706	42
İngiltere	35	13	701	2581	-63	5298	268
Fransa	65	40	54		-38	35	
Belçika	22	10	86	2	-55	760	-98
Toplam	1234	988	5990	5432	-20	506	-9
Azerbaycan		2	1000				
Gürcistan			239	200			
Rusya	5	242	4	8			
Kırgızistan				202			
Özbekistan			176				
Irak		1764	5618	2055			
Hindistan				3214			
Polonya	16	176	908	1598			
Endonezya			1000	1157			
A.B.D.	4	14	58	985			
Toplam	1259	3186	14.993	14.851	153	370	-0,9
Çaykur G.Toplam İhracat Miktarı	1318	4766	15.622	16.968	261	227	8
Türkiye Top.Çay İhracat Miktarı	2.301	4.011	19.103	17.550	74,3	376	-8,1

Kaynak : Çaykur Kayıtları

Çaykur'un Avrupa Birliği dışında BDT ve diğer ülkelere gerçekleştirdiği dökme ve paketli çay ihracatının cari fiyatlarla değerlerinin yıllara göre artış oranları anlamlı bir farklılık arz etmemektedir. Bu nedenle tabloda gösterilmemiştir.

Tablo 22 : Çaykurun AB, BDT ve Önemli Diğer Ülkelere Dökme ve Paketli Çay İhracat Değerleri (FOB, Cari Fiyatlarla, Bin \$)

ÜLKE	Yıllar				Artış %		
	1995	1996	1997	1998	1996	1997	1998
Almanya	881	1125	2589	1465	28	130	43
Hollanda	545	314	1574	1034	-42	401	34
İngiltere	48	11	587	2156	-77	5236	267
Fransa	118	70	82		-42	17	
Belçika	40	19	186	5	-53	879	97
Toplam	1632	1539	5018	4660	7	226	-7,1
Azerbaycan		7	700				
Gürcistan			113	128			
Rusya	9	156	12	11			
Kırgızistan				220			
Özbekistan			123				
Toplam	9	163	948	359			
Irak		1046	3809	1438			
Hindistan				1859			
Polonya	9	102	527	927			
Endonezya			634	713			
A.B.D.	7	20	83	869			
Toplam	16	1168	5053	5806			
Çaykur G.Top İhracat Değeri	1657	2870	11019	10825			
Türkiye Top Çay İhracat Değ.	1.762	4.169	11.568	12.428			

Kaynak : Çaykur Kayıtları

Tablo 23. Gümrük Tarife Ve İstatistik Tarife Pozisyonu Numarasına Göre Türkiye'nin Çay İhracat Göstergeleri

G.T.İ.P	Tanım	1996		1997		1998	
		Mik.(kg)	Değer \$	Miktar kg	Değer \$	Miktar kg	Değer \$
090210	Yeşil Çay	47.8	79.2	5.9	20.0	4.6	20.1
090220	Diğer.Y.Çay	16.0	41.6	56.5	193.5	14.7	72.9
090230	Siyah Çay	1.087.7	2.451.3	840.5	2.154.9	519.4	1.405.2
090240	Diğer S.Çay	2.859.1	2.536.8	18.199.9	12.890.7	16.987	12.734.7
Toplam		4.010.7	5.109.0	19.102.9	15.259.2	17.525	14.232.9

Kaynak: İGEME

Yeşil Çay: Fermente Edilmemiş-3Kg'ı geçmeyen, Hazır. Diğer Yeşil Çaylar: Fermente Edilmemiş

Siyah Çay: Fermente Edilmiş ve Kısmen Fermente Edilmiş.

Diğer Siyah Çay: Fermente Edilmiş ve Kısmen Fermente.

c) Serbest Bölgelerde Sektörel Faaliyetler

Serbest Bölge Projesi: Bu proje ile ilgili Bakanlar Kurulunun 23.05.1997 tarih ve 1997/9530 sayılı "Rize Serbest Bölgesinin Yer ve Sınırlarının Belirlenmesi ve Kurulup İşletilmesine Dair Kanun Kararı" ile Rize Serbest bölgesinin kurulması ve işletilmesinden RİSBAŞ Rize Serbest Bölge Kurucu ve İşletmesi Anonim Şirketi yetkili kılınmıştır.

Çaykur'a bağlı, Anatamir Fabrikası ve Ulaştırma Müdürlüğü Ünitesinin 85 dönüm arazisi taşınmazları ile birlikte 49 yıllığına RİSBAŞ'a Yönetim Kurulunun 22.11.1996 tarih ve 96/122 sayılı kararı ile kiraya verilmiştir.

2.1.5. Çay Fiyatları

Çaykurun, sektörde, yurt içi satışlardaki payı % 60-65 seviyelerinde değişmektedir. Çay satış fiyatları hakkında genel bir değerlendirme yapılabilmesi için Çaykur ürünlerinden satış oranı en yüksek olan 5 çeşit çayın perakende satış fiyatları gösterge olarak kabul edilmiştir.

Tablo 24. Çaykur Üretimi 7 Çeşit Paket çayın 1998 Yıl Sonu Fiyatları

Sıra	Paketli çay (500 gr'lık)	TL/kg	\$/Kg
1	Kamelya	1.160.000	3.69
2	Rize turist	1.450.000	4.61
3	Çay Çiçeği	1.680.000	5.35
4	Filiz Lüks	1.790.000	5.70
5	Burcu Kokulu	2.160.000	6.87
6	Tomurcuk Çay	1.840.000	5.85
7	Altın süzme	4.600.000	13.48

Kaynak:Çaykur Kayıtları .

Yurt içi satışlarda önemli bir paya sahip olan Çaykur ürünü çayların toptan ve perakende satış fiyatları ise Tablo 25'de belirtilmiştir.

Tablo 25. Çaykur Üretimi Paketli Çayların 20.12.1999 Tarihinden Geçerli Olan Toptan Satış,Tüketici Perakende Satış, ve Paket Perakende Satış Fiyatları (TL/gr)

Çayın Cinsi	Gramaj (gr)	Üretici Fiyatları (TL/Kg)	Toptan Fiyat (TL/Kg.)	Tüketici Perakende Satış (TL/Kg)	Fiyatları Paket Perakende satış (TL/Ad.)
Kamelya	100	1.991.952	2.134.188	2.500.000	250.000
Kamelya	500	1.976.076	2.117.232	2.480.000	1.240.000
Kamelya	1000	1.935.792	2.074.140	2.430.000	2.430.000
Rize Turist	100	2.589.948	2.774.952	3.250.000	325.000
Rize Turist	200	2.549.664	2.731.860	3.200.000	640.000
Rize Turist	500	2.470.284	2.646.756	3.100.000	1.550.000
Rize Turist	1000	2.461.860	2.637.684	3.090.000	3.090.000
Çay Çiçeği	200	2.927.556	3.136.644	3.675.000	735.000
Çay Çiçeği	500	2.924.316	3.133.296	3.670.000	1.835.000
Filiz Lüks	200	3.107.484	3.329.424	3.900.000	780.000
Filiz Lüks	500	3.091.608	3.312.468	3.880.000	1.940.000
Altınbaş	500	3.441.960	3.687.768	4.320.000	2.160.000
Rize Çay	500	2.366.604	2.535.624	2.970.000	1.485.000

Çayın Cinsi	Gramaj (gr)	Üretici Fiyatları (TL/Kg)	Toptan Fiyat (TL/Kg.)	Tüketici Perakende Satış (TL/Kg)	Fiyatları Paket Perakende satış (TL/Ad.)
GAP Çay	400	2.151.684	2.305.476	2.700.000	1.080.000
Tomurcuk	125	3.091.608	3.312.468	3.880.000	485.000
Burcu Kokulu	125	3.633.444	3.893.076	4.560.000	570.000
Demlik Poşet	200	4.720.464	5.075.640	5.925.000	1.185.000
Altın süzme	56025	7.719.948	8.271.396	9.646.000	545.000
Çaykur Hediyelik	375	7 .691.436	8.240.832	9.653.000	3.620.000
75.Yıl Çayı	250	3.441.960	3.687.768	4.320.000	1.080.000

Kaynak : Çaykur Kayıtları.

Üretici Fiyatları : Malın fabrika çıkış fiyatı (KDV dahil)

Toptan Fiyatları : Toptancının satış fiyatı (KDV dahil)

Tüketici Fiyatları : Tüketicinin ödediği fiyat (KDV dahil)

Tablo 26. Çay sektöründe özel firmalar tarafından üretilip, Yurt içi Piyasada Satılan Bazı Paketli Çayların Satış Fiyatları

Çayın Cinsi ve Gramajı	Bayilere Peşin Toptan Satış Fiyatı (TL/Kg- KDV Hariç)	Bayilere Vadeli Toptan Satış Fiyatı (TL/Kg- KDV Hariç)	Perakende Satış Fiyatı (TL/Kg-KDV Dahil)
Harman	850.000	925.000	1.100.000
Çay Çiçeği	1.050.000	1.125.000	1.350.000
Çay Filizi	1.150.000	1.250.000	1.350.000
Lüks	1.200.000	1.300.000	1.450.000
Tomurcuk	1.400.000	1.450.000	1.700.000

Kaynak: Özel Sektör Bilgisi (Özçay)

Çaykur çay fiyatları ile özel sektör çay fiyatları arasında dikkate değer bir farklılık olduğu görülmektedir. Bu durum üretim maliyetleri stok maliyetleri, pazarlama sistemi, fiyat politikası ve pazardan pay alma çabaları ile yakından ilişkilidir.

a) Stok Durumu

Çay stokları genel olarak üretim ve iç satış miktarlarına bağlıdır. Çay kampanyasının Mayıs ayında başlaması yıl sonu stoklarının yüksek miktarda oluşmasına yol açmaktadır. Çay ihracatında yakın dönemde hızlı bir artış beklenmediğinden stokların değerlendirilmesinin daha sağlıklı yapılabilmesi için Nisan ayı sonunun stok dönemi kabul edilmesi yararlı olacaktır.

Tablo 27. Sektörde Stok Durumu (Bin Ton)

Kuruluş	Tarih	1995	1996	1997	1998
Çaykur	31.12.199..	102.0	104.5	76.9	88.5
	30.04.199..	88.3	73.5	69.8	33.9
Özel	31.12.199	-	-	-	-
	30.04.199..	-	-	-	-

Kaynak:Çaykur kayıtları

Tablodaki değerler incelendiğinde özel sektör firmalarının yeni kampanya dönemlerine stoksuz girdikleri görülmektedir. Yıl sonu itibariyle yüksek görülen stoklar kampanya dönemine doğru azalmaktadır. Hammaddenin stok edilmesi mümkün olmadığı için stok mamul çayda görülmektedir. Paketli çay ise tüketim talebine bağlı olarak üretildiğinden emniyet stoku çerçevesinde tutulmaktadır. 1999 yılı kampanya öncesi (30.04.1999) stok (Kuru ve Paketli çay) miktarı 46.335 ton, 31.12.1999 yıl sonu itibariyle ise 135.776 tondur. 2000 yılı yaş çay kampanyası başlangıcında Çaykur' un kuru çay stoklarının 103.000 ton civarında olacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca 1999 yılında özel sektörün depolarında da bir miktar çay stoku olduğu tahmin edilmektedir.

b) Yurt İçi Tüketim

Ülkemizde çay tüketim miktarında geçmiş yıllarda önemli artışlar olmuştur. Günümüzde ise tüketim seviyesinin çok az değişiklik gösterdiği gözlenmektedir. İç tüketimin artırılması ve tüketim fazlasının ihraç edilebilmesi için, Türk çayının dünya kalite standartlarına uygun şekilde ve tüketici talepleri doğrultusunda üretilmesi ve pazara sunulması gerekmektedir.

Sektörde pazarlama sistemleri kamu ve özel firmalar arasında farklılık arz etmektedir. Çaykur, 1.01.1995 yılında bayilik sistemini uygulamaya geçirmiştir. Bayilik sistemindeki aksaklıkların giderilmesi amacı ile de "Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü Mamullerinin Toptan Satışı İle İlgili Yönetmelik" hazırlanarak 5.05.1998 tarihinde uygulamaya başlanmıştır.

Özel sektörün 19864 yılından sonra faaliyete geçmesinden itibaren Çaykur satışlarında belirli ölçüde düşmeler görülmüştür. Özel sektör firmaları üretmiş oldukları çayları ya kendileri ya da paketleyici firmalar aracılığı ile paketleyerek yüksek iskontolu, değişik promosyonlu, uzun vadeli ve değişik şekillerde piyasaya sürmektedir. Bu firmaların bazılarının Çaykur ambalajlarını taklit etmek suretiyle haksız rekabete yol açtığı bilinmektedir. Bu alanda Çaykur'un 1993 yılından itibaren sahte ve taklit çaylara ilişkin pazar araştırmaları bulunmaktadır ve sonuçlar ilgili mercilere anında iletilmektedir. 1993 den 1999 yılı sonuna kadar; 995.000 kg sahte çay, 2.130.500 adet sahte poşet, 972.000 sahte etiket yakalanmıştır. Mahkemeye verilen firma sayısı ise 848 adettir. Bu veriler sektörde haksız rekabetin varlığını açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo 28. Sektörde Yurt İçi Tüketimi (Bin Ton)

Ana mal	Kuruluş	Y I L L A R			
		1995	1996	1997	1998
Çay					
Üretim	Çaykur	83.3	100.3	100.5	130.4
	Özel	57.0	47.5	49.0	57.0
İthalat	Özel	1.4	2.3	2.4	2.7
Stok	Çaykur	102.0	104.5	76.9	88.5
	Özel	-	-	-	-
Toplam		243.0	254.5	228.8	278.6
İç tüketim	Çaykur	94.0	93.2	103.8	105.3
	Özel	57.0	47.5	49.0	57.0
İhracat	Çaykur	1.3	4.7	15.6	16.9
	Özel	1.0	0.6	3.5	0.6
Toplam		153.3	146.0	171.9	179.8

Kaynak:Çaykur kayıtları- DTM İthalat Gen.Müd.Kayıtları

2.1.6. İstihdam

Dünyada emek-yoğun sanayi kolu olarak bilinen çay bölgesel istihdama önemli katkılarda bulunmaktadır. Doğu Karadeniz bölgesinde çay tarımı ve sanayi uzun yıllar tek ve önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Çay bir yandan üreticinin iş gücünü değerlendirirken diğer yandan işleme sanayinde çoğunlukla mevsimlik işçi ihtiyacı nedeniyle istihdama katkıda bulunmaktadır. Özel sektörün gerçek anlamda istihdam verilerine ulaşmak mümkün olmamıştır. Ancak yapılan değerlendirmede kampanya dönemlerinde özel sektör'de çalışan işçi personel sayısının 6000-6500 kişi civarında olduğu kabul edilmektedir.

Çaykur' un personel istihdamındaki değişimler daha çok daimi ve geçici işçi personelde görülmektedir.

Çay sanayinin yıllık faaliyetleri iki kısımda değerlendirilebilir.1) Kampanya dönemi; Yaş çay alımı ve kuru çay üretiminin yapıldığı Mayıs-Ekim devresi. Bu dönemde Çaykur'da geçici olarak istihdam edilen işçi sayısı 23.000-24.000'e ulaşmaktadır. 2) Kasım-Mayıs dönemi; Fabrikaların bakım, onarım ve çay pazarlama işlemlerinin yapıldığı dönemdir. Bu devrede istihdam edilen kadrolu ve geçici işçi sayısı ise 4500 civarında olmaktadır.

Tablo 29. Çaykur'da İstihdam Durumu (Kişi)

İşgücü	Meslek Dalları	Yıllar				Yıllık	Artış	%
		1995	1996	1997	1998			
Yük. Ok.								
Teknik	Zir.Mak..İ Elk.İnş. Kimya.	451	446	447	460	-1,1	0,02	2,9
İdari	İkt.İşlet.- SBF-Mali	390	382	401	452	-2,1	5,1	12,7
Lise- orta								
Teknik	Ziraat- Mak.-Elk İnş.-Vb.	203	195	179	169	-4,1	-8,9	-5,9
İdari	Tic.Lise Orta-İlk.	547	511	461	410	-7,1	-10,8	-12,4
İşçi								
Düz		16420	14851	12920	15450	-10,1	14,9	19,5
Kalifiye		7917	7920	8297	8320	0,003	4,7	0,02
Top.İşçi		24.337	22.771	21.217	23.770	-6,4	-6,8	12

Kaynak: Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü Kayıtları

Çaykur'un istihdam tablosunda çalışan düz işçi sayısında 1997 yılına kadar azalma olurken, 1998 yılında %12'lik bir artış olduğu görülmektedir. Aynı şekilde 1998 yılında yüksek öğrenime sahip teknik personel sayısında artış %2.9 seviyelerinde iken idari personelde bu oran %12.7 civarında gerçekleşmiştir. Lise ve Orta öğrenimli personel sayısı giderek azalmaktadır.

2.1.7. Sektörün Rekabet Gücü

Çay sektörünün rekabet gücünün değerlendirilmesi amacı ile sektörle ilgili veriler kullanılmak suretiyle bazı hesaplamalar yapılmıştır. Bu hesaplamalar; Açıklanmış Göreceli Üstünlükler, İthalat Sızma Oranı, Uzmanlaşma Katsayısı, Dış Rekabete Açıklık, İhracatta Piyasa Payı, İhracat/İthalat Oranı hesaplamalarıdır.

Açıklanmış Göreceli Üstünlük (Revealed Comparative Advantage) Oranı

Bir sektörün ihracatının ülkenin toplam gıda sanayii ihracatı içindeki payının, o sektörün toplam dünya ihracatının dünya toplam üretimine bölünmesi ile hesaplanan Açıklanmış Göreceli Üstünlük (Revealed Comparative Advantage) oranı çay sektöründe %1,6 seviyesindedir. Bu kavramı rakamsal olarak değerlendirdiğimizde elde edilen oranın 100

değerinden az olması sektör ihracatında uzmanlaşmanın düşük seviyede olduğunu göstermektedir.

İthalat Sızma Oranı; (Import Penetration Rate) 1997 yılı rakamları baz alınarak ithalat sızma oranı %1,8 olarak bulunmuştur. Bu oranın 0'a yakın olması ithalatın iç talep içerisinde ihmal edilebilir olduğunu, 100'e yakın olması iç talebin tamamına yakınının ithalat ile karşılandığını gösterir. Çay sektöründe ithalat resmi rakamlarda ihmal edilebilir düzeyde görülmesine karşın kaçak yollarla Türkiye'ye çay girişi olmakta ve bu durum yerli üretimi olumsuz yönde etkilemektedir. Hesaplama kaçak yollarla giren çay dikkate alınmamıştır.

Uzmanlaşma Katsayısı; Sektördeki üretimin sektördeki yurt içi tüketime bölünmesi suretiyle hesaplanan uzmanlaşma katsayısı %97 bulunmuştur. Oranın büyüklüğü sektörün üretimde uzmanlaşma düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Dış Rekabete Açıklık; Bu gösterge sektörün ithalat ve ihracat düzeylerini dikkate almaktadır. Yapılan hesaplamada gösterge 0,015 düzeyinde bulunmuştur. Oranın yüksek olması sektörün dışa açık, oranın düşük olması ise sektörün dışa kapalı olmasını belirtmektedir. Kalite, maliyet ve pazarlama unsurlarında yapılacak iyileştirmelerle rekabet edebilir dışa açık bir çay sektörü yaratmak mümkündür.

İhracat Piyasa Payı; Çay sektörünün 1997 yılı verilerine göre dünya çay ihracatındaki piyasa payı %1,6 düzeyindedir. Bu değerlerin 1995 yılında %0,2 , 1996 yılında ise %0,4 olduğu belirlenmiştir. İhracatta piyasa payının artırılması açıklanmış göreceli üstünlük oranının yükseltilmesi ile yakından ilgilidir.

İhracat /İthalat Oranı; Sektörün ihracat miktarının ithalat miktarına bölünmesi ile bulunan oranın büyüklüğü, söz konusu sektörün uzmanlaşma derecesini göstermektedir. Bu oran çay sektörü için %196,9 olarak bulunmuştur. Bu değer çayın gümrük vergileri ile korunuyor olmasından ve çay sektöründe ithalatın ihmal edilebilir seviyede gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır.

Belirlenen bu göstergeler sonucunda çay sektörünün rekabet gücünün uzmanlaşma katsayısı ve uzmanlaşma derecesi dışında yüksek olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak bu hesaplamalar dışında çay sektörü bölgesel gelişime ve Türkiye ekonomisine dikkate değer ölçüde katma değer sağlayarak, sosyal boyutta önemli işlevleri bulunduğu, istihdama katkı sağladığı bilinmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin dünyada çay üreten ülkeler arasında, çay tarımında ve kuru çay üretiminde kimyasal ilaç ve katkı maddesi kullanılmadan üretim yapan tek ülke durumunda olması dünya çay piyasasında önemli bir rekabet üstünlüğüne sahip olduğu anlamına gelmektedir. Türk çayının bu özelliği kullanılarak ihracat imkanları önemli ölçüde yükseltilebilir.

2.1.8. Diğer Sektörler ve Yan Sanayi İle İlişkiler

Çay tarlada yetiştiricilikten, tüketici bardağına kadar olan tüm aşamalarda bir çok sektörle ilişki içinde olma durumundadır. Yaş çay ürünü tarım sektöründen sağlanmaktadır. Madencilik sektöründen kömür, Petro - Kimya sektöründen petrol ürünleri, enerji sektöründen elektrik, kağıt-basım endüstrisinden kağıt, demir çelik sanayinden demir çelik ürünleri, ulaştırma sektöründen nakliye, gübre sanayinden kimyevi gübre temin edilmektedir. Çay sektörü etkileşim halinde olduğu yan sektörde meydana gelen ya da gelebilecek olan tüm değişim ve gelişmelerden dolayı olarak da etkilenmektedir.

2.1.9. Mevcut Durumun Değerlendirilmesi

a) Yedinci Plan Dönemindeki Gelişmeler

7. Plan dönemindeki gelişmeleri çay tarımı, çay sanayi, pazarlama, ve alternatif projeler açısından değerlendirmek gerekmektedir.

Çay Tarımındaki Gelişmeler

Uzun yıllar tarımsal teknik önlemlerin zamanında ve uygun şekilde yapılmaması neticesinde özellikle yaşlanmış çay bahçelerinin ürün verim ve kalitesinde azalma meydana geldiği bilinmektedir. Bu durum dikkatte alınarak 7.beş yıllık plan dönemi içinde 93/5096 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı çıkartılmıştır. Bakanlar Kurulu Kararının çıkarılmasının ardından "Çay bahçesi Ruhsatlarının Yeniden Düzenlenmesinde Uygulanacak Esaslar Hakkında" Yönetmelik yeniden düzenlenmiş ve Resmi gazete yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Yönetmelik ve Kararname gereği tüm çay bahçelerinin ruhsatları yenilenmiştir. Bu Kararname 1994-1998 yılları arasında uygulanmış, uygulamanın çay bahçelerinde olumlu netice vermesi üzerine uygulama süresi 7.10.1998 tarih ve 98/11807 sayılı ek Bakanlar Kurulu Kararı ile 5 yıl daha uzatılmıştır.

93/5096 sayılı Kararnamenin beş önemli işlevi bulunmaktadır. Birincisi; Çay bahçelerinde her yıl 1/5 budama yapılması suretiyle kademeli olarak ocakların gençleştirilmesi, İkincisi: Budamanın yapıldığı yıl içinde kısmen ürün kaybına uğrayan üreticinin bu kaybının devlet tarafından tazmin edilmesi. Üçüncüsü: Çay bahçelerinin mevcut ruhsatlara uygunluğunun tespit edilerek ruhsatlarının yenilenmesi ve kaçak olarak tesis edilen çay bahçelerinin tekniğine uygunlukları kaydı ile bir defaya mahsus olmak üzere ruhsatlandırılması. Bu Kararın yayımından itibaren yeni çaylık tesisinin yasaklanması. Dördüncü unsur: sektördeki tüm işletmelerin ihtiyaç duydukları yaş çay yaprağını ruhsatlı üreticilerden alabilecekleri. Beşinci unsur ise, yaş çay işleme ve paketleme tesislerinin sahip olması gereken teknik ve hijyenik özellikleri taşıyıp taşımadığının denetlenmesidir.

Kararname hükümlerinin yerine getirilmesinde çay kurumu üzerine düşen görev ve sorumluluğu yerine getirmiştir. 7.Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde çıkarılan bu Kararname çerçevesinde yaş çay yaprağı alımlarında kontenjanlı alım sistemi yerine ne zaman ne miktar yaprak alımı yapılacağını belirten alım programları hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Olumlu gelişmelere rağmen, özel sektörden bir çok firmanın bu sistem içinde yer almaması, çalışan personelin ve üreticilerin alışılmışın dışında bir uygulama ile karşılaşmış olması uygulamada belli bir direncin oluşmasına neden olmuştur.

93/5096 sayılı Kararnameye paralel çıkarılan yönetmeliğin 3. maddesinin 2. fıkrasında,1996 yılında budama yapmayan üreticilerin mağdur olmasını önlemek ve alımlarda yaşanan sıkıntıları hafifletmek maksadı ile değişiklik yapılmıştır. Ancak yapılan bu değişiklik Kararname uygulamalarında beklenen gelişmeyi sağlamamıştır.

Sektörde yaş çay alım sisteminde yaşanan olumsuzlukları gidermek amacıyla, 29.12.1999 tarih ve 23921 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Ruhsat Yönetmeliğinde yapılan değişiklikle, Çaykur, çaylığını 1/5 oranında budayan ve tüm tarımsal önlemleri alan üreticilerle yaş çay alım sözleşmesi yapacağını, ve düzenlenen bu sözleşme çerçevesinde yaş yaprak alımlarını gerçekleştireceğini hükme bağlamıştır. Bu suretle yaş çay alımlarında programlı alım sisteminin yerleştirilmesi hedef alınmıştır.

Çaykur'un 7.Beş Yıllık Plan Döneminde DPT Müsteşarlığı'na teklif etmiş olduğu projeler ile ilgili gelişmeleri ise şu şekilde özetlemek mümkündür.

i) Çay Tarımını Geliştirme Projesi: 93/5096 sayılı Kararnamenin uygulanması ile birlikte aynı paralelde çay tarım alanlarında klon fidanlarla örnek çay bahçesi tesisi projesi başlatılmıştır. Bu proje ile ilgili olarak Ardeşen, Fındıklı; Büyüköy ve Ulucami çay fabrikalarının çaylık sahası içinde 500 m2 genişliğinde örnek çay bahçeleri tesis edilmiştir. Bu çalışma 2 yıl Etüt-Projede kalmış, finansman sorunu nedeni ile sürdürülememiştir.

Bu proje kapsamında başlatılan ve 5 yıl içinde sonuçlandırılan bir diğer proje ise "Çay Tarım Topraklarının Bazı Özelliklerinin Araştırılması" projesidir. Proje 1999 yılında tamamlanmış olup, sonuçlar resmi olarak henüz yayınlanmamıştır. Ancak yapılan genel değerlendirmeye göre çay topraklarının Azot, Fosfor ve Potasyum noksanlıklarının giderilmesi ve aşırı düşen pH'yı yükseltmek amacıyla 1991 yılında kullanılmaya başlayan Özel Çay Gübresinin (25:5:10) olumlu etkileri olduğu anlaşılmıştır. 1989 ölçümlerinde çay topraklarının %84'ünde pH 4'ün altında iken, bugün bu oranın %6 seviyelerine indiği proje çalışması sonucunda belirlenmiştir.

ii) Çay Atıklarından Organik Gübre Üretimi: Çay tarımında kullanılan ve toprağın yapısını olumsuz yönde etkileyen Amonyum Sülfat Gübresinin kullanımını önlemek ve alternatif gübreleme unsuru yaratmak amacı ile 1993 yılında çay atıklarının zenginleştirilmiş organik gübreye dönüştürülmesi projesi başlatılmıştır. Proje Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi öğretim elemanları ile Atatürk Çay ve Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsü

Müdürlüğü ile ortaklaşa yürütülmüştür. Proje gereği 25 adet çay fabrikasında 1994 yılında gübre üretimi gerçekleştirilmiştir. Üretilen gübreler üreticilere ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Söz konusu proje şubat 1995 tarihine kadar devam etmiştir.

iii)Kivi Üretim Projesi: Atatürk Çay ve Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsünde 1988 yılında başlayıp 1989 yılından itibaren gelişen Kivi üretimi faaliyetleri 7.BeşYıllık Plan Döneminde de devam etmiştir. Enstitüde bugün 200 adet verim yaşında, 70 adet büyüme çağında olmak üzere 270 adet kivi asması bulunmaktadır. Ortalama yıllık verim 2000 kg'dır. Bölgede talebin her gün artarak devam etmesi Araştırma Enstitüsünü daha fazla fidan üretimine zorlamaktadır. Ocak-1999 tarihi itibariyle Enstitüde 4000 adet kivi fidanı bulunmaktadır. Bu tarihten itibaren var olan imkanlar azami şekilde kullanılarak yılda en az 10.000 adet kivi fidanı üretilmesi planlanmaktadır.

Çay tarımının yanında bölge tarımının çeşitlenmesine katkı sağlayan Kivi üretiminde, 1989 yılından beri Çaykurumu' nun etkin faaliyetleri sonucunda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Rize ve diğer illerde kivi üretimi artarak devam etmektedir.

iv)Çay Budama Artıklarının Mineralizasyonunun Çay bitkisi ve Çay toprakları üzerine Etkisi: 7.Beş Yıllıkta yer almayan ancak bu plan dönemi içinde,1998 yılında başlatılan bir projedir. Proje ile ilgili çalışmalar devam etmektedir. Projede amaç, budama artıklarının bahçelerden uzaklaştırılmayarak çay ocaklarının kökleri arasına düzenli bir şekilde serilerek çürümesinin sağlanması ile çay bitkisinin bu artıklardan azami ölçüde faydalanmasını sağlamaktır. Bu güne kadar yapılan çalışmalar neticesinde, Çay bitkisi budama artıklarının toprak yapısını iyileştirdiği ve organik madde kapsamını yükselttiği gözlenmiştir.

Çay Sanayiindeki Gelişmeler

i) 13 aralık 1996 tarih ve 22846 sayılı Resmi Gazete ile TSE 4600 Çay Standardı yürürlükten kaldırılıp Türk Gıda Kodeksine (Codex) uyma zorunluluğu getirilmiştir. Tarım ve Köyişleri Bakanlığınca yayınlanan, "TÜRK GIDA KODEKSİ(Codex)-Siyah Çay Tebliğiyle (Tebliğ no:16-10)" çay sektöründe yeni bir dönem başlamıştır.

ii) Çaykurun 7. Plan döneminde gerçekleştirdiği verimliliği artırıcı projelerden biri, çay fabrikalarında Continue (Sürekli) Soldurma, Oksidasyon ve Fırın ünitelerinde otomasyon çalışmalarıdır. Maliyeti düşürmek ve kaliteyi iyileştirmek amacıyla 1992 yılında programa alınan bu çalışma ile 1998 yılı yaş çay kampanya dönemine kadar 45 yaş çay işletmesinde otomasyon çalışmaları sonuçlandırılmıştır

c).Instant- Tea Projesi: Çaykurumu üretilen düşük kaliteli siyah çayda 1979 yılında Tübitak ile işbirliği yaparak bir miktar instant-tea üretimi gerçekleştirilmiştir. Bu proje, 1993-1994 yılları yatırım programında yer almasına rağmen hiç faaliyet gösterilmemiştir. 1995 yılında konu tekrar gündeme alınmış, bir Alman firması ile ortak bir proje hazırlanmıştır.

Çaykur %80 hissesi nakdi sermaye olarak Alman firmasına ait olmak üzere bir Anonim Şirket kurulması öngörülmüş ve kurulacak şirket için Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğünce 1 Mart 1995 tarih ve 2049 sayılı İzin ve Teşvik Belgesi ve Yatırım İndirim Belgesi verilmiştir.

Ancak, şirket kuruluşunun gerçekleştirilememesi nedeni ile proje, Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğünün 24.06.1998 tarih ve 39683 sayılı yazıları ile iptal edilmiştir.

d) Çay Paketleme Makineleri Projesi: Çaykurumu'nun paketli çayın yurt içi ihtiyacı karşılandıktan sonra ihracat yönelik üretim yapabilmesi için, 100.Yıl Çay Paketleme Fabrikasına 1 adet paketleme makinesinin 1993 yılında ithali amacıyla, ihaleye çıkarılarak İtalyan IMA firmasından temini için akreditif açılmış ve Mart 1994 ayında ithali gerçekleştirilmiştir.

İthal edilen "Tea Bags" çay paketleme makinesi 100.yıl Çay Paketleme Fabrikasına montajı yapılarak Aralık 1994 ayında işletmeye açılmıştır. Ayrıca 1999 yılında bir adet karton kutu çay paketleyebilen makinenin Alman Fawema Firmasından ithali için Aralık 1999'da akreditif açılmıştır.

Bölgede alternatif yatırım planları da bulunmaktadır. Bu planlarda, doğrudan Çaykur'un faaliyet konuları içinde yer almaları veya diğer sektörler, kişi ve kuruluşların ilgi göstermemesi sebebiyle somut gelişmeler sağlanamamıştır. Önerilen bu projeler şunlardır: Rami Bitkisi Projesi, Ormancılık Geliştirme, Silah Sanayi Etüd Projesi, Balıkçılık Projesi, Granit İşleme Projesi, Turizm-yaayla, dağ, Rafting Trecking faaliyetleri.

Pazarlamadaki Gelişmeler

1984 tarihinde yayınlanan 3092 sayılı Kanun ve serbest piyasa ekonomisinin bir gereği olarak , pazarlama kanallarında kamu ile birlikte çok sayıda özel sektör firması da faaliyet göstermektedir. 1995 yılına kadar "Serbest Pazarlama Sistemi" adı altında pazarlama faaliyetlerini sürdüren Çaykur, 1995 yılında bayiliği temel alan pazarlama sistemini hayata geçirmiştir.

Uygulamada karşılaşılan sorunlara çözüm bulmak ve sistemi geliştirmek amacıyla 5.05.1998 tarihinde de "Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü Mamullerinin Toptan Satışı İle İlgili Yönetmelik" yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Çaykur'un yurt içi satış sisteminde Paketleme Fabrikaları-Pazarlama Müdürlükleri-Bayi-Perakendeci ve Tüketici zinciri doğrudan ve dolaylı ilişkiler çerçevesinde oluşturulmuştur. Yurt dışı satışlarında ise Paketleme fabrikası-Pazarlama Müdürlüğü-Toptancı Firma-Perakendeci-Tüketici kombinasyonu bulunmaktadır.

Bu sistem ile yurdun her yerinde Çaykur ürünlerinin satış imkanı yaratılmıştır. Yurt içi satışları stratejik bakımından uygun illerde kurulmuş olan pazarlama bölge müdürlükleri kanalıyla, her bölge müdürlüğü hinterlandına bağlı illerde bulunan ve Çaykur tarafından tespit edilen bayilere direkt olarak yapılmaktadır. Bir ilin bayisi unvanı verilen firma kendisine tahsis edilen bölgede, "Dar Bölgede Satış " sistemine göre satış faaliyetinde bulunma hakkına sahiptir.

Bu sistemde bayilerin yalnızca kendilerine tahsis edilen sınırlar içinde faaliyet göstermeleri aylık ve yıllık satış kotalarını doldurmaları, ortalama kar haddine uymaları ve diğer illerin bayileri ile haksız rekabete girmemeleri gibi yükümlülükler bulunmaktadır. Bu sistem Çaykur satışlarında %25 dolaylarında olumlu etki yapmıştır.

Son yıllarda Türk çay piyasasını olumsuz şekilde etkileyen bazı unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlardan biri, yabancı menşeli çayların Türkiye'ye çeşitli yollarla girişidir. 7. Beş Yıllık Plan Dönemi içinde bu konuda Çaykur' un gerçekleştirdiği en önemli ve sonuç alınan girişimlerden birisi, çayın sınır ticaretinde "Zati eşya Muafiyeti Kapsamından" çıkarılmış olmasıdır. Çay ticaretindeki gelişmelerden bir diğer ise ithalatta uygulanmaya başlanan %145 Gümrük vergisi oranıdır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi İthalat bölümünde yer almaktadır.

AB ile Gümrük Birliğinin sektördeki istihdam, fiyatlar, yatırımlar verimlilik ve ürün kalitesi üzerine etkileri bu süreçte belirgin olarak görülmemiştir. Sektörde özelleştirme uygulamalarına ilişkin çalışmalar bulunmamaktadır. Ayrıca, yaşanmakta olan küresel krizin doğrudan olmasa da ülke ekonomisine endeksli olarak etkilerinin olması kaçınılmazdır. Ancak bu konuda sağlıklı bir değerlendirme yapmak mümkün değildir.

2.2. Dünyadaki Durum ve Avrupa Birliği, Diğer Önemli Ülkeler İtibariyle Karşılaştırma

Dünyada çay tarımı ve üretimi az gelişmiş ülkelerde yapılmaktadır. Çay tarım alanları 1998 yılına ait FAO'nun verilerine göre toplam 2.291 bin hektardır. Bu miktar alanın % 88.1'i Asya kıtasında, %9,8'si Afrika kıtasında, % 2,1'i Amerika ve Okyanusya'da yer almaktadır. Dünya çay tarım alanlarındaki son beş yıllık değerler incelendiğinde Asya kıtasında azalış, Afrika kıtasında ise nispeten artış olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 30. Kıtalar İtibariyle Çay Tarım Alanları (Ha)

Kıtalar	1994	1995	1996	1997	1998
Asya	2.175.735	2.172.964	2.178.434	2.161.801	2.019.812
Afrika	206.619	209.497	212.278	222.698	223.410
Amerika	48.920	48.930	47.940	47.940	44.895
Okyanusya	4.636	4.676	4.770	4.780	3.000
Toplam	2.435.900	2.436.067	2.443.422	2.437.219	2.291.117

Kaynak: 1994-1997 verileri ITC. Bülteni (1998), 1998 yılı FAO verisi.

Dünyada çay tarım alanlarının yaklaşık % 80'ninin yer aldığı ilk 5 ülkenin toplam içindeki payları ise şu şekildedir; Tarım alanlarının % 36.9'u Çin, %20.5'i Hindistan % 8.3'ü Sri Lanka, % 4.8'i Endonezya, % 5.1'i Kenya ve %3.3'ü ise Türkiye'de yer almaktadır. Türkiye çay tarım alanları bakımından 6. sıradadır.

Tablo 31. Önde Gelen Üretici Ülkelerin Çaylık Alan Miktarları (Hektar)

Ülke Adı	1994	1995	1996	1997	1998
Çin	1.134.600	1.115.300	1.103.000	1.076.000	844.600
Hindistan	425.966	427.065	434.376	437.000	470.000
Sri Lanka	187.310	187.310	187.310	194.000	190.473
Endonezya	128.503	142.202	154.185	152.847	109.747
Kenya	110.222	114.458	117.437	117.350	117.000
Türkiye	76.700	76.700	76.700	76.700	76.700
Genel Top.	2.435.900	2.436.067	2.443.422	2.437.219	2.291.117

Kaynak:1998 yılı ITC Yıllık İstatistik Bülteni ve FAO 1998 yılı verisi

Dünyada Siyah Çay üretimi 1995 yılında 2.500.000 ton/yıl iken bu miktarın FAO'nun 1998 verilerinde 3.065.000 ton/yıl'a ulaşmış olduğu görülmektedir. Bu miktar üretimin % 82.8'si Asya Kıtasında, % 14.6'sı Afrika kıtasında, % 2.6'sı Amerika ve Okyanusya kıtasında yapılmaktadır.

Tablo 32. Kıtalar İtibariyle Siyah Çay Üretimi (Ton)

Kıtalar	1994	1995	1996	1997	1998
Asya	2.104.500	2.093.990	2.182.763	2.219.473	2.538.508
Afrika	333.450	365.170	383.449	361.000	448.544
Amerika	56.468	46.336	56.500	68.500	70.683
Okyanusya	7.840	7.199	8.142	7.700	7.700
Toplam	2.520.258	2.522.695	2.638.854	2.666.673	3.065.435

Kaynak:1994-1997 ITC 1998 Yıllık İst. Bülteni-FAO1998

1998 yılında Dünyada kuru çay üretiminin en yüksek olduğu ilk 6 ülke ise Hindistan, Çin, Seylan, Kenya, Türkiye ve Endonezya'dır. Bu ülkelerin toplam üretim içindeki payları ise Hindistan % 28,3, Çin % 23,6, Sri Lanka % 9,1, Kenya % 9,6, Türkiye % 6,1 Endonezya % 5,0 şeklindedir. Toplam üretimin % 81,7'si bu ülkelerde gerçekleştirilmektedir. Türkiye dünya çay üretiminde 5. sırada yer almaktadır.

Tablo 33. Önemli Üretici Ülkelerin Siyah Çay Üretimi (Ton)

Ülke Adı	1994	1995	1996	1997	1998
Hindistan	752.895	756.016	780.034	810.613	870.400
Çin	588.468	588.423	593.386	613.366	723.505
Sri Lanka	243.563	246.424	258.969	277.428	280.056
Kenya	209.422	44.525	257.162	220.722	294.165
Türkiye	164.547	140.295	147.874	149.517	187.405
Endonezya	128.289	143.675	166.256	131.006	152.063
G.Toplam	2.520.258	2.522.695	2.638.854	2.666.673	3.065.435

Kaynak: 1) ITC 1998 Yıllık Bulten 2) FAO 1998
3) Çaykur Faaliyet Raporu 4) Rize Ticaret Borsası Değerleri

Dünyada Siyah çay üretiminin yanı sıra yeşil çay üretimi de gerçekleştirilmektedir. Yeşil çay üretimi yapılan belli başlı ülkeler; Çin, Japonya, Endonezya, Vietnam ve Hindistan'dır. Toplam yeşil çay üretim miktarı 1997 yılı rakamları ile 606.000 tondur. En fazla yeşil çay üretimi Çin'de yapılmaktadır. Türkiye'de yeşil çay üretimi yapılmamaktadır.

Tablo 34. Önemli Üretici Ülkelerin Yeşil Çay Üretimi (ton)

Ülke Adı	1993	1994	1995	1996	1997
Çin	420.721	402.887	413.784	422.252	443.164
Japonya	92.100	86.300	84.800	88.700	91.200
Endonezya	33.000	31.814	33.000	34.000	28.000
Vietnam	25.900	28.100	29.600	29.600	33.300
Hindistan	7.485	7.018	8.172	8.274	8.271

Kaynak: ITC 1998 Yıllık İstatistik Bülteni

Dünya Çay Ticareti (İhracat-İthalat ve Tüketim Durumu)

Dünyada toplam çay ihracat miktarı 1.156.000 tondur. Bu ihracat miktarının %84,1'i sekiz üretici ülke tarafından gerçekleştirilmektedir. İhracatta en fazla payı Sri Lanka almaktadır. Türkiye'nin çay ihracatındaki payı %1,6 gibi çok düşük bir düzeydedir.

Tablo 35. Önemli Üretici Ülkelerin İhracat Miktarları ve İhracattaki Payları (bin ton)

ÜLKELER	1994	1995	1996	1997	1997 %
Srilanka	224,2	235,0	233,6	257,2	22,0
Kenya	183,1	237,5	244,2	194,0	17,0
Çin	179,7	166,6	169,7	202,5	18,0
Hindistan	149,3	163,7	160,0	200,6	17,0
Arjantin	43,2	41,1	41,3	56,4	5,0
Bangaldeş	23,6	25,4	26,1	25,2	2,0
Uganda	11,0	10,7	15,0	18,3	1,5
Tanzanya	18,6	20,5	18,4	19,0	1,6
GEN.TOP.	1.032,6	1.080,1	1.112,4	1.155,9	84,1

Kaynak: ITC 1998 Yıllık İstatistik Bülteni

Tablo 36. Kıtalar İtibariyle Tüketim Amaçlı Çay İthalat Miktarları (ton)

KİTALAR	YILLAR			
	1994	1995	1996	1997
Avrupa	234.501	264.843	273.346	297.961
Asya	279.410	285.054	312.006	284.970
Amerika	128.579	113.872	120.172	113.832
Afrika	174.921	201.822	182.055	205.239
Okyanusya	22.994	21.630	23.319	20.556
Gen.Toplam	840.405	887.221	910.898	922.558

Kaynak: 1998 yılı ITC verileri

Tablo 37. Dünya Çay Borsalarındaki Ortalama Çay Fiyatları (değer/kg)

Borsa Merkezi	1994	1995	1996	1997
Calcutta *	49.55	55.52	58.76	79.88
Guwahati*	43.46	43.46	49.61	50.11
Siliguri*	38.18	47.72	47.73	65.47
Cochin*	34.41	42.22.	44.70	61.81
Coimbatore*	31.12	42.07	41.29	60.31
Coonor**	27.79	40.33	38.41	57.13
Chittagong**	42.30	46.97	46.34	71.92
Colombo***	65.37	72.22	104.04	119.36
Jakarta****	117.30	106.35	114.41	164.64
Mombasa****	157.00	129.00	142.00	200.00
Limbe*****	82.47	76.68	78.96	124.79

Kaynakça : 1998 yılı ITC verileri. (Indian Rupees/kg**Taka/kg***Rs/kg****\$/kg
***** Tamb/kg)

Dünyada tüketim amaçlı yapılan çay ithalat miktarı ise 1997 yılı FAO verilerine göre yaklaşık 922.500 tondur. Bu ithalatın % 32,3'ü Batı ve Doğu Avrupa ülkeleri tarafından gerçekleştirilmektedir.

Borsa fiyatları belirli bir trend göstermeyip arz ve talebe göre farklılıklar göstermektedir. 1998 yılında çay borsa fiyatlarının belirgin yükselişi diğer aylarda kendini koruyamamıştır. Dengeler BDT ülkelerinin talebine göre değişebilmektedir. 1997 yılında kiloda ortalama 1.645 \$/kg olan fiyat 1998 şubatında son 20 yılın zirvesi olan 2,56 \$/kg'lık bir rekor değere ulaşmıştır. Çin ve Vietnam'dan dünya çay piyasasına giren büyük miktarlardaki düşük fiyatlı çaylar kaliteli ve pahalı çayların ihracatını olumsuz yönde etkilemektedir.

Tablo 38. Ülkeler İtibariyle Tüketim ve Re- export Amaçlı Çay İthalat Miktarları (Ton)

Sıra	Ülkeler	1994	1995	1996	1997	1998
1	İngiltere	182.746	169.698	180.989	181.758	175.829
2	BDT	91.579	147.491	118.520	158.000	150.225
3	Pakistan	116.140	116.633	114.760	85.426	111.559
4	USA	96.216	83.323	89.155	81.216	96.646
5	Mısır	57.230	79.965	65.041	77.892	65.457
6	Japonya	41.136	45.476	48.522	52.417	45.442
7	İran	20.633	31.200	27.300	9.401	40.000
8	Almanya	28.852	30.980	38.856	34.976	38.664
9	Polonya	32.365	32.553	33.189	34.339	36.569
10	Fas	34.027	37.628	28.399	35.016	35.016
11	Hollanda	24.101	26.334	21.971	26.805	26.184
12	Sudan	16.326	15.566	25.292	23.843	23.843
13	Afganistan	9.000	19.000	11.000	26.000	24.000
14	Avustralya	18.653	15.300	17.680	18.000	19.000
15	Suriye	23.518	16.598	21.074	18.053	18.058
16	Kazakistan	7.000	13.038	11.738	9.246	17.817
17	Kanada	14.508	13.299	13.746	16.913	17.310
18	Hong Kong	25.744	22.929	19.388	16.217	16.308
19	Irak	11.000	15.600	10.000	16.000	16.000
20	Fransa	14.593	14.202	17.609	18.421	15.487
21	BAE	40.429	34.637	40.602	30.000	15.000
22	Libya	6.000	17.181	6.800	15.000	15.000
23	Şili	14.414	13.788	13.642	12.413	14.574
24	G.Afrika	11.578	13.248	13.206	15.047	13.692
25	Ukrayna	7.500	8.500	5.300	12.831	12.831
26	Türkmenistan	150	18.696	8.263	12.000	12.000
27	Tunus	12.931	7.325	10.720	12.031	11.471
28	İrlanda	11.493	11.128	12.243	11.573	10.502
29	S.Arabistan	7.711	10.976	10.706	9.932	9.932
30	Çin	12.950	10.361	8.981	8.603	9.887
31	Özbekistan	28.588	10.524	6.000	15.000	9.200
32	Malezya	7.359	7.891	8.577	6.700	7.493

Sıra	Ülkeler	1994	1995	1996	1997	1998
33	Kuveyt	4.433	5.050	4.278	5.224	5.224
34	Mali	1.500	6.700	3.000	2.200	7.300
35	Belçika-Lüks.	5.366	4.584	5.323	5.187	7.144
36	Nijerya	6.200	18.782	7.100	5.800	7.000
37	Yemen	7.792	8.265	7.872	6.639	6.639
38	Cezayir	8.473	3.521	4.575	3.132	6.400
39	Azerbaycan	2.138	3.975	8.100	6.348	6.348
40	Ürdün	5.624	5.153	5.900	5.889	6.000
41	Singapur	7.062	6.268	5.391	5.564	5.434
42	İtalya	5.007	4.983	4.693	4.843	5.005
43	Diğer Ülkeler	70.839	67.735	75.109	87.725	83.993
GENEL		1.150.904	1.246.084	1.190.610	1.239.620	1.277.483

Kaynak : 1998 Yılı FAO

Avrupa Birliği Ülkelerinde Çay Ticareti

AB' ne üye ülkelerin hiç birinde çay üretimi yapılmamaktadır. Ancak bu ülkeler üretici ülkelerden satın aldıkları çayın yaklaşık % 15-20 'sini Re-export yolu ile diğer ülkelere ihracat etmektedirler. Re-export yolu ile çay ihracatı yapılan ülkeler ise başta ABD olmak üzere Kanada, Rusya ve İsviçre ve Suudi Arabistan'dır.

Tablo 39. Avrupa Birliği Ülkelerinin Çayın GTİP No'suna Göre Çay Re-export Miktarları (Bin Ton-Bin ECU)

Çay Nevi	1995		1996		1997		1998	
	Miktar	ECU	Miktar	ECU	Miktar	ECU	Miktar	ECU
Siyah.Çay *	17	54	17	57	21	68	21	70
Yeşil Çay *	0.7	3	0.7	3	0.5	4	0.6	6
Diğer Y.Çay*	0.7	2	0.8	4	0.7	3	0.9	4
Siyah Çay *	19	129	17	132	18	158	18	164
Toplam	39	188	36	196	40	233	40	244

Kaynak: DTM -AB. Genel Müdürlüğü

Siyah Çay: Fermente Edilmiş (GTİP No.090210)

Yeşil Çay: Fermente Edilmemiş (GTİP No.090220)

Diğer yeşil Çay :Kısmen Fermente Edilmiş (GTİP No:090230)

Siyah Çay: Kısmen fermente edilmiş (GTİP No:090240)

AB'ne üye ülkelerin yıllık çay ithalat miktarları ise 250.000-300.000 ton arasında değişmektedir. İthalatın %90'nı Siyah çaydır. En fazla ithalat yapılan üretici ülkeler ise sırasıyla Kenya, Hindistan, Endonezya, Sri Lanka, Çin, Arjantin ve Malavi'dir. Kenya AB' nin çay ithalatında %31'lik bir paya sahiptir. AB ne üye ülkeler içinde kişi başına düşen çay tüketimi en yüksek iki ülke İrlanda (3,23) ve İngiltere'dir (2,46).

Tablo 40. Avrupa Birliği Ülkelerinin Nevilere Göre Çay İthalat Miktarları (Bin Ton- Bin ECU)

Çay Nevi	1995		1996		1997		1998	
	Mikt.	ECU	Miktar	ECU	Miktar	ECU	Miktar	ECU
Siyah Çay	221	340	241	388	235	439	234	463
Yeşil Çay	5	14	4	14	5	14	6	17
Diğer Y.Çay	2	6	3	7	4	12	8	24
Siyah Çay	16	33	11	28	17	38	11	34
Toplam	244	393	259	437	261	503	259	538

Kaynak: DTM.AB Genel Müdürlüğü

AB ne üye ülkelerin 1998 yılında ithal ettikleri çay miktarlarının ülke bazında paylaşımı ve kişi başına çay tüketim miktarları ise Tablo 41'de gösterilmiştir.

Tablo 41. AB'nin Ülke Bazında İthalat Miktarları (ton-1000\$)

Ülkeler	Miktar	Değer	Kişi başına Tüketim
İngiltere	175.829	365.438	2.46
Almanya	38.664	129.381	0.24
Hollanda	26.184	58.015	0.51
Fransa	15.489	75.383	0.24
İrlanda	10.502	27.687	3.23
Belçika-Lüksemburg	7.114	29.959	0.14
İtalya	5.005	33.282	0.09
İsveç	3.532	26.015	0.34
Avusturya	2.326	9.719	0.21
Danimarka	1.875	10.618	0.43
Finlandiya	1.221	10.565	0.21
İspanya	1.119	6.427	
Yunanistan	470	2.146	
Portekiz	294	1.733	
Toplam	289.654	786.368	

Kaynak:FAO ve ITC 1995-1998 yılı verileri

AB'ne üye ülkelerin hiçbirinde çay yetişmediği için Ortak Tarım Politikası kapsamında piyasa düzenlemesine tabi tutulan ürünler içerisinde çay yer almamaktadır. Birlik üyesi ülkelerin diğer ülkelere uygulamakta oldukları ithalat vergi oranları %3,8 ve %6-10 arasında değişen KDV'sidir. AB'ne tam üyelik durumunda Türkiye'nin çay üreten tek ülke olarak Birlik içinde yer alması çay tarımı, sanayi ve ticareti açısından diğer ülkeler arasında önemli bir konuma gelmesini sağlayacaktır.

Görünürde bir avantaj olarak kabul edilebilecek bu durumun, gerçek anlamda ve süreklilik arzeden bir avantaja dönüştürülmesi, üretilen çayın kalitesi ve üretim maliyetleri ile yakından ilişkilidir. Kalite farklılığı ve yüksek maliyet gümrük duvarlarının kalkması neticesinde görülen avantajın dezavantaja dönüşmesine neden olabilecektir. Bugün yüksek gümrük vergileri ile koruma altına alınan Türk çaycılığı zor bir döneme girebilecektir.

Bu nedenle, ülkemizde yapılan AB Ortak Tarım Politikasına uyum çalışmalarının yakından izlenmesi gerekmektedir. Çay tarımı, işlenmesi ve pazarlanması ile ilgili politikalarının belirlenmesi safhalarında yeni oluşan bu durumun dikkate alınarak, üretimde dünya standartlarına ulaşılmasına yönelik tedbirlerin alınması ve bununla ilgili çalışmaların biran önce başlatılması zorunludur.

Uzun vadeli fakat planlı yaklaşım uygulamaları ile sektörde sağlanabilecek iyileştirmeler sonucunda, Ortak Tarım Politikası kapsamında AB'nin Tarımsal Finansman kaynaklarından ve fonlardan destek alabilmesi mümkün olabilecektir.

EFTA ülkelerinden İzlanda, Norveç ve İsviçre'nin çay ithalat miktarları oldukça düşük düzeydedir.

2.3. Sektörün Sorunları

Çay sektörünün sorunları iki ana başlık altında değerlendirilmiştir.

1) Çay tarımında yaşanan sorunlar

Beş yıllık kalkınma planlarında bugüne kadar öngörülen politikaların esasını oluşturan kontrollü çay tarımı, büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Çay tarım alanları 1970 yılından itibaren belirli aralıklarla yasalarla sınırlandırılmasına rağmen yasal yaptırım ve denetim mekanizmalarının işletilememesi sonucunda sürekli olarak yeni çaylık tesis edilmesi ile genişlemiştir. 1993 yılında çıkarılan 93/5096 sayılı Kararname ile yeni çaylık tesisi tekrar yasaklanmış olmasına rağmen edinilen izlenimlere göre üreticilerin yeni çaylık tesisi yapımına devam ettiği anlaşılmaktadır. Yasalarla ruhsatlı tarım kapsamında değerlendirilen ve bu nedenle disiplin ve müeyyidelerin işlerliğinin bulunması gereken çay tarımında zaman zaman gelişen bu durum, yaş yaprak üretim miktarında önemli artışlara yol açmaktadır. Yaş

yaprak arzının fazlalığı alımlarda kalite kontrol mekanizmasını zorlamakta, ruhsatlı çay üreticilerini sıkıntıya sokmaktadır.

Çay bahçelerinde ortalama 20-25 günde tamamlanması gereken hasadın 40-50 güne kadar uzamasına neden olmaktadır. Bu durum, yaş çay yaprağının kartlaşmasını ve ürünün belirlenen standartta satın alınmasını güçleştirmektedir. Üretim tüketim dengesinin bozulmasının ana kaynaklarından biri bu oluşumdur. Kaçak olarak tesis edilen çay bahçeleri ile ilgili caydırıcı ve denetleyici mekanizmalar bu güne kadar işletilememiştir.

Tohumla yetiştiricilik güncelliğini korumaktadır. Çay bahçelerinde yaşlanmış ocakların tohumla yenilenmesine devam edilmektedir. Üstün verim ve kalite özelliklerine sahip çay tipleri yerine tohumun tercih edilmesi bu konuda istenen gelişmenin sağlanamadığı anlamına gelmektedir.

Çay üreticileri uzun yıllar çay bahçelerinde bakım, budama ve diğer tarımsal teknik önlemleri alma konularına farklı yaklaşmışlardır. Sektörde bugüne kadar en önemli konu, üretici cephesinden bakıldığında, çay toplama ve satma faaliyeti olmuştur. Özellikle makas ile hasadın getirdiği esneklik ve dikkatsiz kullanım, çay ocağı üzerinde ürünün kör sürgüne ve vasıfsız hale dönüşmesine neden olmuştur.

Çay tarımında bilinçsizce yapılan gübrelemenin toprak ve bitki yapısına olumsuz etkileri bulunmaktadır. Çay bahçeleri için uygun olan gübre terkibi ve miktarının ne olması gerektiği konusunda çay üreticileri yeterli bilgiye sahip değildir. Bilinçsizce yapılan gübreleme ürün kalitesini bozmaktadır.

Çay topraklarının asitlik düzeyi ile makro ve mikro elementler kapsamının düzenli olarak izlenmesi gerekmektedir. Bu amaca yönelik olarak, yeterli sayıda toprak analiz laboratuvarlarının bulunmaması, üreticilerin bilinçsizce gübre kullanımını artırmaktadır. Bu durum toprakların yapısını bozduğu gibi çevresel kirlenmeye de neden olmaktadır. Çay bahçelerinde kimyasal gübrenin yanı sıra organik gübre ihtiyacı da giderilmelidir. Ancak bu gübrenin de kullanımı oldukça yetersizdir.

Yaş çay alımlarında görevli personelin teknik uzmanlardan oluşmaması alımlarda yaşanan sorunların bir diğer boyutudur. Yaş çay alımlarında eksperlik müessesesi uzmanlaşma noktasından bir hayli uzak bir konumdadır. Kaliteli yaş yaprak alımında yaşanan sıkıntıların önemli bir bölümü eksperlik sistemindeki bu bozukluktan kaynaklanmaktadır.

Yaş çay alım standardında ekonomik ve sosyal nedenlerle bugüne kadar bir istikrar sağlanamamıştır. Bunun sonucu olarak da çay üreticilerinin standart dışı çay satma eğilimi giderek yükselmiştir. 1973 yılından 1999 yılına kadar uygulanabilir bir standart olarak alım talimatlarında belirtilen ve %3 ile %15 arasında değişen hata payı toleransları üreticinin bozuk çay satma eğiliminin güçlenmesine neden olmuştur. Özel sektör firmalarının büyük çoğunluğunun alım standardı konusunda gerekli özeni göstermediği bilinmektedir.

Sektörde faaliyet gösteren işletmelerin bir çoğu alım planı yapmadan faaliyetlerini sürdürmektedirler. Üreticiler bu durumda, topladıkları ürünü bir günde satma veya 3-4 gün bekleterek satma eğilimine girmektedirler. Bu oluşum yaş çay yaprağının kalitesinin bozulmasına yol açtığı gibi özellikle Çay kur işletmelerini kapasite üstü çalışmaya zorlamaktadır. Dolayısıyla kuru çay kalitesinde azalma meydana gelmektedir.

Çay sektöründe yaşanan temel sorunlar çayın giderek gelir sağlayıcı niteliğinin kaybolmasına neden olmuştur. Yaş çay bedellerinin zamanında ödenmemesi üreticilerin alım gücünün düşmesine yol açmıştır. Bölge halkı giderek fakirleşmiştir. Bilindiği gibi çayın diğer tarımsal ürünler gibi farklı biçimlerde değerlendirme imkanı bulunmamaktadır. Bu nedenle de çay stoklarının giderek artması stoklama maliyetini yükseltmekte ve stoklar bir sonraki yılın alımlarında önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Doğu Karadeniz bölgesinde çay tarım alanlarının yer aldığı sağlıklı ve teknik olarak oluşturulmuş bir çay tarım haritası bulunmamaktadır. Çay tarım işletmelerinin %85'i küçük aile işletmesi şeklindedir ve tarım alanları, mevcut sistemdeki uygulamalar nedeni ile giderek parçalanmaktadır.

Uygulanmakta olan yaş çay politikaları hem kalitesiz çayların toplanmasına ve hem de tarım kesiminde önemli karamsarlıklara yol açmıştır. Üreticiler çay sektöründe uygulamalardaki genel eğilime bağlı olarak kısa süreli politikalar izlemeye başlamışlardır.

Kaliteli ürünün tarladan başladığı bilinmektedir. İyi ürün iyi fiyat politikası çay tarımında uzun yıllar hakim olmamıştır.

2) Sanayi ve Pazarlamadaki Sorunlar

Özel sektör işletmelerinin sayısı 3092 sayılı yasanın yayınlanmasından itibaren hızla artmıştır. Çay sanayinde pek çok özel firma yeterli araştırma, etüd ve fizibilite çalışmaları yapmadan yatırıma yönelmiştir. Yatırım kararlarında sadece yaş çay ürününün varlığı ve iç pazarın bulunması dikkate alınmıştır. İşleme sistemlerinde de kısa dönemli politikalar ve kararlarla hareket edilmiştir. Denetimsiz olarak faaliyete geçen işletmeler 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporunda 311 iken bu sayının 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı Çay Özel İhtisas Komisyonu çalışması sırasında 230 adet olduğu belirlenmiştir. Ancak, bu rakamında kesinleştirilebilmesi için daha uzun süreli ve organize bir çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Kalitesiz çay üretim eğilimi uzun yıllar devam etmiştir. Belirlenen standartlara uygun kuru çay üretiminde beklenen gelişme sağlanamamıştır.

Sektörde zaman içinde arz-talep dengesi bozulmuştur. Arz fazlası nedeniyle stoklama zorunluluğu ortaya çıkmış, bu da ek bir maliyet yaratmıştır. Üretimde maliyet yüksekliği ile

birlikte kalite düşüklüğü önemli bir sorundur. Sektörü gerçek anlamda denetleyecek bir mekanizma olmadığı gibi, kuru çay üretiminde maliyet ve kalite unsurunda bugüne kadar iyileşme sağlanamadığından Türk çayının ihracat şansında bulunmamaktadır.

Özel sektör işletmelerinden bir çoğunda teknik ve hijyenik şartlar yetersizdir. Bu yetersizlik firmalar arasında kalite yönünden farklılık oluşmasına sebep olmakta, standart bir üretim yakalanamamaktadır. Sektörde mevcut kapasite verimli şekilde kullanılmamakta, atıl kapasite bölge ve ülke ekonomisine zarar getirmektedir.

Türkiye'ye çeşitli yollardan giren ve iç piyasada satılan yabancı menşeli çaylar tüketicilerde damak tadı oluşmasına ve alışkanlık haline dönüşerek Türk çayının iç pazar payının giderek azalmasına neden olmaktadır.

Çay paketleme konusunda ülkemizin hemen her yerinde görülen harmanlayıcı ve paketleyici firmaların günümüze kadar hiçbir prensip oluşturmadıkları ve karlarını maksimize edebilmek için her tedbiri aldıkları görülmektedir. Sektörde haksız rekabet devam etmektedir.

Bazı bilgi birikimi olmayan özel çay firmaları sektörde Çaykur ve kurallar dahilinde çalışan özel kuruluşlarla haksız bir rekabet ortamı yaratmışlardır. Bu firmalar kayıt dışı bir ekonominin oluşmasına sebep olmuşlardır. Çiftçiye olan borçlarını zamanında ödemeyerek yüksek enflasyon ve yüksek faiz sarmalında haksız kazanç sağlamışlardır.

Çay dışındaki alkolsüz içecek ve meşrubatlar, başta kola ve kahve olmak üzere, sektörde henüz tam olarak görülmeyen ancak, yakın gelecekte etkilerinin hissedileceği bir diğer rekabet unsurudur. Bu ürünlerle ilgili önemli pazar geliştirme çalışmaları yapılmaktadır. Çay sektöründe ise hiçbir pazar geliştirme yatırımı bulunmamaktadır.

Bir çay fabrikasının üretim yapabilmesi için, belediye ve valiliklerden inşaat ruhsatı, yapı kullanma ruhsatı, işyeri açma ve kullanma ruhsatı; Bölge Çalışma Müdürlüklerinden Çalışma Belgesi; TSE'den İmalata Yeterlilik ve TSE Belgesi; Çevre ve Sağlık Müdürlüklerinden Emisyon İzin Belgesi; Tarım Bakanlığında Gıda Sicil Sertifikası ve Gıda Üretim Sertifikası almak zorundadır. Ancak, sektörde bu belgeleri almadan üretim yapan özel firma sayısı 100'ün üzerindedir. Bu konuda gerekli denetimin yapılmaması sektör disiplinini bozmakta, kaliteli üretimi engellemektedir.

Çay tüketicisini koruma konusu büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Gıda kodeksine uygun siyah çay üretimi ile ilgili çıkarılan yönetmeliğe göre işletmelerin alması gereken belgeler özel sektörde yalnızca 3-4 firma tarafından alınmıştır. Bu konu, sektörde belgesiz ve denetimsiz üretim yapma eğilimindeki özel sektör işletmelerinin varlığını ortaya koymaktadır.

Mevcut koşullarda, Türk çayının dünya ihracatından pay alması mümkün görülmediği gibi iç pazarda da varlığını koruyamama tehlikesi bulunmaktadır. Korunmalı ekonomik politikalarla standart dışı üretimin yapıldığı sistemlerin, serbest piyasa ekonomisine geçiş

sürecinden etkilenmemesi , giderek sistem dışında kalarak sonuçta o malın üretiminden vazgeçilme noktasına gelinmesi kaçınılmazdır. Çay tarım ve sanayiinde de böyle bir tehlike ihtimal dahilindedir.

Özel sektör yatırımları genelde beklenen iyileştirmeleri sağlamamış, bazı istisnalar dışında Çaykur standartlarına ulaşma hedefi ile sınırlı kalmıştır. Sektörde özel firmalar, Çaykur'a ek bir yaprak işleme kapasitesi ve üreticilerin yaş yaprak satış sorununu çözecek bir araç olarak algılanmış, son ürünün (kuru çay) pazarlama ve satışı diğer bir ifade ile tüketimi hesaba alınmamıştır. Bunun sonucunda da yaprak arzına kıyasla gereksiz pek çok özel çay işleme tesisi kurulmuştur.

Sektörde faaliyet gösteren Çaykur ve bazı özel firmalar dışında, hammadde (yaş yaprak) ve nihai ürün (kuru çay) kalitesine önem verilmemekte, üretim aşamalarında ise gerçek anlamda kalite kontrolü yapılmamaktadır.

Tarım ve Sanayideki Sorunlara İlişkin Bazı Komisyon Üyelerinin Farklı Görüşleri

Sektörün bugün gelinen noktada yaşamakta olduğu sorunların oluşmasından sektörde faaliyet gösteren tüm kamu ve özel sektör kuruluşları sorumludur.

Sektörde 1980'lerden itibaren teknolojiye yapılan uygulamalar çay tüketicisinin damak tadının değişmesine sebep olmuştur. Bugünkü stoklar ve kalitesiz çay Çaykur tarzı üretim sisteminin bir ürünüdür. Bugün sanayide ortodoks sistemi çay üretilmemektedir. İmalat aşamasındaki kıvrıma üniteleri kart yaprak ve selüloz işlemeye yönelik olarak değiştirilmiştir. Fermantasyon aşaması için iyi bir hammadde hazırlanamamaktadır. Sanayide üretim aşamaları ile ilgili teknoloji eksiklikleri bulunmaktadır. Sektörde üretim randımanı %17-18'lere düşmüştür.

Son yıllarda yapılan uygulamalar sektörün sorunlarını artırmıştır. Bu konuda DPT-Hazine- Başbakanlık Denetleme Kurulu gerekli özeni göstermemiştir.

1981 dönemi öncesi Çaykur'a ve 1981-1989 döneminde özel sektöre verilen kamu kaynakları teknolojik seviyede yanlış kullanılmıştır. Sanayide üretim aşamalarından biri olan soldurma ünitelerinde teknolojiye uygun kapasite ve teknik donanım bulunmamaktadır.

Çay sektörünün büyük bir kısmını elinde bulunduran Çaykur'u yönetenlerin düşünceleri yerine siyasilerin düşünceleri ön plana çıkmış ve Çaykur her yıl zarar ettirilmiş ve bu zarar devlet tarafından karşılanmıştır. Mevcut sistemde Hazineden destekleme adı altında çıkan paralar üreticilere yönlendirilmemekte, aracı kuruluşlarla parayı veren bankalar arasında yok olmaktadır.

3. ULAŞILMAK İSTENEN AMAÇLAR

3.1. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde (2001-2005)

3.1.1. Talep Projeksiyonu

a) Yurt İçi Talep Projeksiyonu (2000-2005)

Ülkemizde iç tüketim önemli denilebilecek miktarda artış göstermiştir. Bunun sonucu olarak fert başına tüketim 2 kilonun üzerine çıkmıştır. Yapılan değerlendirmelere göre fert başına tüketimin çok fazla artış göstermeyeceği tahmin edilmektedir. Gelecek dönemde çay tüketimi nüfus artışı ile birlikte gelir seviyesi ikame ve destek malların tüketim durumuna bağlı olarak değişebilecektir. İç talep projeksiyonunda kullanılan yöntem, Lojistik Trend Denklemidir (Tahmin Denklemi).

Bu yöntemde projeksiyon yapılırken ithal yolu ile gelen (tüketilen) çaylar tahmine dahil edilmemiştir. Rakip ürünleri tüketim eğiliminin mevcut durumunu koruyacağı, çay tüketimini özendirici reklam ve benzeri çalışmaların mevcut düzeyde kalacağı varsayılmıştır. Denklemde temel yıl 1970 alınmıştır.

Tablo 42. Çay Sektörü Yurt İçi Talep Projeksiyonu (Ton)

Yıllar	Talep (Ton)	Artış Oranı %
2000	170.387	
2001	171.060	0.4
2002	171.625	0.3
2003	172.092	0.3
2004	172.492	0.2
2005	172.823	0.2

Kaynak: Çay Ekonomisi- Prof. Dr.Hasan ÖZYURT

b) İhracat Projeksiyonu (2000-2005)

Türkiye'nin 170-180 bin tonluk siyah çay pazar potansiyeli mevcuttur. Dünya çay piyasalarının analizi yapılarak istenen kalitede ve ambalajda çay ihracatı yapılmalıdır. Dış satış önemli bir olgu, döviz kazandırıcı özelliği yanında teknolojinin iyileşmesi, kalitenin yükseltilmesinde yol gösterici önemli bir unsurdur. Türk çaycılığı ihracatın bu özelliğinden, günümüze kadar yeterince yararlanamamıştır. O nedenle, dış satış miktarının iç satış miktarı

ile mukayese edildiğinde oldukça düşük seviyede kaldığı görülmektedir. İhracat projeksiyonu yaparken herhangi bir yöntem vermek mümkün olmamaktadır.

İhracat ile ilgili herhangi bir tedbir alınmadığı, ikili anlaşmalar yapılmadığı, vergi iadeleri veya teşvik edici unsurlar arzu edilen seviyede oluşturulmadığı taktirde gelecekte oluşacak ihracat rakamları da belli seviyelerde kalacaktır.

3.1.2. Üretim Projeksiyonu (2000-2005)

Mevcut alım politikası devam ettiği taktirde üretimde önemli artışlar meydana gelecektir. Bunun için kaliteli yaprak alımına önem verilmeli yurt içi ve yurt dışı talep projeksiyonları göz önüne alınarak üretim yapılmalıdır. Lojistik Trend Denklemi kullanılarak yapılan yaş yaprak kuru çay üretim tahmininde; 5096 sayılı Kararname gereği 1994 yılında başlatılan ve 1998 yılında uygulama süresi uzatılan Budama Programının devam edeceği, taban fiyat politikasında bir miktar gerileme olacağı, ikame tarımsal ürün yetiştiriciliğinin (kivi vs.) denenmeye devam edeceği, sektörde mevcut yasal düzenlemelere işlerlik kazandırılacağı, fiyat politikalarının aynı şekilde süreceği varsayılmıştır.

Tablo 43: Çay Sektörü Üretim Tahminleri (ton)

Yıllar	Yaş Yaprak Tahmini	Artış (%)	Kuru Çay Tahmini	Artış (%)
2000	1.045.401		209.080	
2001	1.055.418	0.95	211.084	0.95
2002	1.064.354	0.84	212.870	0.84
2003	1.072.309	0.74	214.462	0.74
2004	1.079.377	0.65	215.875	0.65
2005	1.085.647	0.57	217.129	0.57

Kaynak : Çay Ekonomisi- Prof. Dr. Hasan ÖZYURT

Çay sektörü iyi organize edilmediği, kaliteli üretim yapılmadığı taktirde oluşan ve oluşacak olan stoklar önümüzdeki yıllarda da önemli bir sorun olarak kalacaktır.

3.1.3. İthalat Projeksiyonu (2000-2005)

Çay ithalatı çaycılığımızın gelişmesi yönünden uygun değildir. Farklı damak tadı veren yabancı çayların ithal edilmesi Türk Çayının tüketimini ve dolayısıyla yurt içi pazar payını azaltmaktadır. Ülkemize giren her bir kilo yabancı menşeli çayın, Türk çaycılığından ve milli gelirden bir miktar götüreceği kabul edilmesi gereken bir gerçektir.

İthalatta uygulanan % 145 gümrük vergisi oranı ile korunan çay sektörü Avrupa Birliğine üyelik aşamasında, gerek iç pazarda ve gerekse dış pazarda büyük boyutlarda rekabete girecektir. Bu durumda, çay sektörü, bugün olduğu gibi daha çok üretme politikası yerine fiyat, kalite ve pazara sunum zamanı ve şeklinde rakipleri ile yarışabilecek üretimi hedeflemek zorundadır.

3.1.4. Teknolojide ve Rekabet Gücünde Muhtemel Gelişmeler

Çaykur'da 1992 yılında başlatılan continue (kontinu) imalat sirkülasyonu çalışmaları (soldurma-fermantasyon-fırın besleme) tamamlanmıştır. Uzun dönemde sektörün gelişmesi, daha fazla katma değer temini ve milli gelire katkı sağlanması hedef alınarak teknolojiye gelişmeler sürekli olarak izlenmelidir. Bunun için araştırma çalışmalarına ağırlık verilecektir. Gerek iç ve gerekse dış pazar talebine uygun miktar ve kalitede üretim temel hedef olacaktır. Bu şekilde bölgenin üretim potansiyeli üst düzeyde kullanılacak, üreticinin emeği değerlendirilecektir.

Yapılacak her kademedeki araştırma çalışmaları farklı sektörlerden de yararlanılarak sektördeki teknolojik gelişmeler için kullanılacaktır. Ürün çeşitlemesi başta olmak üzere ambalaj sanayiinde yapılacak atılımlarla sektör, daha fazla gelir getirecek bir duruma gelecektir.

Avrupa Birliği ve üretici ülkelerde geliştirilmekte olan yeni teknolojiler yerinde incelenerek ülkemiz koşullarına adaptasyonu araştırılacaktır. Uygun üretim sistemi ve teknolojisi ortaya konacaktır. Teknolojide, girdi fiyatlarında, verimlilikte meydana gelebilecek olumlu değişiklikler sektörün rekabet gücü üzerinde pozitif etki yaratacaktır. Şöyle ki; uygun teknoloji ile dünya standartlarında çay üretimi, düşük maliyet ve iş gücü verimliliğinin artırılması neticesinde, dünya çay pazarından pay almak mümkün olacaktır.

Dünya çay pazarlarında, yüksek kalite, düşük maliyet ve katkısız ürün elde etmek en önemli unsurlardır. Türk çay sektörü, tarımında ve sanayisinde katkı maddesi kullanılmama özelliği ile dünya çay piyasasında yer alabilecektir.

3.1.5. Çevreye Yönelik Politikalar

Sektörde üretim artıkları çevre kirliliğinde sorun yaratmamasına rağmen, sanayide oluşan atık sularla ilgili arıtma tesisi ve işletme bacalarından çıkan dumanın çevre kirliliği oluşturmasını önleme ile ilgili olarak baca gazı ölçümleri yapılmakta ve değerlerin Çevre Bakanlığının belirlediği sınırlar içinde kalmasına yönelik tedbirler alınmaktadır. Yörenin doğal yapısının yağışlı ve akar sularının bol olması nedeniyle işletme ve ünitelerin foseptik kuyu sızıntılarının sulara karışarak insan sağlığına zararlı olmasını önlemek amacıyla su arıtma tesislerinin yapımı programlanmıştır.

1993 yılında 3 fabrikada atık su arıtma tesisleri yapılmıştır. 1996 ve 1999 yıllarında 5 fabrikada ve bir pazarlama bölge müdürlüğünde atık su arıtma tesisi için gerekli teçhizat satın alınmıştır. 2000 yılında ise 3 fabrikada atık su arıtma tesisinin yapılması planlanmıştır. Sektördeki tüm firmaların bu konuda gereken duyarlılığı göstermeleri gerekmektedir.

4. PLANLANAN YATIRIMLAR

4.1. Teşvik Belgesi Almış Yatırımlar

Sektörde 1995-1999 tarihleri arasında 12 adet yatırım teşvik belgesi alınmıştır. Bunların 6'sı yaş çay işleme fabrikası, bir tanesi yaş çay işleme ve paketleme, 5'i çay paketleme tesisi olarak teşvik almıştır. Alınan teşviklerin 6'sı komple yatırım, 6 tanesi ise tevsi olarak alınmıştır.

Tablo 44. Sektörde Teşvik Belgesi Almış Firmalar

Tarih	Firma adı	Birimi Ton/ Yıl	İstihdam Kişi	Döviz Bin \$	Top.Yatırım Milyon TL
18.01.95	ATS Arhavi Tar. San. Ve Tic. A.Ş.	Ton/ Yıl	150	457	41264
11.06.96	Maltepe Çay San. Ve Tic. A.Ş.	Ton/ Yıl	60	0	94,27
01.10.96	Atom Kimya San. Ve Tic. A.Ş.	Ton/ Yıl	55	814	80,16
27.05.97	İmes Gıda Ürün San. Ve Tic. A.Ş.	Ton/ Yıl	125	2345	637,5
30.05.97	Doğu Çay İşl. San. Ve Tic. A.Ş.	Ton/ Yıl	30	345	106
07.10.97	Sözen Petrol San. Ve Tic A.Ş.	Ton/ Yıl	20	0	120
23.01.98	Yılka Gıda San. Tic. Paz. Ltd. Şti.	Ton/ Yıl	75	0	74,06
12.02.98	Okumuş Çay San ve Tic. A.Ş.	Ton/ Yıl	50	975	887
15.05.98	Doğu Çay İşl. San. Ve Tic A.Ş.	Ton/ Yıl	40	0	200
18.03.99	Akfa Çay San. Ve Tic. A.Ş.	Ton/ Yıl	40	220	147,5
17.11.99	Şafak Gıda San. Ve Tic. Ltd.Şti.	Ton/ Yıl	25	112	120

Tarih	Firma adı	Malın Adı	Yeri	Yatırımın Cinsi
18.01.95	ATS Arhavi Tar. San.Tic. A.Ş.	Kuru Çay	Artvin	Tevsi
11.06.96	Maltepe Çay San. Ve Tic. A.Ş.	Kuru Çay	Trabzon	Komple Yeni Yatırım
11.06.96	Maltepe Çay San. Ve Tic. A.Ş.	Yaş Çay	Trabzon	Komple Yeni Yatırım
01.10.96	Atom Kimya San. Ve Tic. A.Ş.	Çay Pak.	İstanbul	Tevsi
27.05.97	İmes Gıda Ürün San. Tic. A.Ş.	Çay Pak.	İzmir	Komple Yeni Yatırım
30.05.97	Doğu Çay İşl. San. Ve Tic. A.Ş.	Siyah Çay	Rize	Tevsi
07.10.97	Sözen Petrol San. Ve Tic A.Ş.	Çay Pak.	Konya	Komple Yeni Yatırım
23.01.98	Yılka Gıda San. Tic. Paz. Ltd.	Y.Çay İşl. Pak.	Giresun	Komple Yeni Yatırım
12.02.98	Okumuş Çay San ve Tic. A.Ş.	Çay	Rize	Tevsi
15.05.98	Doğu Çay İşl. San. Ve Tic A.Ş.	Yaş Çay	Rize	Tevsi
18 .03.99	Akfa Çay San. Ve Tic. A.Ş.	Çay Pak.	Giresun	Tevsi
17.11.99	Şafak Gıda San. Ve Tic. Ltd.	Çay Pak	Rize	Komple Yeni Yatırım

Kaynak : Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı

4.2. Planlanan Yatırımlar

Tablo 45. Çaykur'un 2000 Yılı Yatırım Projeleri (Milyon TL)

Proje Adı	Yer İl ve İlçe	Niteliği	Başlama- Bitiş Tarihi	Toplam Proje Tutarı	2000 Yılı Yatırım Toplamı
ÇAY İŞLETMELERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ TOPLAMI:				13.513.071	2.400.000
B- DEVAM EDEN PROJELER TOPLAMI:				12.862.571	1.749.500
a) 2000 'da Bitenler;				1.403.948	317.000
Bilgisayar Alımı	Rize	Makine-Teçhizat	1993-2000	1.403.948	317.000
b) 2000 dan Sonraya Kalanlar;				11.458.623	1.432.500
Atık Su Art.Tes.ve Bac.G.Filt.	Muhtelif	İnş.-Mak.-Tec.	1993-2001	401.026	300.000
Çay Paketleme Makinaları	Muhtelif	Makine-Teçhizat	1 998-2001	769.097	420.000
Çay İmalat Makinaları Modernizasyonu	Muhtelif	Makine-Teçhizat	1999-2001	10.288.500	712.500
C- YENİ PROJELER TOPLAMI :				650.500	650.500
a) 2000 ' de Bitenler ;				650.500	650.500
İdame Yenileme ve Tam.	Muhtelif	İnşaat-Mak.Tec.	2000-2000	600.500	600.500
Taşıt alımı	Rize	T2 (10 adet)	2000-2000	50.000	50.000

NOT: A)Yatırım Programı 14.01.2000 tarih ve 23933 sayılı Resmi'de yayınlanmıştır.

B)Yatırım harcamaları öz kaynaktan karşılanmaktadır.

5. ÇAY SEKTÖRÜNDE YAPILMASI GEREKEN YASAL VE KURUMSAL DÜZENLEMELER VE UYGULANACAK POLİTİKALAR

5.1. Kısa Dönemde Yapılması Gereken Yasal ve Kurumsal Düzenlemeler

-Çay tarım alanlarının ekonomik olmayan alanlara genişlemesi önlenmelidir. Bu konuda alınacak tedbirlerin uygulanabilirlik düzeyi belirlenmeli ve radikal önlemler yaşama geçirilmelidir. Ruhsatlı tarımın gerekleri yerine getirilmelidir.

- Yaş yaprağın verim ve kalitesinin artırılması, tarımsal teknik önlemlerin sürekli ve tekniğe uygun şekilde uygulanmasına bağlıdır. 93/5096 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı gereği 1994 yılında başlatılan ve 1998 yılında uygulama süresi uzatılan budama programı sürekli olarak uygulanmalıdır.

-Yaş çay alım sisteminin temel ayağını Ekspertlik sistemi oluşturmaktadır. Çaykur'da varolan ekspertlik müessesesi yeniden düzenlenerek, alımlar uzman teknik elemanlar vasıtası ile gerçekleştirilmelidir.

-Alımyerleri veya noktaları, hammadde alımyerlerinin sahip olması gereken standartlara uygun hale getirilmelidir.

-Çay tarım alanlarının teknik olarak haritası çıkarılmalıdır. Bu uygulama neticesinde, çay bahçelerinin tüm morfolojik ve teknik özelliklerini belirlemek mümkün olacak, üretim planı hazırlama aşamalarında bu haritalardan yararlanmak mümkün olabilecektir.

-Yaş yaprak alım standardı belirlenmeli, kamu ve özel sektör firmaları belirlenen standartta kaliteli hammadde alma konusunda birlikte ve istikrarlı hareket etmelidir.

-Çay tarım alanlarının önemli bir bölümü yaşlanmış çay ocaklarından oluşmaktadır. Yaşlanmış çay bahçeleri, üstün verim ve kaliteye sahip çay tiplerinden alınan çelikler ile üretilmiş, fidanlarla belirli bir program çerçevesinde yenilenmelidir. Bu aşamada çay üreticisi devlet tarafından desteklenmeli ve teşvik edilmelidir.

- Çay tarımında sözleşmeli çiftçi modeli getirilmelidir. Yaş çay kampanyası açılmadan önce üretici ve çay işleyen firmalar arasında yaş çay alım satım sözleşmesi yapılmalıdır. Yaş çay alımlarında "planlı alım sistemine" geçilerek, yaş yaprak alım sözleşmesi ile hangi üreticiden ne miktar ürün alınacağı saptanmalı, alımlar belirlenen standartta ve programda gerçekleştirilmelidir.

-Son yıllarda yaş çay ürününün tarlada kalitesini kaybettiği, üreticilerin büyük bir bölümünün ürünlerini sürgünler kartlaştıktan sonra toplama eğiliminde oldukları

bilinmektedir. Alım planlama ve sözleşmeli çiftçi modeli ile bu eğilim yavaş yavaş ortadan kalkacak, zamanında ve kaliteli ürün toplama sistemde hakim olacaktır.

-Çay ürünü makas ile hasat edilmektedir. Makas ile hasadın bitkiye verdiği zarar herkes tarafından bilinmektedir. Ancak, elle hasadın bugünkü şartlarda mümkün görünmemesi, makas ile hasadın daha itinalı ve dikkatli bir şekilde yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu konuda tüm sektör temsilcilerinin kamu özel sektör firmaları ve çay üreticilerinin gereken çabayı ve etkinliği göstermesi gerekmektedir. Bölgede çay tarımı yetiştirme tekniklerine uygun üretim yapan üreticiler çeşitli şekillerde ödüllendirilmeli ve teşvik edilmelidir.

-Çay üreticilerine yönelik düzenli şekilde tarımsal teknik eğitim ve demonstrasyon çalışmaları yapılmalıdır. Çay tarımı hakkında üreticilerin bilgilendirilmesi konusunda özel sektör firmalarının da etkin olması sağlanmalıdır.

Çay üreten ülkelerdeki teknik ve bilimsel gelişmeler yakından ve sürekli izlenmeli, ihtiyaç duyulan noktalarda teknik elemen ve teknik bilgi alışverişi sağlanmalıdır. Bu konuda gerçekleştirilecek çalışmaların giderleri kamu ve özel sektör tarafından oluşturulacak AR-GE fon'undan karşılanmalıdır.

-Organik gübre kullanımı artırılmalıdır. Bugün gelişmiş ülkelerin organik tarım ürünü talebi, yeni ihraç olanakları yaratmaktadır. Bazı ülkeler tarım ürünleri üretimlerinin örneğin, Avusturya ve İsveç %10'unu, Amerika, Fransa, Japonya %20'sini organik tarım ürünü üretmeye ayırmaktadır. Organik tarım ürünlerinin fiyatları, diğer yöntemlerle üretilen tarım ürünleri fiyatlarından % 20 daha yüksek olmaktadır. Türk çayının tarım ve sanayide kimyasal ilaç ve katkı maddesi kullanılmadan üretilmesi, önemli bir avantajdır. Ancak, gerçek anlamda organik çay üretmenin koşulları en kısa zamanda yaratılmalı ve üreticilerin bu konuda eğitimle yönlendirilmesi sağlanmalıdır. Mevcut üretimin bir bölümünün Organik çaya (Bio çay) dönüştürülebilme olanakları oldukça fazladır. Bu durum değerlendirilmeli ve proje bazında çalışmalara başlanmalıdır.

-Organik tarım ürünü pazarlarına girmek kolay değildir. Bu pazarlara girebilmek için öncelikle organik tarım ürünü sertifikası alınması gerekmektedir. Bu konuda çalışmalar zaman geçirilmeden başlatılmalıdır.

-Çay topraklarında oluşan aşırı asitliğin giderilmesinde kompoze gübrenin dışında geçerli olan en önemli çözüm toprağa kireçle takviye edilmiş ahır gübresi uygulamaktır. Ancak, yörede yeterli miktarda ahır gübresinin bulunmadığı dikkate alındığında, bu konuda yararlanılacak en önemli materyalin çay üretim atığı ve budama artıkları materyalleridir.

-Siyah çay üretimi sırasında çöp, lif ve toz şeklinde fazla miktarda çay atığı elde edilmektedir. Bu atıkların yakılarak imha edilmesi kesinlikle önlenmelidir. Yapılması gereken şey, bu atıkların uygun katkı maddeleri ile zenginleştirilerek organik gübreye

dönüştürülmesidir. Organik gübre haline getirilen çay atıklarının toprakların fiziksel, kimyasal ve organik yapısı üzerinde olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir. Çay atıklarından gübre elde edilmesine yönelik olarak, çay bahçelerine yakın alanlarda üretim tesisleri inşa edilmelidir.

-Organik gübre olarak kullanılabilen bir diğer unsur ise budama artıklarıdır. Budama yapılan çaylıklarda kesilen dal parçalarının bahçeden uzaklaştırılmayarak çay ocaklarının kökleri arasında düzenli bir şekilde serilmesi ve çürümeye bırakılması sureti ile çay bitkisinin bu artıklardan azami şekilde faydalanması sağlanmalıdır. Bu konuda üretici eğitim çalışmalarına ağırlık verilmelidir.

-Çay topraklarının yapısı toprak analizleri ile düzenli olarak kontrol edilmelidir. 1992 yılından itibaren kullanılan "Çay özel gübresinin" (25:5:10) olumlu etkilerinin muhafaza edilebilmesi için bölgede birkaç toprak analiz laboratuvarları kurulmalıdır. Çay üreticilerinin talepleri doğrultusunda toprak analizleri yapılmalı ve gübre terkibi yapılan bu analizler sonucun göre belirlenmeli ve önerilmelidir.

Her bölgeye 60-80 kg 25:5:10 Çay Özel Gübre uygulama tavsiyesi yeniden değerlendirilmelidir. Çay topraklarında mikro besin elementi analizleri de yapılmalı, gübreleme programına bu besin elementleri dahil edilmelidir. Çay bitkisinde sürgünlerin ve boğum aralarının kısalığı söz konusu ise toprakta ve yaprakta çinko analizi yapılmalıdır.

-Çay tarım alanlarında, alım standardı korunarak, yaş yaprak üretim potansiyeli, ülke ihtiyacını karşılayacak seviyede tutulabilmelidir. Üretim artışı, sektörde üretim-tüketim dengesinin bozulmasına yol açmış, buna paralel olarak stok maliyetleri önemli ölçüde artmıştır.

-Çay kooperatifleri üreticilere, gübre temin ve dağıtım işlevlerinin yanı sıra, üreticilerin güvenebileceği ve her konuda temel bilgi alışverişi sağlayabilecekleri bir yapıya kavuşturulmalıdır. Bölgedeki Tarımsal Kalkınma kooperatifleri, çay sektöründe yeniden yapılanma sürecinde üreticileri temsil edebilecek şekilde güçlendirilmelidir.

-Yaş çay ürün maliyetinin günün koşullarına uygun olarak tespit edildiği bir sistem oluşturulmalıdır. Yaş çay ürün fiyatının belirlenmesi paralelinde, ödeme planının da üreticiler tarafından bilinmesi oldukça önemlidir. Ödeme planının gerçekleştirilememesi halinde, gecikmeler için faiz uygulaması ekonominin tabii yapısını oluşturmaktadır.

Çay üreticilerinin çaydan elde etmekte oldukları gelir bugünün ekonomik koşullarında yeterli değildir. Doğu Karadenizde tek tarımsal geçim kaynağı olan çayın gelir sağlayıcı özelliğinin tekrar yaratılması ve üreticilerin yeter gelir elde edebilmesi şartlarının sağlanması zorunludur. Bölgede tarımsal gelişmeyi ve gelir artırmayı teşvik etmek amacıyla çay üreticisi doğrudan gelir desteği ile desteklenmeli, çay tarımı ve sanayii korunmalıdır.

Doğrudan desteklemenin gerçekleştirilebilmesi için sözleşmeli çiftçi modelinin geliştirilmesi, arazi parçalanmasının önlenmesine yönelik tedbirlerin alınması ve planlı alım sisteminin uygulanması sağlanmalıdır.

Çay bölgesinde tarıma elverişli arazilerin bir bölümü bölge koşullarına uyumlu tarımsal ürünlere ayrılmalı, tarımsal ürün çeşitliliği yaratılmalıdır. Kivi meyvesi bu anlamda bölgeye en uygun tarımsal üründür. Dünya bankasından sağlanacak kredi desteği ile üreticilerin kivi bahçesi tesis etmesi teşvik edilmelidir. Yapılacak teşvikler yalnızca bahçe tesisi ile kalmamalı, yetiştirilen meyvelerin pazarlaması ve stoklama şartlarının sağlanmasında da teknik bilgi ve kredi desteği sürdürülmelidir.

Komisyonu Ulaşan Diğer Görüşler

-Çay tarım alanları içinde kaçak olarak tesis edilen çaylıklar olduğu bilinmektedir. Bu çaylıklar kayıtlara alınarak ruhsatlandırılmalıdır. Alımlarda kg/dekar uygulaması sürdürülmelidir.

-Yaş çay yaprağı, üretici bazında teşvik prim sistemi ile desteklenmelidir. Üreticilerin yeterli gelir elde etmesini sağlayacak, sanayiciye dünya fiyatlarında hammadde temin edecek, vergi adaletini sağlayacak prim sistemi uygulamalarına geçilmelidir.

-Ruhsatsız çaylıkların söktürülmesi uygulanabilir bir yaptırım değildir. Bunun yerine ekonomik yaptırımlar uygulanmalıdır.

-Çay fabrikalarının bölgesel dağılımındaki dengesizlik, yaş yaprak ürününün nakliyesinde ve ürün kalitesinde sorun yaratmaktadır. Bu konuda kapasite ve bölgesel dağılım dikkate alınarak yeniden düzenleme yapılmalıdır.

-Yaş çay fiyatları 35-40 centlerde kabul edilerek belirlenmeli, Mayıs Şubatı kadar olan ödemelerde bu oran korunmalıdır. Çay taban fiyatı ikili fiyat olarak belirlenmelidir. Budama tazminatı ile ilgili ödemelerde gecikme yapılmamalıdır.

-Özel sektör işletmelerinin çay alacakları bahçelerin tespiti ile bu bahçelerde bakım işlerini yaptırma mecburiyetleri kendilerine ait almalıdır.

-Çaykur ya özelleştirilmeli ya da belli bir program çerçevesinde her fabrika ayrı ayrı üreticilere devredilmelidir.

-Çay üreticisi örgütlü üretici olarak kendi ürününü kendi değerlendirme olanağına sahip olmalıdır. Bu konuda Özçay Kooperatifi Çay Fabrikası yaşanmış bir modeldir. Özelleştirmede model olarak değerlendirilmelidir. Çayda uygulanmakta olan destekleme sisteminden vazgeçilmelidir.

5.2. Kısa Dönemde İzlenmesi Gereken Politikalar

-Çay sanayinde bu gün faaliyette bulunan 230'u özel sektör firmalarına, 45'i kamuya (Çaykur) ait, çay işleme fabrikalarının toplam üretim kapasitesi 15.331 tondur. Bu kapasite çay tarım alanlarında mevcut hammadde potansiyeli dikkate alındığında yüksek bir kapasitedir. Ve mevcut olan bu kapasitenin 4000-5000 tonu atıl kapasitedir. Sektörde mevcut olan bu kapasitenin kullanılabilir ve verimli hale dönüştürülmesi gerekmektedir.

-Yaş çay işleme fabrikaları yasa ve yönetmelikler gereği gıda üretimine uygun, teknik ve hijyenik şartlara sahip olmalıdır. Çay üreten işletmelerin bu konuda denetimlerine ağırlık verilmeli, gıda üretimine uygun olmayan işletmelerin faaliyetleri durdurulmalıdır. Yurt içi pazarlarında insan sağlığına aykırı olarak açıkta, dökme çay satışlarının engellenmesi için gerekli önlemler alınmalıdır.

-Kuru çay üretim maliyetlerinin optimum seviyede tutulabilmesine yönelik radikal tedbirler alınmalıdır.

-Arz fazlası nedeni ile oluşan üretim- tüketim dengesizliğini gidermek ve stok sorununu çözebilmek için, kaliteli ürün almanın şartları oluşturulmalı, üretilen ürünün pazara sunum olanakları geliştirilerek, ürün çeşitlemesi, reklam- tanıtım ve tüketimi artırmaya yönelik çalışmalara ağırlık verilmelidir.

-Rize Ticaret Borsası çay ihtisas borsasına dönüştürülmelidir. Üretilen kuru çayın dünya pazarlarında olduğu gibi, alım ve satım işlemlerinin borsada gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır. Borsaya işlerlik kazandırılması neticesinde, Türk Gıda Kodeksine uygun çay üretimi teşvik edileceği gibi, Gıda Kodeksine uygun üretim yapmayanlar da sektörde faaliyetlerini devam ettiremeyeceklerdir.

-Sektörde yaş çay işleme fabrikaları bazı bölgelerde yoğun olarak yer almaktadır. Bu durum, nakliyede ve işleme kapasitelerinin tam olarak değerlendirilmesinde sorun yaratmaktadır. Kapasitenin bölgesel dağılımının, homojen ve rantabl olacak şekilde yeniden düzenlenmesi sektörün verimliliğini artıracak bir unsurdur.

-Tüketici taleplerini belirlemeye yönelik piyasa araştırması yapılmalı, belirlenen taleplere göre ürün çeşitlemesi olanakları araştırılarak uygulamaya geçirilmelidir.

-Taklit ve sahte çay üreten pazarlayan firmalar sıkı denetime tabi tutulmalı, uygulanacak cezalar caydırıcı nitelik taşımalıdır.

-Türkiye'ye yabancı çay girişi önlenmelidir. Doğu Karadeniz Bölgesinde alternatif yatırım olanakları yaratılmadığı müddetçe, çay tarımı ve sanayisi, bölgenin tek geçim kaynağı olmaya devam edecektir. Bu durumda, yabancı menşeli çayların ülkemiz iç pazarına girmesi ve tüketicide farklı damak tadı oluşturması, Türk Çayının Pazar payının azalmasına yol

açacak, dolayısıyla da bölge insanının ekonomik ve sosyal yaşamını olumsuz yönde etkileyecektir.

-Çay ihracatı teşvik edilmelidir. AB'ne adaylık satüsünde yer alan Türkiye, çay sektörünün iç tüketime yönelik üretim ve pazarlama yapısını, ancak, yüksek gümrük duvarları ile sürdürülebilir "korumacılık" anlayışı devam ettiği sürece koruyabilecektir. Bu nedenle, AB ile entegrasyon sürecinde, diğer bir çok tarımsal üründe olduğu gibi çay tarımı ve sanayiinde yeni oluşumlar ortaya çıkacaktır. Bu oluşacak yeni durumlara çay sektörünün adaptasyonun sancılı olmaması, çay üreticilerinin ve bölgenin sosyal ve ekonomik yapısının göz ardı edilmemesi gerekmektedir

-Çay sektörünün sürdürülebilir bir sektör haline ulaşması, çayın bölge halkının önemli bir geçim kaynağı olarak varlığını koruyabilmesinin temel şartı, kaliteli üretim ve maliyet sorununun çözümlenmesine, tüketici taleplerine cevap verebilecek bir üretimin hedeflenmesine bağlıdır. AB'ne uyum sürecinde, çay tarımı ve sanayiinin de Ortak Tarım Politikası Mevzuat Uyum çalışmalarında yer alması ve şimdiden sektörün entegrasyona uyumunu sağlayacak radikal tedbirlerin alınması gereklidir.

-Bölgede alternatif ürün yetiştiriciliği olanakları bilimsel ve teknik olarak araştırılmalı ve uygulama sahaları yaratılmalıdır.

-Çay sektöründe AR-GE çalışmalarına ağırlık verilmelidir.

-Bir çay fabrikasının üretim yapabilmesi için ilgili yasalar gereği İnşaat ve Yapı Kullanma Ruhsatı, İşyeri Çama ve Kullanma Ruhsatı, İmalata yeterlilik ve TSE Belgesi, Emisyon İzin Belgesi, Gıda Sicil Sertifikası, Gıda Üretim Sertifikası belgelerini alması gerekmektedir. Bu belgeleri almayan işletmelerin denetlenmesi ve bu yapı içerisinde denetleme işlevini yerine getirmeyen kamu kurum ve kuruluşlarının disipline edilmesi sektörde haksız rekabeti önlemek ve sektör geleceği için gereklidir.

Çay sektöründe kamu ve özel sektörü rehabilite edebilecek şekilde yeniden yapılanma programı hazırlanarak uygulamaya geçirilmelidir. Önümüzdeki 2000 sezonundan başlayarak, sektördeki tüm kuruluşlar standart dışı çay almaktan kesinlikle kaçınılmalıdır. İç tüketim nitelik ve nicelik olarak disipline edilmelidir.

Yurt içi üretim ve ithal çay kalitesi ile ilgili rekabete ek olarak, uzun vadede daha da önemli olabilecek sektör dışı rekabete hazır olunmalı, diğer bir ifade ile kahve ve meşrubat sektörü ile rekabet edebilmek için pazar geliştirme çalışmalarına gecikmeden başlanmalıdır.

Komisyonla Ulaşan Diğer Görüşler

-İthalattaki vergilendirmede 2 \$/kg+%175 vergi baz alınmalıdır.

-Çay sektörünü denetleyecek merkezi bir örgüt kurulmalıdır. Belli zaman aralıklarında hükümetin önderliğinde Çay Şurası düzenlenmeli ve çayın geleceği bu platformda tartışılmalıdır.

-Bölgede "Çay Sanayi ve Bölgesel Kalkınma Bordu" kurulmalı, Ticaret Borsasına kota edilen kuru çayların brüt satışları %2,5'u bu borda aktarılmalıdır. Harman- paketli çay (3-5 gr poşet) üretim tesisleri kurulmalıdır. Granül çay, çay ekstraktı ve soğuk çay üretimine geçilerek sektör ekonomisine ek katkı sağlanmalıdır.

-Serbest bölgelerin avantajları kullanılarak dış satım olanakları artırılmalı, Rize Serbest Bölgesi içinde Çaykur ya da özel sektör tarafından yabancı sermayeli ortak paketleme ünitesi kurulmalıdır.

-Çaykur ile ilgili yapısal değişikliğe gidilerek her bir işletmesi müessese haline dönüştürülmelidir.